

Simona ILIE
(coordonator)

Cristina TOMESCU, Lucian ROTARIU

Viața în detenție: sistem și calitate

Acum ceva timp, Administrația Națională a Penitenciarelor a solicitat Institutului de Cercetare a Calității Vieții, din cadrul Institutului Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu”, al Academiei Române realizarea unui studiu exploratoriu privind condițiile de viață din penitenciarele din România. Pentru o parte a echipei de cercetare, acesta a reprezentat primul contact cu mediul și problematica penitenciară. Am realizat atunci pe de o parte cât de diferită era imaginea comună despre mediul penitenciar de realitatea sa și pe de altă parte cât de dificil și dinamic este acesta. Construit pe o abordare calitativ-exploratorie, studiul inițial ar fi fost de interes pentru publicul nespecialist. Am considerat însă necesar să punem aceste informații în contextul general al problematicii penitenciare și al preocupărilor științifice mai recente, în direcția calității vieții penitenciare. Credem că în felul acesta lucrarea trezește și interesul celor implicați în analiza și funcționarea sistemului.

La capătul unui efort de cercetare de aproape cinci ani, dorim să adresăm mulțumiri celor care au făcut posibilă scrierea și apariția acestei lucrări: managementului Institutului de Cercetare a Calității Vieții pentru deschiderea spre o temă neobișnuită în aria preocupărilor științifice instituționale tradiționale; Administrației Naționale a Penitenciarelor și personalului penitenciar din unitățile vizitate pentru colaborarea deschisă și sprijinul acordat în culegerea de date, chiar și după predarea raportului inițial; deținuților pentru amabilitatea de a fi participat la studiu; colegilor de diverse specializări pentru comentariile oferite pe diferite secțiuni ale lucrării și, nu în ultimul rând, referenților specialiști pentru comentarii și susținere în vederea publicării.

Simona ILIE
(coordonator)

Cristina TOMESCU, Lucian ROTARIU

VIAȚA ÎN DETENȚIE

SISTEM ȘI CALITATE

Colecția ȘTIINȚE PSIHO-SOCIALE

Coordonatori: Prof. univ. dr. Mihaela TOMIȚĂ,
CS I Simona Maria STĂNESCU

Copyright © **2019, Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ILIE, SIMONA

Viața în detenție : sistem și calitate / Simona Ilie (coord.),
Cristina Tomescu, Lucian Rotariu. - București : Pro Universitaria, 2019
Conține bibliografie
ISBN 978-606-26-1132-3

I. Tomescu, Cristina

II. Rotariu, Lucian

343.8

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Dan BANCIU
CS. II, dr. Cristina DÂMBOEANU

Cuprins

Argument	9
Metodologie	13

Partea I. Specific și tendințe în mediul penitenciar

I.1 Rolul detenției	
Definiție și percepție.....	17
Detenția și protecția socială.....	22
I.2 Viața în detenție	
Deprivarea – ca stare în penitenciar	30
Segregare, agresivitate și adaptare	36
Familie, muncă și timp	50
I.3 Drepturile omului și calitatea vieții în detenție	
Perspectiva drepturilor omului	63
Provocări ale standardelor minime	68
Perspectiva calității vieții.....	86
Alternative de executare a pedepsei.....	100
I.4 Sistemul penitenciar românesc	
Scurtă perspectivă istorică.....	108
O perspectivă statistică	122

Partea II. Experiență carcerală românească recentă

II.1 Profiluri ale persoanelor private de libertate; mecanisme ale infraționalității.....	137
II.2 Impact și adaptare la viața penitenciară	141

II.3 Aspecte ale calității vieții.....	144
Condiții de locuire	144
Calitatea apei/ aerului; spațiul „la aer”	148
Spațiul de vizite; vizita conjugală.....	150
Alimentație; chioșcul din incintă	152
Produse non-alimentare; igiena	156
Servicii medicale.....	158
Relația cu personalul penitenciar; regulamentul penitenciar.....	164
Relaționare în penitenciar	172
Familia și relația cu exteriorul.....	176
Timp și activități educativ-creative	179
Timp și formare profesională	186
II.4 Aspecte de sistem: finanțare, resurse umane, reformă, așteptări	191
II.5 Posibile direcții privind sistemul penitenciar românesc	205
Considerații concluzive	217
Bibliografie.....	225

Acronime folosite

ANP	Administrația Națională a Penitenciarelor
APADOR-CH	Asociația Pentru Apărarea Drepturilor Omului în România – Comitetul Helsinki
CEDO/ECHR	Comitetul European pentru Drepturile Omului
CPT	Comitetul European pentru Prevenirea Torturii și Tratamentelor sau Pedepselor Inumane sau Degradante
CTp	Centru terapeutic
ICCV	Institutul de Cercetare a Calității Vieții
MFC	Muncă în folosul comunității
NCP	Noul Cod Penal
OCDE	Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică
OMS/ WHO	Organizația Mondială a Sănătății
ONU	Organizația Națiunilor Unite
SE, 2015	Studiu exploratoriu, realizat de ICCV la solicitarea ANP în anul 2015
SPACE	Statistica Penală Anuală a Consiliului Europei
SUA	Statele Unite ale Americii
UE	Uniunea Europeană

Abrevieri folosite pentru identificarea participanților la studiul exploratoriu

M	management al unităților penitenciare (director, director adjunct)
PA	personal administrativ
PM	personal medical
PS	personal de supraveghere și pază
PSE	personal de reintegrare socială (psihologi, asistenți sociali, preot)

Argument

Mediul penitenciar, inclusiv în România, este larg necunoscut opiniei publice. Informarea în această direcție este sporadică, fără a se contura o imagine aproape de întreg a ceea ce se întâmplă dincolo de gratii; neobișnuitul și chiar spectacularul vieții penitenciare rămân în memoria fiecăruia și compun tabloul a ceea ce se crede că se întâmplă în detenție în raport cu scopul acesteia, de cele mai multe ori doar prezumat cunoscut. Implicit, ne așteptăm ca la revenirea în comunitate fostul deținut să respecte normele comunității - să fie reabilitat.

Studii clasice au arătat că starea de detenție este o stare distructivă prin natura ei și, în plus, cu cât detenția este mai îndelungată cu atât este mai probabil ca mediul familial, social și economic găsit la eliberare să difere de cel pe care individul l-a lăsat la intrarea în penitenciar. Pe durata detenției se deteriorează abilitățile de a socializa, deținutul învață să acționeze îndrumat și pe un set îngust de activități, așa încât puterea de decizie și inițiativa personală scad. (Re)integrarea în societate poate eșua, cu atât mai mult dacă libera inițiativă responsabilă, în raport cu norme sociale, nu a fost vreodată un mod de viață.

Statistici internaționale au surprins un grad de ocupare de peste 100% în multe din penitenciarele lumii, ceea ce potențează amprenta negativă a penitenciarului, acutizând potențialul de agresivitate și riscurile asupra sănătății fizice și psihice. Diverse rapoarte și studii au semnalat și că, tributari moștenirii istorice și dificultăților economice pe care națiunile le-au avut de traversat, uneori dublate de considerente de ordin politic sau religios, există penitenciare în

care spațiul și condițiile de locuire sunt improprii condiției și demnității umane, iar caracterul în mare parte închis al mediului penitenciar a lăsat loc tratamentului abuziv la adresa deținuților.

Motivat de speranța că atrocități comise față de persoane în detenție similare celor petrecute în cel de-al doilea război mondial sau în diverse regimuri totalitare nu se mai repetă, Declarația Universală a Drepturilor Omului a modelat reglementările actuale privind condițiile de detenție în multe din statele lumii. La peste jumătate de secol de la prima lor formulare recomandările derivate de aici, unele mai mult decât altele, pot surprinde cetățeanul obișnuit, care are o imagine-puzzle despre penitenciar, mai ales dacă o serie de alte segmente de populație, care nu au încălcat regulile în societate, se confruntă cu situații cronice de dificultate. Punerea lor în practică poate fi o provocare și pentru administrațiile penitenciare din perspectiva infrastructurii, a costurilor și chiar a personalului.

Această asincronie argumentează atenția necesară de acordat domeniului.

România a traversat în comunism o perioadă în care cheltuiala publică era orientată prioritar către alte direcții decât cele asistențial-sociale, mediul penitenciar fiind marcat, ca și societatea în ansamblul ei, de considerente ideologice. Ulterior, în condițiile dificultăților profundei restructurări economice ocazionate de trecerea la organizarea capitalistă a economiei, diferite segmente sociale s-au luptat să câștige cât mai mult din bugetul social pentru a se proteja în fața riscului economic. Blocat de opacitatea imaginii sale, de semnificative costuri pe care le presupune modernizarea sa, ca și de o mentalitate punitiv-abuzivă în relația cu deținutul, mediul penitenciar a fost perdantul acestei lupte. Atenția în această direcție s-a insinuat prin activitatea organizațiilor de apărare a drepturilor omului și prin lucrări academice după anul 2000. Sub presiunea acordurilor internaționale pe care și le-a asumat, dar și ca mișcare internă rezonantă cu schimbările din societate, 2003-2004 a fost momentul unor schimbări majore în sistemul penitenciar românesc și a marcat debutul procesului său de reformă.

Plasând central perspectiva respectării dreptului la viață și a demnității umane, esența Declarației Universale a Drepturilor Omului și a prevederilor Comitetului pentru Prevenirea Torturii, legislațiile naționale, inclusiv în România, urmăresc să stabilească detenției un rol ancorat în modernitate. În contextul perspectivei incluzive a politicilor sociale din zilele noastre, beneficiind de lecțiile de învățat din experiența altor țări sau cea istorică proprie, detenției tinde să-i fie atribuit un rol ambițios – sancționare (prin limitarea libertăților individului și separarea de societate), dobândirea unui comportament pro-social și pregătire pentru reinserția socio-profesională prin antrenarea în programe educativ-formative pe durata custodierii. Sistemul penal, condițiile și formele de executare a pedepsei sunt în atenția instituțiilor de profil privind identificarea intervenției optime și minimizarea impactului potențial distructiv al detenției, pentru ca aceasta să servească de facto societății și individului. Provocarea este cu atât mai mare cu cât populația vizată este eterogenă, autoare a unei infraționalități diverse și dinamice ca structură, cu pedepse variabile ca durată, a cărei mare parte este totuși constituită din persoane cu educație redusă și probleme de incluziune socio-profesională în viața liberă.

Se conturează astfel complexitatea mediului penitenciar, la confluența mai multor sisteme - juridic, educativ, de sănătate, piața muncii și protecție socială, fiecare cu probleme și inerții proprii, care pot împiedica atingerea obiectivului detenției. Aceasta explică de ce procesul de reformă este de așteptat să evolueze anevoios, de ce de aproape un deceniu soluționarea pozitivă a reclamațiilor făcute la organizații internaționale pentru rele tratamente suferite în penitenciarele românești a fost un fenomen în creștere, justificând totodată interesul față de mediul penitenciar, ca sistem și calitate.

Metodologie

Prezenta lucrare are ca punct de plecare un studiu realizat de către o echipă a Institutului de Cercetare a Calității Vieții (ICCV) din cadrul Institutului Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu” al Academiei Române, la solicitarea Administrației Naționale a Penitenciarelor (ANP) din România, în perioada februarie-iunie 2015. Invitația s-a înscris în politica de transparență a ANP promovată în ultimii ani, dar s-a dorit totodată și un punct de vedere extern în argumentarea cererii de suplimentare a fondurilor ce îi sunt alocate. Solicitarea a vizat expres condițiile de viață ale persoanelor private de libertate, în inevitabilă relație cu orientările europene actuale. Raportul de cercetare a fost predat ANP în formă finală în ianuarie 2016, fiind realizat de autorii acestui volum, în aceeași coordonare. Într-o formă minimal ajustată, pe considerente de coerență a lucrării, raportul constituie partea a doua a acestei lucrări. O formă sintetică a Raportului, în limba engleză, face subiectul unui articol apărut în Revista Jurnalul Practicilor Pozitive Comunitare, nr. 4/2017, al aceluiași autori.

Data fiind absența fondurilor pentru acest demers, studiul a avut un accentuat profil exploratoriu, bazat pe date obținute în urma unor vizite de câte o zi în patru penitenciare din țară (Jilava, Rahova, Târgșor, Tichilești). Alegerea penitenciarelor vizitate s-a făcut la propunerea ANP, urmare a intenției comune de a vizita penitenciare diferite ca profil: bărbați, femei, un centru de deținere minori, precum și diferite regimuri de detenție. Pe durata vizitelor au fost vizitate spații comune (spațiu extern, spălătorii, bucătării, săli de mese, săli dedicate activităților școlare și educative), dar și spații de deținere. Culegerea de date a fost realizată de către toți autorii prezentei lucrări.

Observațiile realizate cu ocazia vizitelor au fost completate cu informații rezultate în urma discuțiilor de grup (cu personalul penitenciar și deținuți), neînregistrate, pe baza unui ghid de discuții. Au participat la studiu directorul general al unității și/sau directori adjuncți, personal de supraveghere, personal de reintegrare socială, personal medical, preotul sau personal administrativ, după cum aceștia puteau fi disponibili pe durata vizitei noastre. La acestea s-au adăugat discuții-interviu realizate cu specialiști din ANP, la sediul acesteia. Cu două excepții, informația discuțiilor de grup și a cea de tip interviu s-a reținut din confruntarea notițelor a doi membrii ai echipei de cercetare. Ghidul de discuții a vizat identificarea aspectelor-problemă din viața cotidiană, a condițiilor care ar putea afecta calitatea vieții persoanelor private de libertate sau expune la riscul încălcării drepturilor acestora. Pentru perspectiva persoanelor private de libertate a fost elaborat și un scurt chestionar, axat pe elemente-reper ale condițiilor de detenție. Observațiile primei vizite (Jilava) au modelat ghidul de discuții/interviu și conținutul chestionarului utilizate în următoarele penitenciare. Au fost realizate 17 interviuri cu personal penitenciar și de management și patru discuții de grup/individuale cu deținuți.

Participarea deținuților la discuții și chestionar a fost benevolă, participând deținuți care la momentul vizitei echipei de cercetare se găseau în penitenciar (nefiind cuprinși în acțiuni în afara lui), al căror nivel de alfabetizare și mod de comportament făceau posibilă comunicarea de acest tip. Completarea chestionarului s-a realizat de către 78 persoane (24 la Rahova, 40 la Târgșor, 14 la Tichilești), prin auto-administrare în prezența unui membru al echipei de cercetare, fără a fi fost posibilă, în condițiile date, o selecție aleatorie; dată fiind lipsa de reprezentativitate a lotului de respondenți informațiile de chestionar au fost puțin utilizate în studiu.

Rapoartele organizației Asociația Pentru Apărarea Drepturilor Omului în România – Comitetul Helsinki (APADOR-CH), disponibile on-line, realizate de către membrii acesteia cu ocazia vizitelor lor în penitenciare și centre de deținere pentru minori și tineret, în

perioada 2014-2016 au constituit o sursă importantă de documentare cu privire la condițiile din penitenciarele românești. Acestea au completat informația obținută în cadrul studiului exploratoriu, fiind cuprinse și în raportul inițial. De la momentul vizitelor APADOR-CH, ca și a echipei de cercetare a studiului, o serie de vulnerabilități sesizate se poate să se fi soluționat, dar ele trebuie reținute ca argumente ale complexității situațiilor de gestionat, unele cu rezolvare punctuală, altele antrenând schimbări de fond sau având implicații în alte domenii.

În vederea publicării am dorit încadrarea informațiilor astfel dobândite în contextul general al vieții în detenție și al tendințelor curente referitoare la sistemul execuțional-penal, fără a intenționa o analiză comparativă a diferitor sisteme penitenciare. Am utilizat în acest sens analiza documentar-statistică.

Studiile privind mediul penitenciar, implicit cele consultate în acest demers, se referă adesea la un anume penitenciar din spațiul național, la un anume regim de detenție sau autori ai unei anume categorii de infracțiuni, fiind frecvent de tip calitativ, ceea ce limitează inferențele. Experiențe ale diferitor țări sau regimuri semnalează însă profilul potențial al problematicii penitenciare, situații cu care s-au confruntat și se pot confrunta statele naționale și care au motivat formularea actualelor reglementări internaționale, pe care și le-a asumat și România. De altfel, așa cum semnalează această lucrare, o serie de aspecte ale vieții penitenciare s-au regăsit în țări foarte diferite ca profil al sistemului execuțional penal și au rezistat timpului.

Analiza statistică a urmărit mai accentuat spațiul european, având ca sursă de date rapoartele anuale ale proiectului SPACE (Statistica Penală Anuală a Consiliului Europei, studiu realizat sub egida Consiliului Europei), în cadrul căruia Administrațiile Penitenciare din spațiul european oferă anual, pe baza unui chestionar și a unor definiții cât mai unitare, informații despre diferite aspecte ale populației încarcerate. Statisticile referitoare la România provin și din rapoartele anuale ale ANP, disponibile pe site-ul instituției, minimal completate cu informații furnizate de

ANP în urma unor solicitări punctuale ale echipei de cercetare (aferente anului 2018 la final), dar și din statistici ale Institutului Național de Statistică.

Analiza de context (prima parte) și partea de concluzii au fost realizate de către coordonator. Textul, pe ansamblu, a beneficiat și de observațiile co-autorilor.

Lucrarea amintește pentru început definiția și rolul detenției, influența percepției comune asupra lor, ca și relația dintre politica execuțional penală și statul bunăstării. Este realizată în continuare o descriere a vieții penitenciare, prin raportare la studii clasice, dar și la studii realizate în ultimii 10-15 ani, identificând astfel constanța în timp a unor elemente de fond ale problemicii penitenciare. Cartea punctează preocupările generate de reglementările internaționale derivate din perspectiva drepturilor omului, pe de-o parte în relație cu încercări de evaluare a condițiilor și vieții penitenciare, pe de alta cu dificultățile implementării acestora. Preambul al părții a doua, o perspectivă istoric-statistică descrie contextul penitenciar românesc în ultimul secol și îl plasează în cel european recent. Cea de-a doua parte, raportul inițial bazat pe studiul calitativ-exploratoriu, descrie caracteristica populației penitenciare, elemente ale condițiilor de viață penitenciară în raport cu reglementările internaționale actuale, aspecte de funcționare ale sistemului și posibile direcții de intervenție în contextul românesc recent. Aspectele concluzive adresează întreaga tematică a lucrării.

Partea I. Specific și tendințe în mediul penitenciar

I.1 Rolul detenției

Definiție și percepție

Detenția este o pedeapsă aplicată celor care au încălcat regulile, normele sociale. Abaterile de la norme, comportamentele deviante, pot avea forme și intensități diferite în baza unor motivații și contexte personale diverse (ținută și vestimentație diferite, înălțime sau greutate, indisciplină rutieră, stare de ebrietate, consum de drog, violență, înșelătorie, trafic de influență, incest, trafic de persoane, crimă etc.), așa încât unele sunt tratate cu mai multă toleranță decât altele (Becker, 1963). Detenția este un răspuns ferm din partea comunității, de respingere a unei devianțe considerată pericol social: este o pedeapsă.

O perspectivă istorică asupra pedepsei arată că aceasta poate urmări „răsplata”, incapacitarea, descurajarea, reabilitarea și reparația/justiția restaurativă (Meithe și Lu, 2005). *Penalizarea* este cea mai veche și stabilă în timp justificare a pedepsei, urmând principiul „ochi pentru ochi”; timpul a demonstrat că este greu de respectat acest principiu fie și datorită motivațiilor sau a lipsei de consens social asupra gravității morale a comportamentelor deviante. *Incapacitarea* vizează anularea posibilității fizice de a repeta încălcarea regulii; în diversitatea formelor și severității opțiunilor în această direcție (exil, ordin de restricție, brățări electronice care restricționează mobilitatea, „tratamentul” chimic,

umilirea în piețe publice, amputarea limbii sau a unui braț, încătușarea etc.), izolarea a fost o soluție constantă în timp (în turnuri, beciuri, închisori, instituții de boli mintale etc.). Problema acesteia este că nu garantează scopul anterior discutat, previne parțial repetarea comportamentului deviant (dacă pedeapsa nu e pe viață sau în forme severe extreme) și, mai mult, poate avea efecte negative ireversibile asupra persoanei, care în final vor fi suportate de către comunitate.

Severitatea pedepsei, urmărind aceste două scopuri, poate conduce la realizarea celui de-al treilea, al *descurajării* comportamentelor deviante viitoare, sub condiția ca acestea să nu fi fost cauzate de convingeri/ valori personale, să nu fi fost accidentale și să fie aplicate imediat (nu, poate și, la ani distanță de la încălcarea regulii) și *de facto* (nu reduse prin înțelegeri între părți, clemență etc.). În aceeași direcție funcționează însă și scopul *reabilitării*, al corectării modului de relaționare a individului în comunitate sau cel puțin al ghidării făptașului spre a reflecta asupra responsabilității sale în societate. Evident izolarea îndelungată sau o pedeapsă corporală severă pot afecta sănătatea, genera frustrare, demotiva sau chiar bloca reabilitarea.

Intervenția reabilitativă are un accentuat caracter personalizat (formarea abilităților de bază pentru o relaționare constructivă, socializare, educație formală și non-formală, consiliere psihologică, tratament anti-drog sau de altă natură, formare profesională) și prin natura ei induce costuri (spațiu și condiții de detenție, forme adaptate de supraveghere, personal divers calificat și mai numeros etc.). Deopotrivă *descurajarea* și *reabilitarea* pot fi sabotate la ieșirea din penitenciar dacă mediul în care fostul deținut se întoarce este același cu cel care a favorizat comportamentul deviant, caz în care, fără alternativă fiind, probabilitatea ca fostul deținut să nu i se poată opune și să cedeze mediului, să *recadă*, este semnificativă (vezi și *Profiluri ale persoanelor private de libertate*¹).

¹ Trimiterea indică o secțiune a lucrării care oferă informații suplimentare în legătură cu ideea formulată.

Oamenii sunt prinși într-un mod de viață, socializează într-un anume mod și să ieși din acest mod este foarte dificil. Înseamnă să reconsidere tot ce au luat de normal... valori, convingeri despre viață în general, și pentru unii e foarte greu indiferent cât de bune le sunt intențiile. Mulți ies și încearcă un mod de viață nou și se trezesc foarte străini de ei. Trist e că mai degrabă riscă să revină în pușcărie decât să se schimbe, pentru că e mai ușor. Aici greșesc mulți, cred că e ceva scurt-circuitat la tine, că trebuie să te ajute să te repari în modul de gândire (Liebling, Arnold și Straub, 2011: 19)

Practica zilelor noastre merge mai departe, către intervenții de tip *restaurativ*, care pun accent pe victimă și redresarea prejudiciul suferit în urma infracțiunii și nu pe pedeapsă și pedepsire. Într-o astfel de abordare, părțile atinse de comportamentul deviant se reunesc de comun acord, urmând ca prin recunoașterea greșelii și asumarea responsabilității pentru situația creată, exprimarea regretului și scrisori de iertare din partea persoanei care a comis infracțiunea, despăgubiri - dacă este cazul (din partea agresorului sau, în țări scandinave, a statului), iertarea de către victimă, grupuri de suport local, grupuri de mediere, întâlniri ale (familiilor) victimelor cu agresorii sau familiile acestora etc., să se realizeze înțelegerea efectelor actului deviant asupra tuturor celor în cauză și să se poată reconstrui sentimentul de întreg pe care îl formează părțile implicate. Acest tip de abordare poate să nu aibă un caracter penal și poate înlocui sau acompaña sentința penală, inclusiv detenția (Rădulescu, Banciu și Dâmboeanu, 2006; vezi și *Alternative de executare a pedepsei*).

Detenția urmărește aceste scopuri într-o combinație care se dorește optimă din perspectiva unei societăți mai sigure, mai corecte, mai solidare și mai productive. Perspectiva reabilitativă capătă în acest context un rol central, extinzându-se de la intervenția educativ-formativă la întreaga strategie/ administrare a sancțiunii penale: durata și forma sancțiunii, tipul de relaționare între deținuți și personal penitenciar, condiții și regulament penitenciar.

Pe de altă parte, opinia publică tinde să se exprime în favoarea restrictivității și sancțiunii severe, deși la nivelul

publicului larg se cunosc puține despre sistemul penal național, costuri și viața cotidiană în penitenciar. Cea mai mare parte a cunoașterii publice în această direcție vine din informațiile mass-mediei (Roberts, 2005; Roberts și Hough, 2005; Pratt, 2007), care sunt sumare, parțiale și care, în căutare de senzational, pot specula temeri și frustrări ale comunității sau pot aborda emoțional, dacă nu chiar partinic, cazurile de infracționalitate prezentate. Descrierea se potrivește și societății românești, unde presa a adus în ultimele decenii în atenție și problematica detenției, revoltele deținuților (1997, 2006, 2016) și informații-senzational, care „vând”, în contextul mai recent al unor procese pentru corupție și consum de drog, când categorii profesionale văzute în afara fenomenului infracțional (ex: medici, funcționari publici, persoane frecvent prezente în mass-media) au fost sancționate cu executarea detenției.

În radiografia unor lucrări din perioada 1985-2002, Roberts și Hough (2005) surprind percepția opiniei publice asupra detenției ca fiind ușoară (în raport cu ce se crede că ar trebui să fie) în țări precum SUA, Anglia, Scoția, Canada, Africa de Sud. Se reclamau punctual jocul de cărți și programele de televiziune ca mod de a petrece ziua, prezența generalizată a aerului condiționat, când de fapt majoritatea deținuților nu-l avea (SUA), accesul gratuit la televizor, computer, când de fapt deținuții plăteau pentru astfel de servicii, de regulă din salariul dobândit în timpul detenției (Canada), ca și statul degeaba, în general. În SUA există de asemenea situații în care serviciul medical este asigurat pe bază de co-plată (Kupers, 2008).

Se poate crea astfel percepția unui sistem penal indulgent, a unei criminalități în creștere, nesiguranță și teamă, de unde și tendința de accentuare a sancțiunii penale și opoziția față de măsuri alternative detenției, care prin comparație par futele. În căutare de capital electoral, partidele politice au formulat ideologii ad-hoc, fără a ține cont de dinamica ratei criminalității, definind astfel populismul penal (Pratt, 2007; Buntman, 2009). Apare astfel opoziția politicienilor față de finanțarea programelor socio-

educative, a procesului de reformă din penitenciar (Kupers, 2008; Dlugash, 2013).

O'Donnell (2007) observa pentru spațiul irlandez creșterea severității sancționării urmare a unor sondaje de opinie care plasau infracționalitatea/ crima/ vandalismul în top-ul temerilor populației, chiar dacă infracționalitatea nu înregistra tendințe negative. Riscul receptivității politice prompte la reacția opiniei publice, spune autorul, nu este doar creșterea ponderii celor cărora li se refuză o a doua șansă, ci și pierderea din vedere a infracțiunilor *gulerelor albe* (financiare, de corupție, informatice etc.), non-violente, mai puține și mai puțin vizibile - am zice, dar cu repercursiuni asupra inegalității viitoare în societate.

După anul 1990, motivația rezonanței cu „sentimentele publice privind justiția”, a surclasat explicit în importanță recomandările experților danezi privind designul politicii lor penale, ceea ce a dus la creșterea severității sancțiunilor, mai ales pentru violență împotriva persoanei (crimă, viol) și a recidivei (Smith, 2012). Între măsuri se regăsesc scăderea vârstei responsabilității penale, creșterea duratei sentințelor, scăderea numărului de eliberări condiționate *la fracție* și creșterea fracției executate din sentință la care se putea acorda eliberarea condiționată (la două treimi din sentință), politica toleranței zero în detenție în virtutea căreia se pot solicita regulat probe biologice indiferent dacă deținutul este sau nu suspect de a fi consumat droguri, înmulțirea cazurilor de expulzare a imigranților fără cetățenie daneză, creșterea dificultății în a obține cetățenie și limitarea dreptului de intrare/ ședere în țară fără a motiva decizia (ca parte a politicii anti-teroriste). Astfel de tendințe s-au înregistrat și în alte țări nordice (Pratt, 2008b). O abordare oarecum diferită a avut Finlanda, unde mass-media a fost mai puțin receptivă la senzational, în condițiile în care presa scrisă este larg utilizată în sistem de abonamente, și care a păstrat mediului academic și practicienilor un rol central în modelarea politicii penale, cote înalte de încredere în instituțiile statului, consens și voință politică cu privire la ineficacitatea pedepselor represive, intimidante sau lungi (Lappi-Seppälä, 2009). Puțin receptiv la

populismul penal au fost și Canada și Germania, unde expertiza academică are rol decisiv în formularea politicii penale, este independentă de votul diverselor grupuri de suport și nu alcătuiește un grup elitist privilegiat (Germania), este mai redusă prezența în mass-media a subiectelor legate de infracționalitate (Germania) sau mai redusă tabloidizarea lor (Canada) sau unde responsabilitățile cu privire la aspecte penale sunt împărțite la nivel regional (Canada) (Pratt, 2007).

Sub emoția momentului sau a presiunilor bugetelor publice se poate scăpa din vedere faptul că în penitenciar se găsesc alături de autori ai infracțiunilor de terorism, omor, trafic de persoane sau drog, persoane condamnate pentru infracțiuni comise sub influența consumului de drog sau alcool, persoane cu dezechilibre psihice, autori ai infracțiunilor de furt, abuz în serviciu, distrugerii (ale proprietății), nerespectarea liniștii publice, infracțiuni rutiere, informatice, evaziuni fiscale, etc., cu o medie de vârstă sub 35 de ani și, în general, cu educație deficitară. Pentru unii dintre aceștia se impun măsuri de securitate severe pentru asigurarea separării lor de societate, pentru alții e nevoie de intervenție terapeutică, dar pentru deținuții care e de așteptat că vor reveni în societate un mediu restrictiv-abuziv este de natură a anula șansele ca revenirea să se petreacă în condiții constructive pentru societate și pentru ei înșiși.

În paralel s-a consolidat o perspectivă în care respectarea vieții și demnității umane este pivotul formulării regulamentului penitenciar, care vizează deopotrivă condițiile fizice și relaționarea în detenție, care pledează pentru recursul la detenție ca ultimă instanță și pentru apropierea condițiilor de detenție cât de mult posibil de normalitate, ca expresie a ceea ce este așteptat în societatea liberă.

Detenția și protecția socială

Sub influența ideilor umaniste, multe dintre statele europene au fost traversate la jumătatea secolului XIX de un curent de reformă al instituției penitenciare (Iorgulescu, 1938; Ștefan, 2006; Smith, 2012), care a vizat însă mai degrabă condițiile de deținere și

aspecte administrative. Următorul punct de inflexiune în dinamica accepțiunii detenției l-a constituit (cu aproximație) începutul anilor ‘70 ai secolului XX. Odată cu refacerea economiilor în urma celui de-al doilea război mondial, ca și a punerii în circulație internațională a unor *Declarații* ținând să prevină tortura și tratamentele degradante aplicate în orice formă de deținere (vezi și *Perspectiva drepturilor omului*) guvernele au devenit mai atente la ceea ce se întâmpla în mediul penitenciar și la locul politicii execuțional-penale în ansamblu politicii lor publice. Contextul istoric și cultural local a făcut ca liderii acestei schimbări să fie țările nordice (Suedia, Norvegia, Danemarca, Finlanda), Olanda și Germania (Pratt, 2008a; Lappi-Seppälä, 2009; Bonne, 2010; Smith, 2012; Subramanian și Shames, 2013; BSDJCP, 2015).

Pratt (2008a) amintește marea omogenitate etnică și religioasă, expunerea scăzută la emigrare și imigrare, relativa absență (istorică) a unei clase aristocrate puternice proprietară a resurselor, interesul comunitar prevalent în fața celui individual, distanța socială redusă, disconfortul în a ieși în evidență, încredere în instituții și expertiza științifică, o tradiție a autonomiei și auto-guvernării, cooperarea, prevalența comunității în fața individului, accentul pe serviciile publice, a educației cu prioritate, drept cadru și resursă în a contracara poziția geografică defavorabilă a țărilor nordice pentru depășirea sărăciei. Politica coezivă, egalitaristă, filosofia statului bunăstării drept casă a tuturor cetățenilor săi, unde nimeni nu este favorizat și nimeni nu este privat de considerație, nu putea rămâne fără ecou atât în definirea și sancționarea comportamentelor deviante, cât și în privința naturii acestora; în astfel de societăți, spune autorul, nu apare nevoia pedepsei ca afirmare a puterii.

La începutul anilor ‘70, mai ales în aceste țări, s-a consolidat ideea închisorilor cu regim deschis (și semi-deschis), cu mai puține restricții de contact cu lumea liberă, și măsurile alternative detenției, s-au câștigat o serie de drepturi cu privire la vizitele familiei, permisiile și alte drepturi civice, s-a pus accent pe umanitate în relaționarea cu deținutul, ca și opțiunea pentru facilități de

detenție de mici dimensiuni. Se contura astfel direcția resocializării ca obiectiv și mijloc de intervenție, văzut posibil într-un context al executării pedepsei mai apropiat celui din viața liberă.

Pentru un ochi avizat în domeniul științelor social-politice momentul de turnură duce cu gândul la dinamica statului bunăstării, referința temporală marcând anii de sfârșit ai perioadei de maximă generozitate a statelor naționale în protecția socială și de constituire, am zice, a unei culturi a intervenției sociale pentru binele comunității. O scurtă privire asupra statisticilor penitenciare² (vezi și *O perspectivă statistică*) diferențiază țările nordice de cele anglofone liberale (SUA, Marea Britanie, Noua Zeelandă) prin valori mai mici ale ratei de încarcerare, ale duratei sentințelor și recidivei, ca și condiții mai bune de detenție. Cele două grupe se află la extreme în clasificarea statelor bunăstării dezvoltată de Esping-Andersen (1999), primele cu un sistem de protecție ce tinde să fie universalist, atente la diferite vulnerabilități, oferind beneficii în quantumuri relativ ridicate, în condițiile unor rate ridicate ale ocupării, iar ultimele tinzând spre intervenție minimalistă în privința eligibilității și a quantumurilor pentru diferite forme de suport, cu accent pe libertatea și responsabilitatea individului. Alături de cheltuieli sociale sensibil mai mici, țările liberale sunt și cele în care s-a formulat principiul eligibilității minime, conform căruia pentru ca detenția să fie într-adevăr o penalitate și să descurajeze, condițiile de deținere trebuie să fie demotivante. Prin urmare acestea nu pot fi mai bune decât cele obținute prin muncă și comportament conform de cei mai nevoiași din societatea liberă (Garland, 1991), investiția penitenciară urmărind mai degrabă separarea și penalizarea, decât direcția formativă. Element central al administrării penitenciarelor britanice și al Legii săracilor în era victoriană, principiul este în prezent marginal chiar și în aceste țări, odată ce s-a conturat contextul social defavorabil și marginalizarea în care au crescut cei mai mulți dintre deținuți, corelația pozitivă a agresivității cu

² www.prison.org.

severitatea mediului carceral, ca și lipsa relației între severitatea sancționării și dinamica infracționalității (Allen, 2012; vezi și *Segregare, agresivitate și adaptare*).

Oarecum întârziat față de tendința de schimbare a statelor europene amintite, Raportul Woolf, realizat în 1991 în spațiul britanic, a motivat și constituit suportul reformei sistemului penal. Raportul a fost ocazionat de revolta extinsă a deținuților din mai multe facilități corecționale, motivată de duritatea vieții penitenciare. Raportul recomanda printre altele, mai buna cooperare între diferitele părți/instituții ale sistemului penal, un set de standarde acceptate național pe care fiecare penitenciar să-l implementeze, interdicția custodierii mai multor deținuți decât capacitatea proiectată a penitenciarului, asigurarea accesului tuturor deținuților la facilități sanitare, menținerea relației cu familia și comunitatea de origine prin mai multe permisi și vizite, ca și alocarea în penitenciare cât mai apropiate de domiciliu, organizarea facilităților corecționale în unități de dimensiuni mai mici, informarea deținuților despre motivele deciziilor are îi afectează negativ (PRT, 1991).

Anii '90 ai secolului trecut reprezintă de altfel un alt moment de inflexiune cu privire la detenție. La capătul unui deceniu de dificultăți economice în spațiul european, căderea comunismului și extinderea Uniunii Europene au generat schimbări economice și sociale în majoritatea statelor europene. Răspuns la contextul național, la greve penitenciare, la percepția opiniei publice și, nu în ultimul rând, la extinderea perspectivei drepturilor omului, multe dintre statele europene au formulat în această perioadă reforme ale sistemelor lor execuțional penale.

Odată estompeate precondițiile ideologiei statului bunăstării în țările nordice, urmare a intensificării imigrației, a reducerii cheltuielilor sociale, apariției unor grupuri (etnice) care în timp încetau să mai fie eligibile pentru suport social, scăderii încrederii în instituțiile statului, discreditării expertizei academice, creșterii senzaționalului în media și accentuării politizării poziției victimelor - penalizarea a devenit mai severă; în fața sentimentului că statul nu

mai poate asigura securitatea (socială și fizică), a creșterii inegalității și distanței sociale, societatea s-a simțit îndreptățită la mai puțină toleranță în acceptarea riscului infraționalității (Pratt, 2008b; Smith, 2012). Pratt (2007) remarca rezerva față de populismul penal și acolo unde statul bunăstării s-a construit în jurul obligativității asigurării sociale (Germania), respectiv s-a retras în relativ mai mică măsură din rolul de furnizor al protecției sociale (Canada) ceea ce a fost un garant al stabilității și securității în societate.

Se conturează astfel ideea sistemului penal ca prelungire a unei intervenții social-protective, fundamentat pe aceleași considerente teoretic-ideologice ale repartiției responsabilității pentru bunăstare și responsabilizare în acest sens. Sloganul finlandez conform căruia *o politică socială bună este cea mai bună politică penală* (Lappi-Seppälä, 2009) poate fi confirmarea acestei relații, deși indică totodată și spre relația pozitivă dintre sărăcie și infraționalitate.

Aceste relații se conturează într-o serie de studii, majoritatea în țări liberale, care au observat legătura dintre lipsa locurilor de muncă, locuire de tip ghetou, marginalizare socială, etnicizarea sărăciei (Wilson, 1987/2012; Mumola, 2000; Oliver, 2001; Wacquant, 2001; Dhami, Ayton și Loewenstein, 2007; Phillips, 2007; Bobo și Thompson, 2010; Sykes și Geller, 2017 dar și în Franța sau Noua Zeelandă³), nivelul cheltuielilor sociale totale sau sectoriale (Western, 2001; Pratt și Godsey, 2002; Pratt, 2008b; Allen, 2008) și profilul infraționalității.

Pratt și Godsey (2002) observă la nivel macro asocierea pozitivă între fenomenul criminalității violente (omor) și inegalitatea economică (exprimată ca raport între veniturile celor mai bogați și a celor mai săraci 20% din populație), respectiv negativă între acesta și nivelul suportului social, calculat ca un index al cheltuielilor pentru sănătate și educație exprimate procentual din PIB; cu alte cuvinte, e de așteptat ca o rată ridicată a infraționalității violente să

³ <https://lesobservateurs.ch/2015/11/29/70-des-prisonniers-en-france-sont-musulmans/>; <https://www.prison-insider.com/main-menu/ressources/enquetes-reportages/nouvelle-zeelande-minorites-incarcerees>

se regăsească în contexte naționale cu inegalitate accentuată a veniturilor populației și cu suport social restrâns.

Western (2001) a adus în discuție rata ridicată de detenție, nivelul general mic al șomajului, respectiv pe cel al cheltuielilor sociale în SUA comparativ cu spațiul european al OECD. Cu rate de încarcerare care depășesc 600 o/ooo față de o medie de aproximativ 100 în spațiul Europei de Vest și Nord⁴, spune autorul, nu se poate eluda relaxarea pe care creșterea populației penitenciare a avut-o asupra pieței muncii americane; rata șomajului și cheltuielile pentru șomaj pot rămâne astfel scăzute în timp ce poate crește bugetul dedicat penitenciarelor. De asemenea, reducerea cheltuielilor pentru instituționalizarea și tratamentul bolilor psihice, o decadă anterior, a fost văzută ca potențator al creșterii populației penitenciare americane cu astfel de probleme (NCR, 2014).

Wacquant (2001) lansează teza tratării carcerale a sărăciei, o opinie radicală, dezvoltată în contextul american. Conform acesteia penitenciarul este forma nouă a gheto-ului, care va perpetua distanța socială. Automatizarea și mutarea industriei în afara orașelor (și deci rămânerea populației de culoare fără locuri de muncă, predominant necalificată sau cu calificări primare, atrasă de aceste oportunități până atunci urbane), deprecierea condițiilor de locuire, creșterea restrictivității protecției sociale și a calității serviciilor publice de sănătate și educație (după manuale perimate, fără dotări profesionale adecvate, cu personal inadecvat calificat și în plus „protejate” printr-un serviciu de pază sau garduri înalte) au făcut ca gheto-ul să împrumute, în anii '70 ai secolului trecut, caracteristicile unei închisori. Înăsprirea pedepsei pentru consumul/traficul de drog și creșterea recidivei a declanșat procesul încarcerării de masă, dominat de populația afro-americană, și în același timp ghetto-izarea penitenciarelor americane. Sărăcia devine astfel tratată dual în societate, într-un sistem carceral-asistențial, în care populația masculină cade preponderent sub

⁴ www.prison.org

incidența sancțiunii penale, iar soțiile și copii lor sunt destinatari ai protecției sociale, având contact intermitent cu piața formală a muncii.

Creșterea alarmantă a agresivității în penitenciar, urmare a aglomerării și a lipsei de reale de activități recreativ-educative, a fost declanșatorul reluării finanțării programelor educative și relaxarea sancțiunilor penale în SUA, admitând ca eronată abordarea punitivă de până atunci (Kupers, 2008; Buntman, 2009).

Deși ghetoul nu are un echivalent-oglină în România, România are zone caracterizate prin sărăcie cronică, pungi de sărăcie (Stănculescu și Berevoescu, 2004; Botonogu, 2006), în care regăsim caracteristici ale ghetoului despre care vorbește Wacquant. Fenomenul mutării activității economice în zone industriale noi s-a conturat și în România post-comunistă, dar a fost întârziat și lent; ceea ce a resimțit societatea românească a fost închiderea accelerată a facilităților economice ale perioadei comuniste. Comunitățile tip ghetou s-au format în sau în jurul fostelor cămine de locuințe ale fabricilor rămase fără proprietar odată cu falimentul, în zone cu locuințe abandonate, cu statut juridic incert sau la marginea localității, depreciate în timp în absența unor investiții, prin construcții sumare sau improvizate, de regulă în sau în apropierea urbanului, de către cei aflați în căutarea unei surse de venit. Deși nivelul de trai a cunoscut în România și evoluții pozitive (grafic 3), iar migrația externă a detensionat probleme sociale generate de excluderea de pe piața muncii, în mediul rural s-au păstrat niveluri ridicate ale sărăciei (Zamfir, Stănescu, Ilie (coordonatori), 2010). Tinerilor (sub 24 ani) le sunt specifice rate ridicate ale ocupării pe cont propriu, neobișnuit de mari pentru spațiul european, practic alternativa-refugiu în absența locurilor de muncă salariate (Ilie, 2017), slab productivă și greu sustenabilă pe termen lung. De asemenea, etniei rome îi este specific un grad ridicat de sărăcie, analfabetism, șomaj și marginalizare persistente în ultimele decenii (Zamfir și Zamfir, 1993; Căce, Preoteasa, Tomescu și Stănescu, 2010; Vincze, 2011). Comunitățile marginalizate de romi sunt localizate, cu precădere, în localități cu grad relativ

ridicat de dezvoltare, comparativ cu cele marginalizate non-rome, care sunt prezente mai degrabă în localități slab dezvoltate din punct de vedere economic (Swinkels, 2014; Teșliuc, Grigoraș și Stănculescu, 2016; Cace, Preotesi, Tomescu și alții, 2018). Această distribuție întărește (auto)percepția marginalității și marginalizării și, în anumite contexte, poate favoriza dezvoltarea unei subculturi infracționale specifice în aceste comunități închise, cu slabe legături în afara grupului. Alături de acestea, inegalitatea economică accentuată și subdezvoltarea sistemului de protecție socială (Zamfir, Stănescu și Ilie, 2010), mai ales a celui asistențial explicit adresat situațiilor de sărăcie (Ilie, 2018), definesc un context non-inhibant în relație cu infracționalitatea, așa cum arătau Pratt și Godsey (2002).

Meritul tezei lui Wacquant este acela că atrage atenția asupra necesității consecvenței de ideologie în formarea conștiinței sociale/comunitare, cu privire la beneficiile pe care le are individul în calitate de membru al societății (oportunitatea unui loc de muncă, educație de calitate, suport social), respectiv la sancțiunile pe care le primește pentru nerespectarea regulilor societății; un sistem punitiv sever nu soluționează problemele sociale și oferă acestora un răspuns inadecvat. Serviciul educativ sau de sănătate realizat în penitenciar, de o calitate echivalentă cu cel realizat în afara lui, este mai costisitor decât ar fi fost în societatea liberă, pentru motivul elementar că instituția penitenciară are infrastructură penitenciară și nu de altă natură. Astfel de servicii sunt oportune în penitenciare pe aspectele lor umane și preventiv-incluzive (prevenirea epidemiilor, igienă elementară, evitarea suferinței inutile, intervenția în caz de urgență, tratament decent al bolnavilor cronic, educația de bază, cultură elementară și comportament prosocial, menținerea contactului cu specificul pieței muncii curente), dar nu este rezonabil de așteptat că vor putea atinge obiectivul sistemelor amintite, care, cu infrastructură și resurse specifice au eșuat în exterior.

Toate acestea motivează creșterea cheltuielilor dedicate îmbunătățirii condițiilor de detenție și a măsurilor menite să

prezerve, dacă nu să dezvolte, resursa umană. Chiar dacă pot fi guvernate de ideologii similare detenția nu este protecție socială, ci o formă severă de penalizare a individului, prin suprimarea libertății sale.

I.2 Viața în detenție

Deprivarea – ca stare în penitenciar

De la sfârșitul anilor '50 ai secolului trecut datează două cercetări realizate în SUA, privind viața în mediul penitenciar, încă de referință pentru domeniu, care au potențat schimbarea felului în care este înțeleasă și gestionată pedeapsa privativă de libertate.

După un studiu de un an într-o închisoare de maximă siguranță, Sykes (1958) asociază vieții în detenție cinci tipuri de deprivări, pe care le numește suferințe ale încarcerării, amintite în cele ce urmează:

- *de libertate* de mișcare, într-un spațiu restrâns, aproape exclusiv numai cu acordul personalului, odată cu separarea de familie și prieteni, sub un statut de proscris, care nu merită încredere, puțini fiind aceia pe care acest statut să îi lase indiferenți. Mai mult, intensitatea relațiilor cu exteriorul scade odată cu trecerea timpului petrecut în penitenciar. Pentru a contracara acest sentiment deținuții trebuie să găsească un mecanism de respingere a celor care-i resping.
- *de bunuri și servicii*, chiar dacă nevoi de bază sunt asigurate, de-o manieră de neimaginat pentru o persoană din afara mediului penitenciar, ceea ce ridică probleme în a evalua standardul de viață al deținuților; cât de bine poți înțelege

din exterior, și deci evalua, consumul alimentar, nealimentar sau de servicii, pe alocuri excesiv minimalizat din considerente financiare sau reabilitative, pe care un deținut îl poate avea doar dacă i se permite? Pe de-o parte poate fi considerat că acesta este riscul celor care încalcă legea, dar pe de altă Sykes menționa voci ale personalului penitenciar care argumentau că există deținuți pentru care ceea ce oferă penitenciarul, chiar restrictiv, este mai mult decât ar putea aceștia obține singuri în viața liberă. Argumentul prin care Sykes susține existența acestei depriveri este acela că esența depriverii nu este definită în raport cu un minim de consum, ci cu al micilor plăceri asociate acestuia, că nu este asemeni unei calamități care afectează neselectiv și este, în plus, amplificată de sentimentul de respins amintit anterior.

- *de relații heterosexuale*, ceea ce generează anxietate și este dureros resimțită prin aceea că reamintind constant frustrarea sexuală (de către co-deținuți sau personal), ca și inoportunitatea relațiilor homosexuale (manifeste sau latente) se chestionează asupra masculinității însăși; dacă individul este constrâns, șantajat sau sedus într-o relație homosexuală, neobișnuită în viața sa anterioară detenției, asaltul asupra imaginii de sine este cu atât mai sever. Situația este diferită în funcție de regimul de detenție și s-a schimbat într-o oarecare măsură în ultimul timp.
- *de autonomie*, urmare a reglementării minuțioase a comportamentului și vocabularului său prin regulamentul instituțional. Susținerea acestora vine din necesitatea și totodată ocazia de a corecta derapaje de autonomie din viața anterioară detenției, care probabil l-au adus în această situație. Sykes contracarează acest argument susținând că măsura este birocratică, totală, nechestionabilă și impusă, în timp ce într-o conjunctură asemănătoare în viața liberă, chiar dacă programul și comportamentul unui individ sunt în detaliu prestabilite, individul este cel care decide să

- acorde autoritate *programatorului* său și oricum acesta nu este același de-a lungul unei zile (muncă, viață personală). Deși e de înțeles de ce în acest context regula nu se discută, nu este negociată cu deținuții, această unilateralitate a organizării aduce în timp individul în stare de neputință, la stadiul unui copil căruia „adulții” i se opun și îl ghidează. Referire la această infantilizare fac și interlocutorii studiului exploratoriu, dar și alți autori contemporani (Kupers, 2008).
- *de securitate*, ceea ce este poate cea mai neașteptată sursă de amenințare pentru condiția unui deținut; indivizi care nu consideră despre ei înșiși că au încălcat norma (nejustificat) cred despre colegii lor că este posibil să o facă și nu se știe când poți fi pus la încercare, nu se știe cărui tip de provocare trebuie să-i faci față, nu se știe cât durează poziția/rolul confortabil pe care-l pot avea într-un anumit moment și, în cele din urmă, imaginea pe care o ai în penitenciar. Răspunsul la relațiile de exploatare sau atac între deținuți, ca și de control din partea personalului penitenciar este solidaritatea între deținuți.

Deprivarea de libertate și de autonomie semnalate de Sykes sunt mai bine înțelese prin prisma lucrării lui Goffman (1961), realizată pe baza unor cercetări care nu au vizat în principal mediul penitenciar și în urma cărora autorul a definit *instituția totală*. Aceasta este acel spațiu, bine delimitat de restul societății, în care indivizii dorm, se relaxează și mănâncă în același loc, sub o aceeași autoritate, mereu în prezența mai multor co-locatari, tratați de manieră similară, după un program și set de reguli clar și în amănunt determinate de către autoritate, menit să îndeplinească scopul oficial al instituției. Și penitenciarul este o astfel de instituție.

Autorul detaliază procesul de adaptare la mediul penitenciar, început cu ceea ce el numește *mortificarea sinelui*, printr-un șir de *degradări*, *umiliri* și *profanări ale sinelui* care au loc odată cu intrarea într-o instituție totală. Scopul lor este nu doar plasarea

individul în noul cadru de organizare, ci și modificarea imaginii pe care individul o avea despre sine anterior detenției (Ștefan, 2005) sau, într-o altă exprimare, *recodificarea existenței sale* (Foucault, 1979 *apud* Phillips, 2007); deopotrivă personalul penitenciarului și viitori colocatari vor explica nou-venitului unde se află.

Regulamentul penitenciarului coboară la nivel de detaliu, specificând deopotrivă privilegii și pedepse, primele fiind (diferit de ce înțelegem în societatea liberă prin acest concept) doar mici concesii într-un regim foarte restrictiv. Între prevederi regăsim deposedarea de orice obiect sau caracteristică personală, care ar putea individualiza și identifica individul cu sine însuși, ca și preluarea unor identificatori instituționali (uniformă ternă sau ostentativă, mod de prezentare și adresare), set îngust permis de acțiuni, program bine definit, discreditare verbală din partea personalului închisorii sau chiar un număr în locul numelui (Ștefan, 2005; Ștefan 2006). Opus vieții libere, unde este permis tot ce nu este explicit interzis, în penitenciar este interzis tot ce nu este explicit permis.

La acestea se adaugă regulile nescrise ale deținuților cu privire la comportament și limbaj, mecanismul de respingere amintit de Sykes, menite să mențină opoziția funcțională dintre populația majoritară (a deținuților) și cea minoritară (a personalului penitenciar). La baza lor stă un cod al deținuților, al cărui rezultat este coeziunea și solidaritatea lor, independent de orice alte caracteristici ale acestora. Codul promovează loialitatea între deținuți, non-interferența în interesele altor deținuți, evitarea conflictelor între aceștia, a exploatării (să nu furi de la alt deținut, să nu îți încalci promisiunea, să nu escrochezi, să nu șantajezi), să nu dai semne de slăbiciune, să fii dur, să rezisti, să nu ai încredere în personalul penitenciarului (să nu fii credul, să fii abil) (Sykes and Messinger, 1960). Reglementarea informală, născută din reflexul de apărare și totodată de adaptare la mediu transcende timpul și granițele și este cunoscută drept (sub)cultură penitenciară (Goffman, 1961; Scarce, 2002; Dobrică, 2010; Szabo, 2010a; Gasparyan, Slade, van Poecke și Zaharia, 2018).

Reglementările formale și informale, menționează și Goffman, fac ca, treptat, deținutul să piardă (și) capacitatea de decizie și autonomia pe care le avea înainte să intre în penitenciar și să nu mai știe să trăiască independent de reguli. La ieșirea din penitenciar, prin revenire în fostul mediu social, deținut va fi inevitabil expus comportamentelor neconforme, pe care, în lipsa abilităților de autonomie și relaționare, le va urma, scopul de disciplinare al pedepsei cu închisoarea fiind anulat.

Ambelor lucrări li se poate imputa faptul că fac referire la contexte particulare (tip de regim, moment, societate). Totuși, astfel de riscuri sunt semnalate și în lucrări mai recente și motivează reglementările CPT. Sykes însuși admite că deprivarea de autonomie se poate simți mai mult sau mai puțin acut în funcție de accentul pe care societatea liberă, în care individul se formează, îl pune pe autonomia individuală. La puțin peste o decadă după analiza lui Sykes, confruntând cererile formulate de deținuți cu ocazia unor revolte care au avut lor în două penitenciare de maximă siguranță din SUA și Suedia, în 1970-1971, cei din urmă se rușinaseră de cererile lor văzându-le pe ale primilor, concluzionând că se găsesc în situația *deprivării relative*; multe dintre cererile deținuților americani erau demult aplicate în Suedia, iar solicitări pentru *alimentație, apă, locuire și igienă decente, libertate religioasă, tratament medical adecvat* ale deținuților americani erau considerate primitive de către cei suedezi. Cu toate acestea deținuții suedezi nu erau persoane fericite (Ward, 1972).

Lucrări referitoare la profilul (pre)comunist al detenției românești și cel imediat următor (Ștefan, 2005; Ștefan, 2006; vezi *Scurtă perspectivă istorică*) amintesc de depersonalizarea pe care o traversau deținuții. Reforma parcursă de sistemul românesc după anul 2000 face ca o serie de ritualuri - în definiția lui Ștefan - care umilesc, depersonalizează și inhibă rațiunea să nu mai fie valabile; ținuta degradantă penitenciară și rasul deținuților în cap nu mai sunt aplicate, cadrele nu mai aparțin structurilor militare, există mai multă transparență în ce privește mediul penitenciar, iluminarea

naturală (explicit cerută prin reglementări internaționale) este larg (deși nu integral) prezentă, accesul la toaletă nu mai este condiționat, după cum țigara, apă, pâine, o ciocolată sau o cafea pot fi cumpărate fără permisiune explicită de la chioșcul din incinta penitenciarului. Cu toate acestea, deprecierea resursei umane pe timpul detenției - infantilizarea, neîncrederea, opoziția față de sistem, relații de putere, impactul asupra echilibrului psihic, deprivarea materială și de servicii, răcirea relațiilor familiale, teza detenției de preferat vieții libere, impactul general negativ al detenției - sunt amintite de către interlocutorii studiului exploratoriu și nu numai, cum se va documenta în secțiunile următoare și cum sugerează și opiniile următoare:

Ar fi onest să spun că mi-e silă de locul ăsta și sunt unii aici care zâmbesc tot timpul, ca și cum locul ăsta ar fi mai bun decât viața afară. Mie mi-e greu să văd aceiași oameni zi după zi știind că nu e niciun viitor. Am auzit fiecare poveste a lor de nenumărate ori și nu avem ce altceva să vorbim. Sunt de asemenea și unii pe care nu-i tolerez... fie că miros pentru că nu se spală, fie se poartă mizerabil sau vorbesc prea mult. (Finlanda; Ekunwe, 2007: 82, traducerea autorului)

Penitenciarul este și un mediu care te erodează, corodează. Puțini ies din pușcărie mai grași, mai frumoși, cu mai mult păr în cap, mai vioi. (M; SE, 2015).

2-3 ani stai izolat de societate și înveți să te adaptezi mediului. Că și la spital... nu se vorbește de sănătate. Să nu te adaptezi, până la urmă, e o boală. (Serviciul probațiune, S1; Ilie, Naghi, Iordache, 2014)

Așa s-a descoperit stresul. I-a pus pe unii într-o cameră și le-a creat toate condițiile, doar că statul la comun... (deținut; SE, 2015)

Norma este să-ți faci timpul (na: sentința) în liniște. Fără să te smiorcăi, fără să te spargi, să suporti ca un bărbat... conform unui nespus standard.... Râzi la o glumă, fi respectuos cu ceilalți, nu face probleme altora. Taci când nu știi. Mergi cu mulțimea. Poartă-te ca un vârstnic față de

tineri. Înjură mult. Fumează dacă ai.... Detestă pe față și vehement homosexualii, violatorii și pe cei care au abuzat copii. Menține-te curat. Îndeplinește-ți sarcinile de curățenie în interiorul și în afara dormitorului. Nu sforăi. Joacă cărți, uită-te la TV sau dormi toată ziua. Și ai întotdeauna ceva rău de spus despre avocatul tău, procurorul tău, judecătorul, personalul medical, sergenții sau orice ofițer de supraveghere. (SUA; Scarce, 2002: 309, traducerea autorului)

Segregare, agresivitate și adaptare

La ceva mai mult de un deceniu de la lucrările lui Sykes și Goffman s-a conturat teoria modelului de import ca explicație a subculturii penitenciare (Jacobs, 1975), care susține că aceasta își are rădăcinile nu în penitenciar, ci în afara lui, fiind expresia normelor, comportamentelor și contextelor care au guvernat viața în libertate a deținuților. Jacobs remarca faptul că accentuarea conștiinței etnice și apariția bandelor constituite pe criterii rasiale în societatea americană liberă s-a regăsit și în penitenciare drept criteriu de guvernare a relațiilor dintre deținuți, atât în interiorul grupului (valori, ierarhii, atribuire de roluri) cât și în exterior (cu ceilalți deținuți, personalul penitenciar). Alături de aceasta, convingeri de ordin religios sau politic s-au aflat la baza unor revolte de proporții în penitenciare, mediul carceral fiind deopotrivă unul de păstrare a convingerilor și de recrutare a adeptilor (Jacobs, 1975).

În condițiile interferenței cu lumea exterioară prin vizite și prin prezența televizorului în camerele de detenție, opoziția de principiu a deținuților (mecanismul de respingere amintit de Sykes) este mai degrabă expresia subculturii penitenciare ca model de import, nu format în interior și, evident, cu cât instituția penitenciară este mai puțin „totală”, tendință indiscutabilă a zilelor noastre, cu atât mai mult influența comunității de origine se va face mai intens resimțită în comportamentul deținuților. Segregarea din societate se face astfel resimțită și în penitenciar.

Nivelul veniturilor și cel educațional modelează caracteristicile populației penitenciare încă de la intrare, prin tipul de infracțiune

comisă (ex: furt cu sau fără violență de bunuri din spații publice sau locuințe vs. evaziune fiscală, infracțiuni cibernetice sau corupție), dar și prin aceea că, în sistemele în care este aplicată, cautiunea, chiar diferențiată în funcție de resursele potențiale ale persoanei, este mai puțin accesibilă celor cu venituri mici (Buntman, 2009).

Un studiu românesc recent, realizat la regimul deschis și semideschis, semnaleză condiția inferioară și, derivat, comportamente inadecvate (furt, schimburi, comportamente nepermise, cerșit, subordonare) ale deținuților cu situație material-familială deficitară pentru a dobândi resurse; accesul inegal la resurse este unul dintre determinanții ierarhiei în rândul deținuților.

E greu la pușcărie să nu fii căutat. Dacă îți aduce și 50 de RON ar fi bun [...] cel care nu are stă și se uită. Unii au tupeu să ceară, alții nu, și tac din gură. Unii mai și încalcă legea, fură, caută să păcălească. (deținut: Rotariu, 2016: 120)

În ziua de cumpărături se uită la cei care pot și cer țigări, mâncare.

Puțin înainte celui de-al doilea război mondial⁵ fusese documentată formarea grupurilor în penitenciar, de dimensiuni mai mari sau mai mici, și existența liderilor, cu mai multă sau mai puțină influență în penitenciar (Clemmer, 1938). Aceste grupuri iau naștere în jurul unor interese comune, urmare a unor reglementări ale vieții în penitenciare (ex: cei care lucrau într-un anumit punct de lucru din penitenciar), etnicitate sau a tipului de infracțiune comisă, dar Phillips (2007) atrage atenția și asupra discriminării pe criterii rasiale de către co-deținuți și de către personalul penitenciar în Marea Britanie; este vorba despre abuz verbal și fizic, inclusiv omor, relații de tip bullying mai frecvente față de femeile asiatice și în rândul tinerilor, respectiv de etichetări

⁵ UN, 1955, *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*, adopted at the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Geneva, [http://www.ohchr.org/Documents/ Professional Interest /treatmentprisoners.pdf](http://www.ohchr.org/Documents/Professional%20Interest/treatmentprisoners.pdf)

precum *aroganți* sau *leneși* făcute de personalul penitenciar, ca și prezența mai frecventă a minorităților etnice în activități dintre cele mai neplăcute din penitenciar.

Grupuri constituite etnic sau religios sunt de actualitate în mediul penitenciar. Asemeni oricărui criteriu care conduce la formarea grupurilor, (re)asumarea unor convingeri religioase asigură un punct de sprijin pentru supraviețuirea în penitenciar, prin dobândirea unui echilibru urmare a *mortificării sinelui* (dacă aceasta are loc) sau a șocului primei încarcerări și găsirea unui răspuns sentimentelor de neputință și frustrare derivate dintr-o existență marcată de instabilitate și marginalizare anterior detenției. În lotul studiului exploratoriu jumătate dintre respondenți, fie ei femei, bărbați sau tineri, au declarat că, pe timpul detenției, s-au apropiat de Biserică /Dumnezeu mai mult decât înainte. Lucrări pe această temă chestionează totuși asupra autenticității (re)asumării convingerilor religioase de facto, pe termen lung (Maruna, Wilson și Curran, 2006). Căderea comunismului est-european, respectiv conflictele etnice și religioase din Europa sud-balcanică și a Orientului Mijlociu au adus o contribuție specifică influențelor și segregării manifeste în zilele noastre. Cu deosebire expuse sunt țări ale Europei Occidentale, țări gazdă ale curenților migratorii ocazionate de aceste evenimente. Cu un maxim european de peste 20000 deținuți străini (aproximativ cât numărul total al deținuților din penitenciarele românești), Italia nu deține totuși maximul european al ponderii deținuților de cetățenie străină; cu un procent de 35-37% din populația sa penitenciară, Italia este depășită de Grecia și Austria, care au înregistrat niveluri de 63%, respectiv 45% deținuți străini (Ronco și alții, 2014; vezi și *O perspectivă statistică*). De menționat este și faptul că imigranții sunt preponderent locatari ai facilităților custodiale gestionate privat, acolo unde ponderea lor este semnificativă și unde cele din urmă există (Mason, 2013).

Apartenența la un grup cu preocupări comune, anterior sau în detenție, înlocuiește familia ca sursă de suport și echilibru și îl va face pe deținut mai sigur pe el. Astfel deținutul nu va mai căuta recunoaștere și sprijin în afara grupului, dar în schimbul protecției

sau chiar a sentimentului de a avea un scop în viață, deținutul își va proteja grupul, fie el și infracțional, și se va conforma cerințelor lui ca manifestare a loialității. Teama de repercursiuni sau imposibilitatea/incapacitatea de ripostă sunt alte motivații care mențin apartenența la grup sau relația de subordonare. Apartenența la grup preocupă personalul penitenciar pentru prevenirea de posibile conflicte; repartizarea în camerele de deținere (amintit și de Jacobs), accesul la aer, la diferite activități etc., trebuie să fie de natură a evita interacțiunea dintre membri unor grupuri rivale/de putere sau a autorilor infracțiunilor de matricid sau pedofilie, după cum amintea și personalul socio-educativ de la Rahova, preocupat de limitarea interacțiunii dintre membrii bandelor bucureștene custodiate.

Deținuții nu respectă regulile sociale, dar respectă cu sfințenie regulile lor nescrise. Nu le este frică de mine, ca autoritate, în schimb le e frică de X [na: un deținut bine-cunoscut]. Autoritatea asupra lor este dată de frici. Ce o să îmi facă mie directorul? Îmi face un raport de incident și mă poate pedepsi sau nu. În schimb celălalt, îmi poate da foc la casă, îmi poate bate sau răpi nevasta sau copilul. (M; SE, 2015)

Primul contact cu mediul penitenciar, chiar și în condiții moderne, rămâne un șoc. În timp, pe baza regulamentului și a interacțiunii cotidiene, deținutul învață ce poate să facă, ce poate aștepta și de la cine (co-deținuți și personal penitenciar), pentru ca perioada detenției sale să decurgă cât mai puțin inconfortabil.

Deși este larg asociată mediului penitenciar agresivitatea este totuși puțin prezentă. Cei mai mulți caută să se înțeleagă cu cei cu care se intersectează, caută relația armonioasă (Dobrică, 2010), iar unii chiar admit că fără suportul și bunătatea altor deținuți nu ar fi supraviețuit detenției (Kupers, 2010). În aceeași idee se poate înscrie grija pe care deținuții participanți la studiul exploratoriu de la Jilava au amintit-o în relație cu co-deținuții vârstnici. Cele mai multe relații de prietenie se dezvoltă din forme de ajutor/sprijin mutual, însă nu sunt de durată și sunt mai puțin intense decât în comunitatea liberă (Clemmer 1938; Rotariu, 2016; Dâmboeanu și Nieuwbeerta, 2016).

În România după anul 2010, rapoartele anuale ale ANP indică o medie anuală de 8.8% a comportamentelor auto-și hetero-agresive raportat la numărul de deținuți. Într-un studiu calitativ care își propunea să identifice factori explicativi ai comportamentului conflictual într-un penitenciar britanic, realizat în rândul deținuților cu risc minim de securitate (Butler, 2008), 40 dintre cei 89 participanți la studiu nu au avut nicio formă de abatere în perioada de referință a studiului (o lună ulterior primelor întrevederi). Un studiu argentinian, realizat pe un eșantion reprezentativ de deținuți, a identificat doar 9% dintre deținuți subiecți al unor sancțiuni pentru comportament inadecvat și semnală relația inversă dintre agresivitate și vârstă, statutul de căsătorit, practicarea unui sport în penitenciar, participarea la educație sau muncă, respectiv pozitivă cu numărul de infracțiuni pentru care a fost sancționat deținutul, existența recidivei și durata mai lungă a prezenței în penitenciar (Alzúa, Rodriguez și Villa, 2009). Urmărind evaluarea riscului de agresivitate pe perioada unui an de observație Arbach-Lucioni, Garcia și Andrés-Pueyo și alții (2012) identifică doar 13,3%, respectiv 8,6% din eșantionul de deținuți reprezentativ pentru regiunea catalană (1311 respondenți) implicați în abateri cu potențial violent, respectiv în abateri violente. Similar altor țări, spun autorii, se observă relația inversă a frecvenței agresivității cu severitatea acesteia și cu vârsta deținuților, respectiv pozitivă cu prezența unor boli psihice la deținuți, cu consumul de alcool sau drog, cu pre-existența comportamentului violent, a unor forme de neadaptare la regimul penitenciar, cu creșterea severității regimului, ca și mai marea ei frecvență în rândul celor care nu au încă sentințe definitive. Oarecum surprinzătoare, cea din urmă observație servește confirmării faptului că odată cu sentința definitivă deținuții vor căuta armonia relaționării. Simpla enumerare a asocierilor agresivității tinde să contureze relația acesteia cu echilibrul psihic.

Un motivator al unei conduite non-agresive poate fi și sistemul progresiv/regresiv al detenției, existent în multe țări, care permite migrația unui deținut între diferitele regimuri, diferențiate funcție de severitatea restrictivității lor, după cum comportamentul său

este sau nu conform regulamentului. Conduita personalului penitenciar, modul de raportare la deținuți este un alt factor cu impact asupra agresivității potențiale în penitenciar (Dâmboeanu, 2015; Dâmboeanu și Nieuwbeerta, 2016).

În virtutea recomandărilor actuale, alături de interzicerea tratamentului cu cruzime, a agresivității disproporționate în raport cu abaterea deținutului, a discriminării, insultei și umilirii deținutului, de tendința de îmbunătățire a condițiilor de viață penitenciară, ofițerul de supraveghere a pierdut dreptul discreționar de a impune disciplina, de a se impune prin forță⁶; el urmează la rândul lui regulamentul și face propuneri de sancțiuni sau recompense la nivel managerial (sau al unei comisii). De asemenea, diverse solicitări pentru bunuri sau servicii permise de regulament (ex: primirea la vizită a unor anume persoane, suplimentarea numărului de vizite, permisiile etc.) se adresează unei instanțe ierarhic superioare personalului de supraveghere și, în general, se ține cont de evaluarea de ansamblu a deținutului, reflectată în evidența recompenselor și sancțiunilor primite.

Direcția de reformă este sesizată de către deținuți. Într-un studiu britanic, deținuții punctează că „psihologii au preluat penitenciarele” și deciziile lor sunt „o formă mai profundă de putere”, „ți se dau atât de multe în prezent, dar toate sunt lucruri care ți se pot lua” (ex: dreptul de a avea televizor la cameră, mai multe vizite ale familiei sau la sala de sport; Crewe, 2007: 261-262). Adăugat faptului că monitorizarea electronică este tot mai extinsă, se conturează chiar sentimentul că penitenciarul nu mai este guvernat de oameni, dar și o oarecare stare de anxietate și disconfort în legătură cu noua formă de autoritate. Aceasta este percepută ca un „zid”, despre care știi că există, că va reacționa, eventual pozitiv, deși nu știi când și căruia nu i te poți opune nici în ce privește ritmul, nici în ce privește decizia. În studiul lui Crewe, un deținut amintește sancționarea agresivității sale ocazionată de

⁶ Aceasta se face de către echipe speciale, pentru situații cu risc de violență excesivă sau cu potențial de extindere.

amânarea repetată a vizitelor familiei, amânare datorată lipsei de personal penitenciar care să facă programarea. În studiul exploratoriu românesc, un deținut amintește întârzierea accesului său la medicamente recomandate de medic, achiziționate privat, aduse la vizită, urmat de o lungă așteptare pentru aprobarea intrării lor în penitenciar. În acest caz personalul medical explică, iar discuția cu managementul o confirmă, conturând zidul și disiparea deciziei similar situației britanice:

Regulile sunt făcute ca urmare a unor fapte apărute pe parcursul anilor. De aici pot apărea întârzieri. Crema [na: unul dintre produsele amintite de deținut, așteptată 5 luni] trebuie verificată ca să nu fie ceva băgat înăuntru. Sunt foarte inventivi. S-au găsit telefoane în cutii de conservă, sigilate ca la fabrică. Nu ține numai de medical. Ține de achiziții. Azi poate nu are mașină pentru a ajunge la rețetă. Dacă vrei medicamente care nu se dau compensat, trebuie să le cumperi din banii tăi din cont și te adresezi financiarului. [na: asta înseamnă] Cerere pentru medicament la dl director, prin intermediul medicalului [pentru că] îți trebuie rețetă. (PM; SE, 2015).

Toată lumea așteaptă să zică șeful. [...] Depinzi de alții. Sunt rare situațiile când ieși o decizie și soluții și ești implicat numai tu. Orice lucru care se întâmplă trebuie adus la cunoștința cuiva. Așa funcționează un sistem militarizat. [...] Vor să primească televizor, se solicită transfer, diverse cereri. Eu mă uit pe toate cererile lor după program, le iau una câte una. Să primească, de exemplu, la vizite persoane în plus, nu știu ce văr sau prieten. Are nevoie de aprobarea mea. [arată teancul de cereri de pe birou, înalt de 15-20 cm] O mare parte sunt aprobări de rețete medicale. (M; SE, 2015)

Comparativ cu practicile vechi, când răspunsul venea direct de la ofițerul de supraveghere, răspunsul întârziat, ca și impersonalizarea autorului deciziei pot părea mai viclene, mai puțin bărbătești (Crewe, 2007); în această nouă formă nu știi cu cine să

te cerți, pe cine să-ți verși nervii, frustrarea și nervozitatea se vor acumula și se pot manifesta ofensiv.

O serie de alți factori pot avea impact asupra stării psihice a deținutului; o problemă de sănătate, iminența transferului său în alt penitenciar, anularea unei vizite, lipsa de informații despre familie, imposibilitatea de a susține familia sau de control a ce se întâmplă acasă, un conflict cu alți deținuți, discriminarea sau probleme în relaționarea cu personalul penitenciar. Acesta din urmă poate fi ofensator, depreciativ, umilitor sau stresant și fără a fi violent; viața în penitenciar va fi mai ușoară sau mai grea după cum personalul penitenciar cu care interacționează zilnic va trata deținutul ca pe o persoană sau ca pe o entitate inferioară, va manifesta o atitudine omenoasă, înțelegătoare sau îl va umili și expune unui tratament dominator (Scarce, 2002), jignitor sau chiar abuziv. *Oamenii sunt cei care îți pot face pușcăria ușoară sau grea*, spune și un tânăr deținut român (SE, 2015). La acestea se poate adăuga disconfortul unei infrastructuri deficitare.

Anxietate, teamă, tristețe, lipsă de speranță, neputință, frustrare, regret, furie, blazare, depresie fac parte din comunul trăirilor penitenciare. Ele iau naștere din combinația dintre profilul psihologic personal și deprivările amintite, ca și din aproape absența deciziei personale, monotonia cotidiană, imposibilitatea de a se odihni, lipsa de spațiu, faptul că cele mai sensibile și private activități capătă o extensie publică, duș într-un interval orar de apă caldă insuficient pentru densitatea de locuire din camere sau chiar săptămânal, uneori în prezența altora, satisfacerea nevoilor fiziologice aproape sau în văzul altora, plimbare într-o curte mărginită, insuficientă pentru numărul populației penitenciare care iese „la aer” într-un interval orar predeterminat, uneori fără nicio perspectivă recreațională reală. Acumularea unora sau altora conduce la agresivitate, care la rândul ei are o paletă largă de forme – irascibilitate, ceartă, dominare și control, revolte, violență, omor, mutilare sau sinucidere (Banciu, 2010).

Cum m-am adaptat? Eu nu știu să răspund la întrebarea asta [...] Sunt unii care spun că nu mai pot. Bun, și dacă nu

mai poți, ce? Ce faci dacă nu mai poți? Unii, șapte-opt, s-au dus: doi au murit de boală, doi s-au omorât între ei, trei s-au sinucis... dacă nu cumva patru. Altfel...? Ce faci dacă nu mai poți? Trăiești. (deținut; Dobrică, 2010: 27)

Extrema în relaxarea restricțiilor prezintă de asemenea risc de impact negativ. Urmând unui val de 99 de decese ale populației aborigene, eforturi australiene de a răspunde nevoii lor cultural specifice, de conectare cu familia și mediul, cu toleranță scăzută la izolarea de semenii, au condus modificări arhitecturale ale facilităților penitenciare. Acestea conțineau mai multe spații comune (pentru activități zilnice, întâlniri cu familia sau ritualul jelirii la decesul unei rude apropiate) separate cu garduri din plasă metalică între sectoare. Efectul nu a fost cel așteptat, urmare a lipsei permanente de intimitate acustică, vizuală și fizică a deținuților (Grant, 2013). De asemenea, abordarea prea laxă a supravegherii și a relaționării dintre personalul penitenciar și deținuți poate conduce la sentimentul că penitenciarul se retrage din rolul său de autoritate, ceea ce creează sentimente de nesiguranță și teamă și lasă loc relațiilor de exploatare și bullying între deținuți (Crewe și Liebling, 2015).

Aglomerarea în spațiul de locuire este cu deosebire un factor de risc al agresivității; zgomotul, lipsa de somn (impusă sau rezultat al aglomerației și locuirii în spații de deținere mari), coada la telefon, la baie sau chiar pentru masă, spații neigienice - urmare directă sau nu a aglomerării, sunt generatoare de iritabilitate și agresivitate (Kupers, 2008) și fac să nu mai poți gestiona minime antagonisme. Acesta este cazul dormitoarelor de mari dimensiuni organizate în săli de sport gimnaziale din SUA, dar și al dormitoarelor cu paturi supraetajate pe 3 și 4 rânduri prezente până nu demult în unele dintre penitenciarele românești (Jilava-SE, 2015; Botoșani -APADOR-CH, 2015; Rotariu, 2016).

Revers, datorită nevoii intrinseci de relație umană și deprivării senzoriale, și izolarea pe termen lung, cu atât mai mult în spații înguste sau întunecoase, prezintă un risc ridicat pentru echilibrul psihic, putând conduce la stări precum anxietate, panică, furie

insomnie, hipersensibilitate, disfuncție cognitivă, halucinații, pierderea auto-controlului, iritabilitate, agresivitate, depresie, auto-mutilare sau ideea de suicid (Ekunwe, 2007; Haney, 2003 apud Travis, Western și Redburn, 2014). În lipsa relaționării umane reperele comportamentului social acceptat se estompează sau chiar se pierd, iar individul nu-și va mai putea evalua ideile și acțiunile în termenii acceptabilității sociale, confundând realitatea cu propriile sale gânduri sau fantezii (Cooke and Goldstein, 1989 apud Travis și alții, 2014). Pe acest considerent organizațiile privind drepturile omului prevăd o limită minimă a lățimii și suprafeței locului de deținere, limitează maximal durata sancțiunilor cu izolarea (la 15 zile; Regulile Mandela – HR, 2015), recomandă neutilizarea sa pentru femei (mai ales în stări asociate maternității), minorilor, persoanelor cu dizabilități psihice, ca și evitarea ei pe cât posibil.

Previzibil, timpul petrecut în penitenciar este un factor al creșterii agresivității. La cei care au petrecut peste 5 ani în penitenciar sunt mai frecvente sentimentul de neajutorare și nevoia de control asupra propriei vieți decât la cei cu mai puțin de 5 ani. Pe de altă parte, cei cu o calitate a vieții scăzută anterior detenției sunt mai puțin nefericiți decât ceilalți cu experiența penitenciară, diferență care tinde însă să scadă odată cu creșterea timpului petrecut în penitenciar (Dhami, Ayton și Loewenstein, 2007⁷). Cu alte cuvinte mediul penitenciar își accentuează amprenta cu trecerea timpului, dar șocul impactului este cu atât mai mare cu cât calitatea vieții este mai mare anterior detenției. Rezultatele sunt în linie cu observațiile studiului exploratoriu și cele ale lui Gheorghe Fl., care afirmă că:

În timpul șederii în penitenciar se instalează destul de repede un sentiment de derivă, de înstrăinare: aceasta deoarece pedepsele scurte sunt trăite ca un dezastru, iar cele lungi iau aspectul unui mod de viață cu multiple nuanțe patologice.[...] Penitenciarul este o instituție patogenă care

⁷ Studiu realizat la începutul anilor 2000, în penitenciare americane, cu niveluri de securitate diferite, pe un eșantion reprezentativ de 712 deținuți.

depersonalizează individul și-l face să devalorizeze lumea și pe sine însuși și, ce este mai rău, permite obișnuirea cu acest mediu. (Gheorghe, 2001: 204-205)

În cazul lucrării lui Dhami, Ayton și Loewenstein (2007) calitatea vieții a fost exprimată ca un indice compozit ținând cont de nivelul de educație (terminarea liceului sau nu), de existența sau nu a unui loc de muncă, a unei relații familiale, de experiența consumului de drog, ca și existența recidivei, dar relația dintre comportamentul neconform în penitenciar și elemente ale calității vieții anterioare detenției apar și în alte studii. Butler (2008) regăsește instabilitatea mediului familial în copilărie între elementele comune ale deținuților din lotul celor conflictuali identificați în studiul său, între care fenomene de violență domestică, consum de drog, separarea părinților, mutare frecventă între familii sau instituții de suport, înșelarea încrederii în perioada copilăriei, desconsiderarea sau marginalizarea. Într-un astfel de context apare neîncrederea în sine și totodată căutarea unei imagini pozitive de sine în relația cu alții; de aici și contra-atacul la orice riscă să deconspire vulnerabilitatea. Liebling (2011) remarcă limbajul, comportamentul și preocuparea față de aspecte care i-ar ajuta să se impună (precum dezvoltarea musculară) ale tinerilor deținuți de culoare din Marea Britanie construite pentru a supraviețui în sărăcie și marginalizare socială anterior detenției. Spre deosebire, cei neconflictuali au experimentat mai puțin astfel de probleme anterior detenției și în plus au amintit evenimente de succes, în care s-au simțit mândri sau au fost respectați, ca și sentimentul că pot controla direcția în care va curge viața lor pe viitor.

Chiar și masculinitatea este manifestă diferit, observă Butler. Spre deosebire de grupul celor neconflictuali, unde masculinitatea tindea să fie afirmată prin atitudine protectivă și preocuparea pentru felul în care acțiunile lor îi afectează pe cei din jur, prin considerația pe care o arăți celorlalți, în grupul celor conflictuali masculinitatea tindea să fie construită pe imaginea de dur, de putere sau epatare. Această din urmă formă este aproape de ceea

ce Kupers numește *masculinitate toxică*; preocuparea pentru (re)afirmarea puterii și a masculinității motivează căutarea continuă a respectului celorlalți, ca și controlul asupra celorlalți (inclusiv prin viol, care este de regulă o formă de dominare și nu surogat al relației sexuale; Kupers, 2009; Kupers, 2010). Aceștia ar fi echivalentul *șmecherului* semnalat în mediul penitenciar românesc (Dobrică, 2010; Rotariu, 2016), statut dat de vechime în penitenciar urmare a naturii infracțiunii, istoric infracțional și forță fizică opus, spre exemplu, *fraierilor* (aflați la baza ierarhiei) sau *sclavilor* (cei care îi servesc pe primii) sau al săgeților (vezi și *Relaționare în penitenciar*) și care, prin existența lor, mențin statul primilor.

Greu de demonstrat, relațiile de putere și dominarea sunt amintite de studii calitativ-etnografice (Jacobs, 1975; Ștefan, 2005; Banciu, 2010; Maculan, Ronco și Vianello, 2013; SE, 2015), realizate mai ales post-detenție, când individul vorbește mai liber. Dacă nu apare rușinea sau dacă teama de represalii și insecuritate sunt mai puternice decât furia nedreptății de tratament la care este supus, controlul și dominarea se petrec non-agresiv. Este în mare măsură rolul ofițerului de supraveghere să sesizeze și să oprească prin regulament astfel de conduite.

Noroc că am întâlnit un planton care-i cunoștea pe cei din orașul meu și el a fost pila mea. Tipul ăla m-a apărut până s-a liberat. Dar pentru că mă apăra trebuia să-i spăl ciorapii, să-i dau din mâncarea mea și din pachetele primite de acasă. (deținut tânăr, 1993; Ștefan, 2005: 544).

În prima zi, cam așa, a venit o ... și mi-a furat lucrurile din geantă. A doua zi, m-am dus să vorbesc cu directorul spitalului. I-am explicat ce am pățit. Și el cică „Așa, și? Tu nu știi că așa e la pușcărie?” [...] Am cerut să fiu mutat de urgență. Am pus bagaju' jos, m-am dus la baie, când m-am întors, jumătate nu mai era. Era pe mesele la fiecare. Când am zis «Băi, ce faceți?», au răspuns «Băi, cum îndrăznești?». (interviu realizat înaintea eliberării; Rotariu, 2017: 133)*

Monopolul autorității la cameră sau pe etaj nu vine însă numai din partea unor persoane care pot domina fizic sau care prezintă o dorință de intimidare mai mare. Puterea în penitenciar poate fi dată și de statutul anterior detenției, de accesul la resurse economice, ceea ce se traduce prin acces la țigări, servicii, alte obiecte a căror penurie le conferă valoare hiperbolizată în lumea penitenciară, prin abilitatea de a dobândi sau a manipula o informație, prin abilități de comunicare etc. În studiul exploratoriu sunt amintite persoane care au dobândit privilegiul unui statut superior prin învățarea co-deținuților să facă o reclamație sau să-și ceară drepturi prevăzute în lege. De asemenea, susținut de opinia personalului penitenciar și în linie cu studii deja amintite, studiul exploratoriu a surprins diferențe și în forma de manifestare a agresivității în penitenciar după vârstă și după gen; în rândul deținuților conflictele par să fie mai dese, dar puțin intense („*mai mult certuri; sunt guralive*”), în timp ce, deși mai rare în rândul bărbaților, conflictele pot lua și forme agresive, inclusiv amenințarea familiei personalului de supraveghere (în primul deceniu post-comunist român), iar în rândul tinerilor amenințarea, intimidarea și conflicte între deținuți, ca și furtul mâncării/lucrurilor par să fie mai frecvente (SE, 2015).

Nici opoziția non-agresivă nu este omogenă. La formele legale de petiționare se adaugă conformarea formală la așteptări (Crewe, 2007; SE, 2015), dar și diverse forme de eschivă. Personalul penitenciar din studiul exploratoriu amintește apelul excesiv la servicii medicale (cereri de ieșire la medic), căsătorii multiple sau partenere de ocazie declarate concubine/ partenere de viață pentru a avea dreptul la mai multe vizite intime, contestarea sancțiunilor primite pentru amânarea aplicării lor, după cum raportările anuale ale ANP (susținute în dialogul cu managementul) indică apelul excesiv al deținuților la reclamarea unor drepturi în instanțe departe de locul de detenție, definind astfel „turismul” penitenciar; pentru satisfacerea acestei cereri este necesar fie transferul la un penitenciar mai apropiat de locația instanței fie transportul pentru prezentarea la instanță. În perioada 2009-2015 s-a înregistrat o

medie anuală de 203 mii prezentări la instanțe, în scădere accentuată spre finalul perioadei, respectiv o medie de cca. 27 de consultații medicale/an /deținut după 2013. Există și țări unde solicitarea nejustificată a consultului medical, care aduce cu sine scutirea pentru o zi de muncă, este sancționată în baza sistemului de penalizări și recompense (Finlanda, regim deschis; Ekunwe, 2007: 81), după cum există și studii care evidențiază asocierea pozitivă între gradul de aglomerare și frecvența ieșirii la medic (McCain, Cox și Paulus, 1976), acesta fiind un indicator al stresului psihic; aglomerația se referă nu atât la densitatea spațială (număr de mp per deținut), cât la densitatea socială a locuirii (în dormitoare mari, urmare a lipsei constante de intimitate).

„Abuzul” de servicii penitenciare este o formă de neconformare la limita legi, derivată dintr-o atitudine firească de opoziție față de starea de deprivare; deținuții fac tot ceea ce le este permis să facă pentru a-și ușura detenția (vezi și *Servicii medicale*). În această idee se înscriu și neașteptatele cereri ale deținuților din România după 2017 de a fi transferați în facilități cu condiții improprii de detenție; pentru suportarea acestora au existat, mai ales după anul 2007, numeroase reclamații la CEDO, soluționate în favoarea deținuților, pentru care statul român a plătit despăgubiri de sute de mii de euro și pentru care recenta reglementare a recursului compensatoriu acordă 1 zi reducere a detenției la 5 petrecute în asemenea condiții.

Administrațiile penitenciare sunt preocupate de toate formele de comportament neconform, cu accent pe cele care pot degenera în forme violente, care pot afecta un număr mare de deținuți și chiar personalul penitenciar. Există monitorizarea video mai ales a spațiilor comune și a perimetrului penitenciar, dar și recursul la clădiri de dimensiuni mai mici, mai puține zone comune (Crewe, 2007), un sistem de recompense și sancțiuni eficient (posibilitatea de avea televizor/alte mici facilități în spațiul de locuit, dreptul la mai multe vizite acordat pentru comportament conform regulamentului), convorbiri telefonice nelimitate (experimental, Rahova; SE, 2015), echipament modern pentru efectuarea perchezițiilor la vizită,

preocuparea pentru ofertarea de activități recreativ-educative cu sens și, evident, consilierea și monitorizarea psihologică.

Monitorizarea vizează nu doar probleme de comportament, ci și posesia unor bunuri nepermise, menite tocmai să prevină comportamentul neconform și agresivitatea. Între acestea sunt amintite substanțele susceptibile a fi drog, telefoane sau potențiale arme, care rezultă din improvizații sau elemente substituit, dar și urmare a intrării lor în penitenciar. Aceasta din urmă se poate petrece la vizită, în pachete sau chiar prin intermediul copiilor, dar pot fi și aruncate peste gard (SE, 2015), eventual urmare a scanării perimetrului penitenciar cu drone.

Dezvoltat pentru a reduce tranzitul între penitenciare și instanțele de judecată, pentru prezentările deținuților la diferite instanțe în procese derulate/ neîncheiate sau chiar deschise pe durata detenției lor, și ulterior poate și pentru contact cu familia, România a demarat implementarea unui sistem de video conferințe, care în 2018 a preluat 317 audieri la instanțe ale deținuților (ANP, 2018a). În estimarea interlocutorului, telefonია nelimitată la cameră, prin sistemul propriu al penitenciarului a redus semnificativ *evenimentele* (vezi și *Relația cu personalul penitenciar*). Toate acestea presupun însă investiții în personal și tehnică actualizată.

Familie, muncă și timp

Anterior ambelor teorii care vin să explice modul de comportament în penitenciar (subcultura penitenciară și modelul de import), validându-le totodată, Clemmer (1951) spunea că gradul de conformare la cultura penitenciară depinde de natura și soliditatea legăturilor pe care deținutul le-a avut anterior detenției. Acestea acționează ca mecanism de filtrare al influențelor penitenciare; pe de-o parte este suportul psihologic al familiei, grupului de prieteni sau găștii, care dau individului un scop și statut în lumea liberă, pozitiv sau negativ, pe de altă parte se insinuează un scop și mod de viață, de asemenea pozitiv sau negativ, construit în penitenciar.

Goffman (1961) argumentează că instituția totală este un spațiu incompatibil cu familia și munca, prin referire la înțelegerea comună a acestora. Anterior detenției contactul cu piața formală a muncii poate să fi fost inconstant sau să nu fi existat, cei cu experiență carcerală fiind mai frecvent prezenți în economia informală și având un nivel de educație general scăzut (Sykes și Geller, 2017 - pentru cazul american al familiilor cu copii; SGIP, 2011 - Spania), cu o existență marcată de sărăcie, într-un mediu familial incapabil să ofere suportul necesar dezvoltării personale. În România la sfârșitul anului 2018 existau în penitenciar cca. 7% deținuți analfabeți (adică aproximativ 1400 persoane), 17.2% absolvenți ai ciclului primar (cca. 3400) și alți 39% absolvenți ai învățământului gimnazial, aproape două treimi dintre deținuți fiind fără ocupație/ loc de muncă la momentul arestării (ANP, 2019⁸). Guilbaud (2010) identifică în Franța un segment de 33% dintre deținuți șomeri la momentul arestării, după cum Mumola (2000) identifică pentru contextul american 28-29% deținuți care fuseseră șomeri în perioada imediat anterioară detenției, respectiv 27-28% deținuți care avuseseră ca sursă de venit una ilegală. Datele autorului american, pentru cazul deținuților care aveau copii, permit estimarea unui procent de puțin peste 46% căsătoriți vreodată anterior detenției, cca 25% divorțați sau separați, respectiv doar puțin sub jumătate locuind cu copiii lor la momentul intrării în penitenciar. De asemenea, pe durata detenției părintelui-tată copiii erau aproape întotdeauna în grija mamei (cca. 90%), în timp ce în cazul mamei-deținut în circa jumătate dintre cazuri copiii erau în grija bunicilor. Fără a cuprinde tinerii, persoanele cu cetățenie străină și pe cei custodiați în unități speciale (urmare a infracțiunilor comise sau problemelor de sănătate mintală) între deținuții din Olanda s-au identificat 41,3% fără partener, respectiv 59,6% cu cel puțin 1 copil (van Ginneken, Palmen, Bosma și alții, 2018).

Familia are un rol major în depășirea presiunii pe care individul o resimte în penitenciar, oferind echilibrul și motivarea de

⁸ Date furnizate la solicitarea echipei de cercetare.

a surmonta amprenta specifică detenției. Suportul familiei este un factor major în depășirea situațiilor de depresie, controlul violenței, inclusiv în menținerea sub control a bolilor psihice (Kupers, 2008), ajută deținutul în depășirea deprivării materiale prin susținerea cu bani, alimente, haine, reviste sau alte bunuri permise de regulament (Robertson și alții, 2012), se resimte (așa cum am văzut în secțiunea anterioară), în construirea ierarhiei penitenciare, după cum frecvența mai ridicată a vizitelor și din partea mai multor persoane (Hairston, 1991) scade probabilitatea de recidivă. Totodată familia se poate constitui ca factor de integrare post detenție, prin asigurarea locuinței, oferirea de suport emoțional și chiar căutarea și găsierea unui loc de muncă, aspecte care contribuie pozitiv la o decizie favorabilă pentru eliberarea condiționată. O observație interesantă au Brunton-Smith și McCarthy (2017), care notează pentru spațiul britanic că nu atât pre-existența unui mediu familial pozitiv anterior detenției cât îmbunătățirea relației/apropierea de familie pe durata detenției are rol pozitiv asupra recidivei (după 1 an, în mai mică măsură și după 2 ani), ca și asupra reinserției pe piața muncii. Se conturează astfel importanța familiei ca factor al reabilitării.

Relațiile familiale sunt însă cu deosebire puse la încercare pe perioada detenției. O primă observația este legată de faptul că populația penitenciară este în mare parte tânără, cu o medie de vârstă sub 35 de ani, atât în SUA cât și în spațiul european, ceea ce înseamnă cel mult o istorie scurtă în nucleu familial propriu. Apoi, la sentințe de 15-20 de ani luate în jurul vârstei de 20 de ani sunt eliberați la 40 de ani, teoretic la potențial maxim pe piața muncii, după jumătate de viață petrecută în penitenciar, cu autonomie mult restricționată, relativ străini de relațiile familiale și de cele profesionale. La aceasta se adaugă caracterul (general) volatil al rețelei de prim suport sau revenirea la un mediu familial caracterizat prin violență, abuz sau neglijare anterior detenției. Volatilitatea este dată de prevalența ridicată a formelor familiale neconsolidate (concubinaj, relații de scurtă durată), avansarea în vârstă a părinților și deci scăderea puterii lor de suport, integrarea copiilor deținuților în forme familiale proprii, chiar dispariția

familiei proprii și apelul la cea a fraților sau prietenilor, necunoscute deținuților (TRANSCENA, 2010).

Pe măsură ce se prelungește detenția relația cu familia se rărește sau chiar se rupe (Hairston, 1991; SE, 2015). Holt și Miller (1972 apud Hairston, 1991) notează scăderea semnificativă a numărului vizitelor soțiilor în cazul celor aflați de peste doi ani în detenție comparativ cu frecvența vizitelor în cazul celor cu detenție sub doi ani (53% față de 79%). Dhami, Ayton și Loewenstein (2007) găsesc mai puțin frecvente relațiile cu exteriorul la începutul detenției în rândul celor cu calitate scăzută a vieții anterior detenției. În cazul lor, frecvența tinde să crească după 5 ani de detenție, până la egalizarea cu frecvența contactelor în rândul celor cu calitate a vieții ridicată anterior detenției, care tinde însă să descrească după 5 ani.

Cea mai frecventă formă de contact este convorbirea telefonică, urmată de scrisori și vizite (Mumola, 2000). Pentru cei care locuiesc departe (sau în zone rurale), ca și pentru cei cu nivel de trai scăzut anterior detenției telefonul și scrisorile sunt forma de comunicare de bază, care nu echivalează totuși contactul față în față. La rândul ei scrierea scrisorilor presupune un nivel minim de alfabetizare (care lipsește în unele cazuri) sau achiziția de coli și timbre (marfă-cheie în penitenciar). Pe de altă parte, contactul telefonic este condiționat de regulamentul fiecărui penitenciar (frecvență, durată, poate fi chiar și contra-cost) și este unilateral, putând fi inițiat doar de către deținut; situația unui penitenciar britanic, unde erau permise până la 3 contacte telefonice zilnic a dovedit impactul pozitiv asupra copiilor și rolul lor important în menținerea relației părinte copil (Robertson și alții, 2012).

Frecvența vizitelor și spațiul dedicat lor capătă astfel importanță pentru calitatea relațiilor de familie. Organizarea vizitelor poate diferi între țări sau după severitatea regimului de detenție. Numărul lor este de regulă limitat maximal pe lună și se referă atât la familie cât și la alte persoane. În anumite situații (de regulă condiționat de tipul infracțiunii) acestea trebuie predeclarat pentru ca vizita să fie aprobată. Vizitele pot fi făcute doar într-un anumit interval de timp, este necesară programarea lor, sunt monitorizate

video, iar durata lor este limitată. În situații de aglomerare la vizită, timpul necesar deplasării tuturor deținuților la spațiul de vizită poate conduce la reducerea timpului efectiv petrecut la vizită (Rotariu, 2016). În plus, multe dintre penitenciare sunt adesea departe de rezidența familiei, greu accesibile cu transportul public și nu beneficiază de condiții decente de așteptare a celor veniți la vizită, pe timpul necesar înregistrării și verificării (Mumola, 2000; Robertson și alții, 2012; SE, 2015).

Spațiul de vizită este important și pentru confidențialitatea vizitei, dar mai ales ca impact asupra copiilor aduși la vizită. Contactul regulat părinte-copil, ca și informații corecte despre situația acestuia, servesc copilului contribuind la evitarea sentimentului de abandon, depășirea fricii față de situația părintelui, a problemelor emoționale și de relaționare, a performanțelor școlare scăzute (Hairston, 1991), ca și construirea unui mecanism de auto-apărare și depășire a sentimentului de respingere din partea colegilor. Alternativ, poate escalada agresivitatea sau depresia copilului, după cum acesta își poate imagina motivații defavorabile celuilalt părinte sau chiar lui însuși pentru separarea de părintele în detenție (Suedia, Germania, România; Robertson și alții, 2012). Un mediu rece, aglomerat, zgomotos, ca și atitudinea ostilă sau depreciativă (inclusiv din priviri) a personalului pot face traumatizantă vizita copilului, de nedorit, slăbind astfel relația cu părintele. Crearea unor spații mai prietenoase pentru copii (spații dedicate, cu un ambient adecvat coloristic și ca mobilier etc., bine dezvoltate în Suedia, dar realizate și în câteva penitenciare românești), programe organizate în penitenciar de către ONG-uri (Germania, Anglia, România⁹) menite de întăresc relația părinte – copil prin activități

⁹ Program al Penitenciarului Aiud, unde un ONG local a adus la penitenciar copii deținuților (inclusiv din județele învecinate), la zilele dedicate familiei. Cam o dată pe lună, de la 9 la 13, familia deținutului se reunește în spațiul penitenciar pentru activități, jocuri, ornat bradul etc. Rezultatul a fost o schimbare de atitudine, conturarea unui scop pentru viața penitenciară și cea de după ieșire, menținerea relațiilor de familie. Alt exemplu este Penitenciarul Jilava unde se organizează ateliere cu familia (mediate de personal educativ) și alte activități în care sunt implicate ONG-uri, care să motiveze însușirea unui comportament prosocial și apropierea de familie. (PSE, Aiud, Jilava)

realizate împreună, dublate eventual de cursuri de *parenting*, propunerea de a crește vârsta copilului posibil de adus la vizită până la aceea la care poate înțelege ce se întâmplă, organizarea unui spațiu de tip parc în curtea penitenciarului sau chiar într-un parc din imediata vecinătate, posibilitatea de a obține permisiile mai dese se numără între eforturile în direcția minimizării impactului negativ pe care separarea îl are asupra copiilor (Robertson și alții, 2012)

Contactul on-line este mult mai rar, posibil doar în unele regimuri și doar în anumite state. Prin regulamentul penitenciar deținuților le pot fi acordate permisiile de 24/48 ore, pentru situații familiale excepționale sau pentru bună purtare, uneori condiționat de realizarea unui minim de pedeapsă (ex: jumătate în cazul Finlandei - Ekunwe, 2007). Acestea se adresează, cu deosebire, deținuților cu risc de securitate scăzut, ca parte a sistemului de recompense și sancțiuni sau pe considerente umanitare.

Există și situații când deținuții refuză vizita copiilor lor la penitenciar (Hairston, 1991; Robertson și alții, 2012) din dorința de a nu-i expune mediului neprietenos (controlul de securitate, atitudini față de deținuți) sau de a nu fi văzuți de copii în mediul penitenciar. De asemenea, personalul de asistență socială din penitenciar semnalează situații când nu este de dorit menținerea relației părinte-copil, atunci când aceasta a fost abuzivă față de copil (violență domestică, exploatare prin muncă sau cerșit; SE, 2015). Acestea se adaugă temerilor generale legate de expunerea la radiațiile echipamentelor de control sau percheziția la intrarea în penitenciar.

Preexistența unei sancțiuni pentru încălcarea regulamentului penitenciar de către deținut, neprezentarea celor care ar fi trebuit să vină în vizită, deficiențe de organizare a vizitelor, insuficiența de personal care să facă programarea vizitelor sau care să aducă copilul la vizită dacă acesta este instituționalizat pe perioada detenției părintelui pot conduce la ratarea unei vizite și au un puternic impact emoțional negativ asupra deținutului. Aceasta deoarece, vizitele nu doar mențin relația familială și contribuie la crearea unui statut mai bun în penitenciar (așa cum am amintit), dar constituie și un prilej al eliberării de presiunea penitenciară,

motiv pentru care deținuții fac tot ce depinde de ei pentru a le menține armonia și frecvența.

Uităm tot [na: indiferent cine vine la vizită], uităm că suntem aici [...] Ne pregătim, bărbierim, să ne vadă familia cât mai OK, să creadă că avem de toate, să nu-i facem să sufere. [n.a: vizitele sunt anunțate de seara]

Ne aranjăm înainte, igiena, bărbierit ca să nu-și facă impresia că mi-e foarte rău.

Ne spălăm, ne aranjăm, ne dăm cu cremă să mirosim mai bine. (deținut; Rotariu, 2016: 106-107)

Dacă vine asta mică [n.a: concubina] vrăjesc eu mai mult [...] Cu asta mică [na: vorbesc despre] proiecte de viitor, familie. Ea se hazardează, uneori joc teatru sau o mint [na: altfel e dezamăgită și îi e frică să nu mai vină]. Am încercat să-i spun adevărul, dar ea se supără și atunci o mint ca să-mi fie și mie bine. (deținut; Rotariu, 2016: 112)

Asta face însă ca despărțirea să fie dificilă, revenirea la realitatea locului fiind acompaniată de tristețe, chiar și când detenția se petrece în exemplarul spațiu penitenciar finlandez, care încurajează vizitele săptămânale:

Sunt așa bucuros când vin și mă apucă depresia când pleacă. Încep să mă întreb dacă e o idee bună să ai vizitatori în week-end. Poate ar trebui să uit că există o lume afară ca să mă pot concentra pe studii. (Finlanda; Ekunwe, 2007: 83, traducerea autorului)

Mai mult îmi fac rău. E frumos când mă duc, e rău când mă întorc. E cam singurul lucru bun la pușcărie. (deținut; Rotariu, 2016: 106)

Alături de familie, munca și activitățile educativ-formative sunt forme utile de umplere a timpului penitenciar. Oportunitățile de muncă pot fi de tip administrativ în interiorul penitenciarului (curățenie, distribuirea mesei, prepararea hranei etc.) sau în activități remunerate în interiorul sau exterior penitenciarului.

Concluziile studiului francez (Guilbaud, 2010) cu privire la participarea la muncă s-au regăsit în bună măsură în contextul românesc (SE, 2015). Munca este de dorit pentru că atât timp cât sunt la muncă în penitenciar este liniște. Terminarea orelor de muncă vine însoțită de cozi la telefon, reluarea activităților socio-educative sau de consiliere, activități recreative; se diminuează astfel și riscul de conflicte, timpul și atenția fiind dedicate altor scopuri. Munca este și un mijloc de diversificare a cotidianului, permite relaționarea cu alți deținuți decât cei cu care împart de regulă timpul în celulă, favorizează creșterea încrederii și stimei de sine și oferă un motiv de a ieși din camera de deținere pentru minim 6 ore zilnic. Această ieșire contribuie la menținerea echilibrului mental al deținuților, face timpul să treacă mai repede, oferă sentimentul de libertate prin participarea la un mod de trai care imită viața reală (ca ritm și schimbări, contactul cu o meserie, chiar relații sociale).

Forța de muncă aparține deținuților și nu penitenciarului și deci situațiile de muncă silnică sau reținerea integrală a sumelor câștigate de către penitenciar până la eliberare sau pentru relaxarea restricțiilor cu ocazia sărbătorilor (așa cum semnală Goffman în 1961) sunt eliminate în majoritatea țărilor lumii. Munca plătită pe timpul detenției face obiectul unor contracte de muncă sau al unor convenții, de interes pentru angajatori pentru că nu întotdeauna acestea sunt supuse impozitării social-asiguratorii (ex: România, Marea Britanie, Portugalia), dar și datorită disciplinei, mai ales în cazul volumelor mari de muncă, necalificate.

Ponderea populației penitenciare participantă la muncă variază între țări, penitenciare, regimuri de detenție și în timp. Există țări în care pentru anumite regimuri de detenție participarea la programe educativ-terapeutice și de muncă este obligatorie, parte a eforturilor de reabilitare și creșterea șanselor de incluziune socială (SocEx, 2002), dar ponderea deținuților antrenați în munci remunerate este rezultanta unui complex de factori. Între aceștia regăsim libertatea de mișcare pe care o permite regimul de detenție, nivelul de dezvoltare a economiei locale, combinația celor două (ex: un penitenciar cu regim deschis într-o

zonă letargică economic), informarea angajatorilor, oportunitățile economice ale terenului din proprietatea penitenciarului, legislația care să permită comercializarea produselor realizate în penitenciar, constanța producției, personal de specializarea necesară, profilul angajatorilor zonali etc. și nu în ultimul rând interesul deținuților. În Spania, 44% dintre cei eliberați în perioada 2004-2007 lucraseră în penitenciar, în Finlanda 40% lucrau zilnic (Lappi-Seppälä, 2009). În Franța, spune Guilbaud, majoritatea lucrează la un moment dat pe timpul detenției lor, dar nivelul participării la muncă variază (37% în 2000 față de 28% în 2012; Maculen și alții, 2013). Aceeași ultimă sursă identifică o rată de participare de 18% în Letonia, 25% în Italia, 30% în Polonia, cca. 40% în Grecia. În România ponderea acestora a fost în medie de 36% după 2008, cu doar cca. 10% dintre deținuți antrenați în activități generatoare de venituri (rapoarte ANP, 2012-2018), față de ceva mai mult de 50% în Franța sau Letonia (pentru anul 2012), și față de 75-80% a doua parte a perioadei comuniste românești (Ștefan, 2006). O combinație optimă a factorilor determinanți poate conduce la rate ridicate de participare, cum a fost și cazul Penitenciarului Timișoara, care a înregistrat cote constant ridicate de participare a deținuților la munca plătită după anul 2000 (40%; ANP, 2019).

Motivația deținuților de a participa la muncă este diversă, pe toată gama avantajelor deja amintită. Un exemplu al motivației financiare, și totodată expresie a dependenței acesteia de contextul individual și local, îl găsim în cazul portughez al traficului urban de drog (Cuhna, 2008). Spre deosebire de cel american, spune autorul, ierarhizat și accentuat profitabil, în Portugalia traficul de drog se face prin rețeaua familială sau de vecinătate, iar atunci când este descoperit și sancționat intră în penitenciar mare parte a rețelei. Lipsiți de suport extern (nemaivând cine să-i susțină cu pachete/ financiar) cererea de muncă este mare (mai mare decât oferta); s-a ajuns astfel în situația așteptării îndelungate pentru a fi primit la muncă, spre deosebire de situația anterioară extinderii traficului de drog, când se invocau forțe majore drept scuze pentru a justifica refuzul la muncă.

Participarea la muncă, ca și la activități educative nu poate fi forțată, ci doar motivată prin regulament. Acesta poate aduce în schimb facilități (pachete, vizite în plus, o imagine bună la momentul prezentării la Comisie în vederea eliberării condiționate, transferul la un regim mai puțin sever). Personalul penitenciar, în studiul exploratoriu, și deținuții (Rotariu, 2016) semnalează interesul explicit pentru credite, și deci grăbirea eliberării, ca motivator al conformării, și implicit al participării la muncă. Când însă suportul familial nu există, motivarea prin regulament devine cvasi-inoperantă, pentru că miza ieșirii din penitenciar scade considerabil. Situația este semnalată în ambele studii amintite, deținuții din studiul lui Rotariu plasând-o însă în argumentația mai complexă a dezinteresului față de activitățile penitenciare, precum opoziția față de sistem (cel penitenciar și cel social), reacție la marginalizarea socială anterioară detenției și totodată din sentimentul de apartenență (chiar mândria apartenenței) și dorința de a menține respectul grupului (fie și infracțional) care îl acceptă (vezi și *Profiluri ale persoanelor private de libertate*).

La Comisie îți dă amânare [na: indiferent dacă te implici sau nu, cu referire la propria situație;...] Mulți sunt necăuțați și nu se grăbesc să iasă.

[...] din rușinea propriei pregătiri, timiditate. Alții voit, nu vor să facă pe plac sistemului. Poți fi bănuț de informator dacă participi la mai multe activități. (deținuți; Rotariu, 2016; 143)

Sunt colegi care le place pușcăria. Unul i-a zis la comisie măcar 6 luni să-i dea amânare. (deținut, Rotariu, 2016: 145)

[...] soră-mea m-a dat afară dup-o săptămână... Ce pot să fac? Mă duc la furat... Că am făcut atâția ani de pușcărie, nu-mi permit să dau cu sapa... Hoț am fost toată viața, hoț am să rămân!" (deținut; Dobrică, 2010: 29)

Datorită nivelului de educație general scăzut, oportunitățile de muncă plătită sunt, de regulă, munci necalificate sau semi-calificate, motiv pentru care o parte a activităților educative vizează dobândirea unei calificări, care pentru o parte a deținuților sunt

primele de care au beneficiat vreodată (datorită fie vârstei tinere, fie gravității la marginea pieței muncii). Acestea sunt programe de calificare, derulate de regulă în interiorul penitenciarului (inclusiv în România), folosind uneori tehnologii moderne, pentru care se asigură și calificare (ex: Olanda, Spania) și, cu titlu de excepție, alte activități (ex: documentare, Finlanda¹⁰).

Contractele cu angajatorii pot viza producția acestor ateliere, cea realizată la sediul angajatorului sau alt tip de producție care poate fi translatată în spațiul penitenciar în condiții de securitate aferente regimului. Deplasarea la sediul angajatorului se pliază mai degrabă pe condițiile celor cu sentințe scurte (în regim deschis sau cu risc minim de violență), care necesită puțin sau deloc personal de supraveghere. O altă formă a participării la muncă este cea a coloniilor de muncă (cum au fost ele cunoscute în experiența românească antebelică) sau *work camp* (în literatura anglofonă), care s-au dezvoltat în unele țări ca forme alternative de deținere; rolul acestora a variat în timp sau între țări, putând fi concepute pentru a menține sau a face tranziția la condițiile vieții libere (actualitatea calificărilor, subzistența prin muncă etc.), dar și ca forme severe de deținere centrate pe munca forțată a deținuților, în condiții grele sau de risc¹¹. (vezi și *Scurtă perspectivă istorică*)

Activitatea cu scop caritabil, inclusiv voluntariatul, în incinta penitenciarului sau în afară, nu sunt excluse, întâlnite fiind și în România. În general vizează grupuri cu nevoi multiple (persoane cu dizabilități, vârstnici, tineri, persoane, fără adăpost, nevoiași etc.), prin vizite ocazionale și mici servicii sau prin furnizarea de produse de care aceștia au nevoie (repararea fotoliilor rulante pentru persoane cu dizabilități, repararea de mașini de cusut, biciclete și alte echipamente, producția de tricouri și ale articole din materiale refolosibile etc.). Motivația în aceste cazuri este sentimentul de a fi util, dar s-au conturat și alte aspecte relevante din perspectivă reabilitativă: se gândesc la relația dintre ei și societate, prin munca

¹⁰ <https://www.theverge.com/2019/3/28/18285572/prison-labor-finland-artificial-intelligence-data-tagging-vainu>

¹¹ <https://www.correctiveservices.wa.gov.au/prisons/work-camps/default.aspx>

lor oferind societății ceva în schimb pentru dauna produsă prin infracțiune; își reevaluează viața, care poate dobândi astfel un scop; au posibilitatea de a-și corecta imaginea în fața familiei; sau creșterea stimei de sine, dacă sunt apreciați pentru munca lor de către beneficiari (ICPS, 2002). Cehia a avut două inițiative remarcabile în acest sens, ambele ale aceluiași penitenciar¹²; repararea de biciclete destinate copiilor din Africa (activitate prezentă și în penitenciare din Marea Britanie), respectiv producerea de miere. Dat fiind că legislația cehă nu permite comercializarea produselor, mierea era donată unor instituții și, parțial, putea fi oferită de către deținuți rudelor lor. În cazul ultimei benefic a fost și sentimentul de suport și prezență în viața familiei rămasă acasă.

Alături de acestea, servind perspectivei integrării sociale post-detenție deținuții pot fi antrenați în programe educativ-cultural-formative. În cazul minorilor și tinerilor se pune un accent deosebit pe completarea educației formale (întreruptă odată cu intrarea în detenție, dacă nu chiar cu ani înainte). Pentru adulți/ majori pot exista cursuri de limbă (acolo unde ponderea cetățenilor străini este mare) sau alfabetizare. Participarea școlară este predominant la nivel primar și acoperă un segment restrâns al populației penitenciare. În România acest segment a fost, în medie de cca. 10% în ultimul deceniu (ANP, 2017; ANP, 2018a), după cum în Argentina participau la educația școlară doar 25% dintre cei care ar fi avut de completat studii până la minimul prevăzut legislativ (Alzúa, Rodriguez și Villa, 2009). Acestea pot fi completate de cursuri de pregătire profesională (mai ales în apropierea termenului eliberării, dacă nu există contracte/ateliere în sau în colaborare cu penitenciarul care să o impună anterior).

Larg accesibile, dar și focalizate după caz în penitenciar se derulează programe cultural-educative, dedicate cunoașterii de sine, realizate prin educație de tip ne-formal, recreative sau terapeutice (consiliere psihologică și vocațională, activități

¹² <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20140728000981>,
<http://www.epa.eu/economy-business-and-finance-photos/agriculture-photos/beekeeping-in-czech-prison-photos-55349369>

culturale și de încurajare a abilităților creativ-artistice, prevenția depresiei/sinuciderii, programele de educație parentală, lecturi). Mai ales în cazul tinerilor cu pedepse mici, consilierea psihologică și vocațională poate oferi forța și motivarea de a depăși un mediu abuziv sau un anturaj nefavorabil pre-existent (Kupers, 2009), de a se descoperi pe sine și de a-și găsi propriul drum. Membri ai personalului educativ (al studiului exploratoriu, dar nu numai) amintesc situații în care tineri la eliberare refuzau să plece din poarta penitenciarului pentru că nu voiau să meargă acasă, nu aveau unde se duce sau nu mai erau primiți. Situația este în general puțin documentată, dar apare și în alte țări și la alte grupe de vârstă (Norvegia; Dyb, 2009), dat fiind complexul de factori generatori ai marginalizării pre-existent infracțiunii și detenției.

În lipsa oportunităților de activități timpul se va *omorî*, se va *umple* sau va *zbura* în activități sterile (ex: discuții între deținuți, jucatul de cărți) sau alte forme substitut care atrofiază chiar și abilități de relaționare primară, reducând o dată în plus șansele de integrare post-detenție. Între acestea se pot regăsi dormitul, picotitul, jucatul de cărți tu cu tine însuși, cât mai mult timp, pentru a veni cât mai repede următoarea zi, inversarea activităților între zi și noapte sau dezorganizarea lor totală în unitatea de timp; aceasta din urmă poate deveni săptămâna (din sâmbătă în sâmbătă) sau chiar perioada dintre două momente în care se întâmplă ceva ieșit din obișnuit pentru individ sau în penitenciar (ex: din Crăciun în Crăciun) (Scarce, 2002).

I.3 Drepturile omului și calitatea vieții în detenție

Perspectiva drepturilor omului

La jumătatea secolului a fost adoptată Declarația Universală a Drepturilor Omului¹³, un document al Organizației Națiunilor Unite (ONU), care statua respectarea ființei umane, a demnității, drepturilor și libertăților acesteia, drept fundament al libertății, dreptății și păcii în lume. Erau prevăzute egalitatea în drepturi indiferent de sex, rasă, limbă, opinie politică, origine socială sau națională, dreptul la viață, libertate și securitate, egalitatea și protecția în fața legii, libera circulație, libertatea corespondenței și non imixtiunea în viața privată. Totodată Declarația prevedea interdicția arbitrariului în arestarea sau deținerea unei persoane, a reținerii în servitute sau sclavie, precum și interdicția de a fi supusă torturii, pedepselor sau tratamentelor crude, inumane sau degradante. România este semnatară a acestui acord din 1955.

În același an, la primul Congres al ONU privind prevenția infracționalității și tratamentul infractorilor, au fost adoptate și reguli pentru standarde minime privind tratamentul deținuților¹⁴. În linie cu Declarația, acestea prevedeau între altele că se aplică deținuților imparțial, fără discriminare, că deținerea se va face cu înregistrarea datelor de identificare ale persoanei, a motivului și duratei, pe baza unui mandat, separat după gen, vârstă, cazier, în condiții minime necesare sănătății precum un minim al volumului de aer și metri pătrați disponibili per deținut, ventilație și aerisire naturală, minime preocupări față de condițiile climaterice, luarea în considerare a posibilelor condiționări ale stării de sănătate a deținutului, menținerea igienei spațiului de către deținuți, dar și condiții pentru igiena hainelor și cazarmamentului, acces necondiționat la apă și toaletă în condiții decente, prezența unui medic care să aibă și

¹³ <http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/legea/declaratia-universala-a-drepturilor-omului.php>; <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/TreatmentOfPrisoners.aspx>

¹⁴ <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/TreatmentOfPrisoners.aspx>

cunoștințe de psihiatrie. Se recomanda posibilitatea menținerii relațiilor cu familia și cu alte persoane/instituții din exterior care le-ar permite integrarea ulterior detenției. Fiecărui deținut urma a-i fi cerut să muncească în funcție de limitările personale, în condițiile reglementărilor valabile în exterior. Programul trebuie astfel organizat încât să rămână timp pentru programele educative, iar o parte a veniturilor astfel dobândite trebuia să rămână la dispoziția deținutului pentru achiziția de bunuri necesare și de trimis familiei. Disciplina și ordinea urmau a se menține cu fermitate, dar fără presiuni mai mari decât este necesar, deținuții nefiind pedepsiți fără a le fi adusă la cunoștință învinuirea și fără a le fi dată posibilitatea de a se apăra. Se interziceau de asemenea pedepsele corporale, deținerea în spații întunecate, tratamentele cu cruzime sau degradante, a lanțurilor sau a altor echipamente metalice de incapacitare ca forme de pedeapsă.

Prevederile acestor documente au fost ulterior completate și detaliate prin Protocoale, alte Declarații, Convenții, Recomandări și Reguli pentru respectarea demnității umane și prevenirea sau interzicerea torturii în diferite situații privative de libertate și pentru diferite tipuri de deținuți (AP_MNP, 2015), pe măsură ce atrocitățile condițiilor de deținere din timpul confruntărilor internaționale, a condițiilor de detenție din diferite state, sub regimuri totalitare sau nu, deveneau cunoscute odată cu formarea de noi parteneriate internaționale și cu intensificarea circulației informației.

În spațiul european, în 1950 a devenit operațională Convenția Europeană a Drepturilor Omului¹⁵ iar în 1987 Convenția Europeană pentru Prevenirea Torturii și a Pedepselor sau Tratamentelor Inumane sau Degradante (CPT), ambele ratificate de România în 1994. Rezonantă Declarației Universale, Convenția Drepturilor Omului statuează dreptul la viață (art. 2), dreptul la libertate și siguranță (art. 5), la un proces echitabil (art. 6), la respectarea vieții private și de familie (art. 8), la căsătorie (art. 12), libertatea de gândire, exprimare, religie și întrunire și asociere (art. 9-11), dreptul

¹⁵ https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ROM.pdf

la un remediu pentru încălcarea libertăților sale (art. 13), interzicerea discriminării (art. 14), a sclaviei și muncii forțate (art. 4), a torturii (art. 3) și înființează Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO), menită să urmărească respectarea angajamentelor asumate prin Convenție. Prevederile acesteia se aplică tuturor domeniilor vieții sociale, inclusiv în penitenciar și alte forme de deținere.

Standardele și normele CPT au la bază articolul 3 al Convenției Drepturilor Omului, care prevede că *nimeni nu poate fi supus torturii, nici pedepselor sau tratamentelor inumane ori degradante*, și sunt rezonante cu Regulile Europene ale Închisorilor, referențialul european al zilelor noastre. Standardele CPT și Regulile privesc o paletă largă de domenii, pentru care sunt formulate recomandări pe baza unor norme minimale, drept cadrul pentru un mediu penitenciar decent, cât mai apropiat posibil de normalitatea în societate. Astfel:

- Spațiu de locuit minim necesar (6 m² pentru deținuți singuri în celulă, respectiv 4 m² pe persoană în celule cu mai mulți deținuți plus facilități sanitare; cel puțin 2 m între pereții celulei, cel puțin 2.5 m între podea și tavan). Evitarea aglomerării în celule este, în opinia CPT, în directă relație cu respectarea demnității umane, cu atât mai mult cu cât aglomerarea este frecvent asociată cu alte aspecte negative ale locuirii: ventilație, lumină naturală sau căldură insuficiente, număr insuficient de paturi, igienă precară sau prezența insectelor în spațiul de locuit, lipsa facilităților sanitare (și folosirea găleților sau sticlelor pentru nevoile fiziologice; CPT, 2015). Este stipulată de asemenea asigurarea accesului neîntârziat la toaletă indiferent de momentul zilei/ nopții, ca și acces la facilități adecvate pentru duș (frecvență, condiții). În plus, supraaglomerarea duce la creșterea tensiunilor în penitenciar, supra-încarcă nevoia de asistență medicală și fac dificilă intervenția personalului în cazul extrapolării tensiunilor interne.
- Programul de activități (profesionale, educative, sportive) și ieșirea la aer minim 1 oră zilnic sunt cruciale pentru starea

psihică și fizică a deținuților; aceștia nu pot fi lăsați să lăncezească săptămâni sau luni, închiși în celule, indiferent cât de bune ar fi condițiile de deținere. Limitarea sancțiunilor cu izolarea și evitarea lor pe cât posibil.

- Dreptul la comunicare confidențială, dreptul de a reclama un tratament incorect la care este supus, în interiorul și exteriorul penitenciarului, inclusiv accesul la o persoană cu autoritate de reprezentare; dreptul la informare cu privire la reglementări și decizii care îl privesc.
- Reglementarea clară a modului de comportament între deținuți, între aceștia și personalul penitenciar, ca și a acțiunilor permise în penitenciar. Observațiile CPT arată că bune relații între personalul penitenciar și deținuți sunt condiționate și de un număr suficient de personal, ca și de dotări adecvate de monitorizare și control, care să reducă ocaziile de contact direct. Agresivitatea este un numitor comun tuturor sistemelor penitenciare, manifeste într-o arie largă de forme - hărțuire, violență, persecuție, auto-mutilare. Un spirit de comunicare, considerație pentru problemele deținuților și dialogul adiacente măsurilor de control și supraveghere sunt considerate oportune pentru prevenția agresivității și asigurarea securității penitenciare.
- Control medical la preluarea în custodie, ori de câte ori deținutul este prins în confruntări cu violență, ca și posibilitatea de a fi consultat de un medic la cerere, fără întârziere nejustificată; screening, programe educative și medicație pentru controlul pericolelor pe care le reprezintă tuberculoza, hepatita și virusul HIV, dar și ne-expunerea celor în această situație la tratament discriminatoriu. Rezultatele controlului medical sunt confidențiale. Orice deținut cu discernământ poate refuza tratamentul sau o intervenție medicală. Dacă este necesar, intervenția medicală se poate face în spitale civile. O atenție deosebită se acordă problemelor psihiatrice (inclusiv tentativei de suicid și tulburărilor de personalitate), având în vedere contextul particular al

mediului și incidența mai mare decât în societatea liberă a acestor patologii. Activitatea de prevenție are în vedere nu doar bolile transmisibile, ci și igiena (îmbrăcăminte, cazarmament, acces necondiționat la apă curentă și instalații sanitare), ventilație, temperatura camerei, hrană în calitate și cantitate adecvată (efortului, stării de sănătate).

- Păstrarea relațiilor cu familia și prietenii apropiați, prin vizite (în spații adecvat amenajate), telefon, eliberarea pe termen scurt (în familie). (CPT, 2002/2015)

Anumite prevederi pot fi relaxate când este vorba despre femei (mai ales în relație cu maternitatea și accesul la apă caldă), tineri (educație, alimentație, condiții de locuire) unele probleme de sănătate (alimentație) sau restricționate în funcție de severitatea regimului de detenție la care a fost condamnat urmare a infracțiunii comise (doar cele cu privire la libertatea de mișcare și relațiile sociale). Documentele CPT punctează faptul că ofertarea unor programe educativ-creative cu sens, ca și aspecte din sfera relaționării au un rol important în asigurarea calității vieții penitenciare.

Asigurarea acestor condiții cade în sarcina statelor, lipsa fondurilor nefiind acceptată ca justificare pentru neasigurarea condițiilor minimale de viață persoanelor private de libertate.

Completând activitatea juridică a Curții Europene pentru Drepturile Omului, ca instrument preventiv nejudiciar CPT face vizite în statele semnatare (de obicei o dată la patru ani sau ad-hoc), despre care înștiințează în prealabil țara vizată, la locuri în care persoanele sunt reținute prin autoritate publică (penitenciare, centre de reeducare, centre de arest preventiv din cadrul poliției, centre pentru imigranți, spitale psihiatrice, adăposturi sociale etc.), pentru a evalua situația persoanelor private de libertate. Delegațiile CPT au acces nelimitat la locurile de detenție în interiorul acestor spații, pot intervieva confidențial persoane private de libertate și comunică liber cu oricine poate furniza informații utile. În urma vizitei este elaborat un raport cuprinzând concluziile vizitei și eventuale recomandări adresat statului în cauză. Raportul este

confidențial și poate fi urmat de un răspuns din partea statului vizitat, dar statele aleg în general să-l facă public. CPT nu condamnă statele în cauză, ci, în virtutea principiului asumat al cooperării, oferă suport statelor în a evita aplicarea de rele tratamente (CPT, 2002). Dacă statul în cauză nu cooperează sau refuză să îmbunătățească situația CPT poate decide să facă o declarație publică. Membrii CPT sunt experți independenți, cu experiență în diferite domenii (avocați, medici, specialiști în domeniul penitenciarelor sau al poliției).

Expunerea la rele tratamente în penitenciar poate fi sesizată și de persoana în cauză, în nume propriu, prin reclamarea situației la Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO/ ECHR). Ca în orice proces, statul se poate apăra cu privire la situația reclamată, iar în cazul în care se constată încălcarea drepturilor omului statul este obligat la plata unor despăgubiri acordate persoanei în cauză.

Provocări ale standardelor minime

Implementarea integrală a acestor standarde este o provocare pentru multe administrații penitenciare și politici naționale la peste jumătate de secol de la conturarea lor.

Acestea reclamă anumite caracteristici arhitecturale ale spațiilor și perimetrelor penitenciare, care să facă posibilă custodierea fără rabat de la cerințele de securitate, favorabilă menținerii unei sănătăți echilibrate și desfășurării unor activități care să transforme perioada separării de comunitate într-un timp util pentru individ și societate, în condiții optime de costuri. În mod evident spațiile de oportunitate dedicate detenției de acum câteva secole, locații natural sau intenționat izolate sau greu accesibile (insule, turnuri, beciuri, mănăstiri etc.), nu sunt rezonante cu astfel de direcții. Totodată este acceptat că arhitectura penitenciară nu se referă numai la mediul fizic, ci la întregul context al detenției, natura și calitatea programelor educativ-terapeutice adresate deținuților, setul de valori și rutine care guvernează viața penitenciară.

Inevitabil studiile și statisticile privind sistemele penale se raportează la filosofia standardelor minime, față de care sunt semnalate

rutinii variate și chiar abateri pe una sau mai multe dimensiuni. În baza câtorva astfel de surse privind țări europene (Austria - FMJ, 2016; Belgia – OIP, 2016; Suedia și Danemarca – Ward, 1972; Danemarca – Smith, 2012; KF, 2009; Finlanda - Ekunwe, 2007, Lappi-Seppälä, 2009; Franța - Crétenot și Liaras, 2013; Grecia, Franța, Italia, Letonia, Marea Britanie, Polonia, Portugalia, Spania - Maculan, Ronco și Vianello, 2013; Polonia – Kłodoczny și Wolny, 2013; Spania - SGIP, 2011; Germania – BSDJCP, 2015; ca și surse online, semnalate ulterior), un succint tablou al practicii și problematicii europene este realizat în continuare.

Spațiile de detenție sunt extrem de diverse, variind notabil chiar și în cadrul aceleiași țări. Motivele diferențierii țin de nevoia de a ajusta numeric „oferta” la „cererea” de locuri în penitenciar, care pot fluctua semnificativ în timp scurt, de costuri asociate unor noi construcții, de natura infracționalității, de trenduri arhitecturale modelate tehnologic și interdisciplinar (ex: rezultate ale unor studii privind impactul luminii asupra stării psihice), dar în egală măsură de accepțiunea dată sistemului penal prin politica națională. Arhitectura semi-cerc (*panopticon*) și chiar cea high-tech, favorabile din perspectiva supravegherii, nu sunt un răspuns neapărat eficient din perspectivă educativ-terapeutică. De altfel arhitectura panopticon, în care celulele și deținuții ocupau spațiile periferice, iar supravegherea se realiza dintr-un foișor amplasat central, eficientă din perspectiva numărului de personal implicat și a costurilor, a fost adoptată doar în câteva locații (Italia, Olanda, Cuba, Franța, SUA¹⁶), majoritatea abandonate în prezent sau dobândind alte utilizări. Contra-argumentul față de super tehnologizare, tentantă în era tehnologică pe care o traversăm mai ales pentru regimurile de maximă siguranță, rezidă în privarea de relația umană. Acolo unde deținuții petrec 23 sau 22 de ore pe zi în

¹⁶ <https://www.ucl.ac.uk/bentham-project/who-was-jeremy-bentham/panopticon>; Inside an Abandoned Panopticon Prison in Cuba, Tod Seelie, June 19, 2017 <https://www.atlasobscura.com/articles/panopticon-prison-cuba>; Dutch prisons offer asylum to refugees, The Sydney Morning Herald, May 18, 2016 <https://www.smh.com.au/world/dutch-prisons-offer-asylum-to-refugees-20160518-goxubl.html>

celulele lor, în majoritatea cazurilor de 1-2 persoane (dar nu numai), apare astfel riscul suprimării interacțiunii chiar și cu personalul de pază, prin monitorizarea video cvasi generalizată, telecomandarea ușilor și chiar utilizarea unor roboți¹⁷, care se „plimbă” printre deținuți și, după caz, depistează și semnalează centrului de control, prin software-ul incorporat, comportamente nedorite ale deținuților (inclusiv indicatori ai riscului de suicid).

La o extremă există clădiri datând de peste 2 secole - foste mănăstiri, turnuri, construcții dedicate vechi (în Italia, Polonia, Franța, România), o mină dezafectată (Africa de Sud) sau insule-penitenciar (Italia), iar la cealaltă extremă complexe-penitenciare pliate pe cerințe educațional-formative (Spania, Finlanda, Austria, Norvegia¹⁸) în care există deopotrivă acces la spații cu tehnologii moderne pentru diferite activități economice, programe terapeutice. Formele acestei ultime categorii sunt variate și aparțin de regulă unui regim deschis, care permite contactul mai frecvent cu comunitatea liberă, supravegheat sau nu, cu sau fără gratii, cu mai multe oportunități de câștig și mai multă permisivitate în ceea ce privește vizitele familiei, pe întreaga perioadă a sancțiunii sau doar în lunile premergătoare eliberării, care facilitează și susțin adaptarea graduală a deținutului la viața comunității (Ekunwe, 2007; Lappi-Seppälä, 2009; Maculan și alții, 2013; FMJ, 2016; Dâmboeanu, 2018). Sistemul regimului deschis al țărilor nordice, în general, este o provocare pentru înțelegerea comună a pedepsei, adăugat practicii frecvente de sancțiuni fără privare de libertate (vezi și *Alternative de executare a pedepsei*).

O formă particulară a regimurilor deschise sunt și centrele de integrare socială și unitățile dependente spaniole (SGIP, 2011), cu accent pe calificare profesională, participare la muncă și intensificarea relației cu familia, ambele amplasate în apropiere de

¹⁷ <https://www.joe.ie/uncategorized/south-korea-to-introduce-incredibly-non-threatening-robots-as-prison-guards-29746>

¹⁸ Specificarea statelor este cu titlu de exemplu. Aceasta nu înseamnă că toate penitenciarele acelor state se găsesc în situația menționată, dar nici că nu există penitenciare în alte țări în situații similare.

centre urbane. Primele sunt dedicate celor care mai au puțin până la eliberare și combină detenția deschisă cu activități specifice probațiunii și monitorizarea electronică, timp în care persoanele custodiate pot beneficia și de tratament. Celelalte nu diferă de locuințele civile, sunt dedicate mai degrabă femeilor cu copii sau celor care nu mai au legături de familie și, sub supravegherea sistemului penitenciar, sunt administrate de ONG-uri.

Extremul centrelor de detenție pliate pe scopul educativ formativ se regăsește în facilități precum centrul austriac de justiție Leoben¹⁹ sau penitenciarul norvegian Halden²⁰. Arhitectura ambelor pledează pentru luminozitate, dar în timp ce primul este un centru de minimă siguranță, semănând mai degrabă cu un centru de conferințe, penitenciarul norvegian este de maximă siguranță, al doilea ca mărime din Norvegia, unde ceva mai mult de jumătate dintre deținuți sunt autori ai infracțiunilor violente (crimă, tâlhărie, viol). Chiar și în peisajul de înaltă calitate a vieții al sistemului penitenciar norvegian, unde predomină camerele de mici dimensiuni, care fac posibilă relaționarea mai directă, oamenii ajungând să se cunoască mai bine, unde numărul personalului penitenciar îl poate depăși pe cel al deținuților (Johnsen, Granheim și Helgesen, 2011), unde pedeapsa cu moartea a fost abolită în 1905, iar sentințele *pe viață* în 1971²¹, acest model este singular.

Penitenciarul Halden: Cei cca. 250 deținuți custodiați aici ocupă camere de 12 mp, de o persoană, echipate cu televizoare LCD, mobilă modernă, frigider și facilități sanitare proprii, fără gratii la ferestre. Hrana semipreparată livrată în sistem catering este gătită de către deținuți în bucătăriile moderne disponibile la fiecare cca. 12 camere de detenție. Personalul penitenciar nu este înarmat, pe timpul zilei

¹⁹ FMJ, 2016; <https://www.world-architects.com/en/hohensinn-architektur-graz/project/justizzentrum-leoben>

²⁰ <http://www.thestoryinstitute.com/halden>, <https://www.liberties.eu/ro/news/halden-cea-mai-umana-inchisoare-norvegia/11078>; <http://www.thestoryinstitute.com/halden>

²¹ <https://www.thelocal.no/20120824/why-norways-maximum-sentence-is-just-21-years>.

socializează cu deținuții, multe spații nu sunt monitorizate (nici video), deținuții sunt obligați să aleagă între muncă și școală și pot participa la activități educativ-recreative (sală de computere, ateliere de lucru, librărie, grădină, studio de înregistrare, cameră de rugăciune, sală de sport) sau pot petrece timp cu familiile lor venite la vizită. Deși este în mijlocul unei păduri, cu teren denivelat, unde deținuții ar putea evada și s-ar putea ascunde, astfel de situații nu apar. Zidurile înalte (și deci vizibile), grafitti-urile (un deținut în zeghe aruncător de greutate în momentul aruncării, cu greutatea legată cu lanț de cătușa de picior sau un alergător la finish în fața panglicii de sosire inscripționată cu mesajul de protejare a perimetrului infracțional specific poliției - NU DEPĂȘIȚI LIMITA), denumirea studioului de înregistrări sau a magazinului din incintă (CRIMINAL RECORDS, respectiv JUSTIȚIA) amintesc constant rolul locului în care se află. Toate acestea au venit în 2010 pentru un cost de construcție de 250 milioane dolari, în urma accentului pe care legislativul norvegian l-a pus pe apropierea de normalitate a vieții penitenciare. (conform surselor specificate în nota de subsol nr. 20)

O posibilă profilare a penitenciarelor poate avea în vedere nevoia specifică a deținuților, punând accent, după caz, pe muncă/educație, recidivism (recomandat a fi separați de cei aflați la prima infracțiune), terapie pentru agresori sexuali, adicția de alcool sau drog, în genere separarea celor cu boli psihice sau care necesită anumite programe terapeutice ca intervenție educativă de ceilalți deținuți (Austria, Germania, Olanda – Subramanian și Shames, 2013; FMJ, 2016; BSDJCP, 2015; van Ginneken, Palmen, Bosma și alții, 2018).

Deși o prevedere clară și neinterpretabilă, condiția suprafeței minime nu este îndeplinită în toate țările europene, în unele cazuri neexistând reglementări naționale distincte de cele internaționale asumate. Condiția poate fi încălcată în situații de penalizare a deținutului (izolare - Polonia), pe perioade scurte de timp (izolare,

tranzit), pentru cei cu sancțiuni pe termen scurt, pentru cei în arest preventiv sau pentru cei cărora le-a rămas puțin timp de executat din sentință (Franța). Perioade de infraționalitate ridicată, accentuarea severității deciziilor penale sau pe considerente politice conjuncturale pot forța suplimentarea locurilor în penitenciar prin adăugarea de paturi sau doar saltele așezate pe jos, împărțirea unui pat de către mai multe persoane, cu schimbul (Fed. Rusă - Coyle, 2002), situații în care numărul persoanelor custodiate depășește pur și simplu numărul locurilor proiectate (Polonia, Republica Cehă, Slovacia, Ungaria). Fenomenul supra-aglomerării poate deveni excesiv, ca nivel sau durată (SUA – 6/700 la 100000 locuitori; Federația Rusă – 4-500; Turcia și Țările Baltice -2-300). Aceste niveluri au fost relativ constante, au scăzut (Țările Baltice de la niveluri de 400) sau au crescut (Turcia de la niveluri de 71) semnificativ în ultimii douăzeci de ani (Walmsley, 2018) sub influența factorilor amintiți anterior. Dimensiunea spațiului disponibil poate scădea sub 2 mp în astfel de situații (Ungaria - ECHR, 2015; Federația Rusă – ECHR, 2002; România – AP_MNP, 2015). Evitarea aglomerării, alături de indisciplină sau un comportament turbulent sunt motive frecvente (invocate sau reale) ale mutărilor între penitenciare. Alături de acestea evitarea interacțiunii dintre anumite grupuri infracționale și sentințe pentru acțiuni de tip mafiot sau terorist (Italia), cerințe de participare la programe terapeutice (afecțiuni psihice, programe speciale pentru infracțiuni de natură sexuală – Franța; Polonia), educative (Polonia) pot avea ca rezultat încălcarea recomandării de alocare a deținuților cât mai aproape de locul lor de rezidență. Recomandarea tinde să fie respectată în perioada de dinaintea formulării sentinței și cea din apropierea eliberării.

Numărul de persoane pe cameră (recomandat a fi mic) variază în principal după severitatea sancțiunii. Locuirea individuală sau un număr redus de persoane pe cameră se asigură pe considerente de calitate a vieții (țări nordice) sau pentru cei cu sancțiuni mari, pe considerente de securitate (ex: Franța, la sancțiuni peste 2 ani, dacă nu există o recomandare medicală contrară). Cei cu sancțiuni

mai scurte pot fi alocați în dormitoare de capacitate mare, pe de-o parte pentru că infracțiunea lor nu este de regulă agresivă, dar și pe considerente de socializare și pregătire pentru revenirea în comunitate. În cazul facilităților vechi de detenție alternativa celulelor individuale este puțin probabilă, dar când funcționează poate fi deopotrivă pentru penalizare sau pentru recompensă.

Situația celor deținuți fără o sentință definitivă (arest preventiv, recurs etc.) ridică probleme distincte. Teoretic în aceste situații persoana nu este (încă) condamnată și deși unele prevederi pot fi relaxate multe libertăți îi sunt îngrădite. În fapt situația lor este dificilă pentru că, în prezumția că această etapă este scurtă custodierea se poate face în spații supra-aglomerate (Franța - Crétenot și Liaras, 2013) și/sau alte condiții deficitare; urmare a cercetărilor încă în derulare în ceea ce-i privește li se pot limita contactele cu exteriorul (mai puțin cu reprezentantul legal), inclusiv telefonie (Polonia) și cu deținuți deja condamnați; în absența unui regim de detenție definit pot să nu aibă acces la programe educative, la muncă sau alte ocazii de a părăsi camera de deținere (Finlanda - Ekunwe, 2007). Condițiile de izolare/separare în care se custodiază deținuții fără sentințe definitive în Danemarca, Norvegia, Suedia a ocazionat numeroase sancțiuni din partea CEDO, constituind vulnerabilitatea acestor sisteme, altfel un referențial al bunelor practici privind detenția (Smith, 2012).

Datorită efectelor adverse pe care izolarea le are asupra sănătății și pentru că procentul deținuților, cercetați pentru infracțiuni violente și non-violente, aflați în această situație depășește în unele țări 30% din populația în detenție (Danemarca, Luxemburg, Elveția, Belgia, Italia, Letonia, Cipru, Albania, Canada²²), recomandările internaționale pledează pentru reducerea timpului necesar formulării sancțiunii definitive.

Vulnerabilitatea spațiilor de detenție vechi nu rezidă doar în dimensiunile lor, cât și în calitatea dotărilor, iar numărul celor

²² http://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/wp tril_3rd_edition.pdf

custodiați în astfel de condiții poate fi ridicat (cca. 78% în Franța; Crétenot și Liaras, 2013). Spații igrasioase sau infestate de insecte și șobolani, ventilație insuficientă din cauza geamurilor mici sau a grătilor dublate de plase metalice (Franța, Polonia, România), mai ales urmare a cerințelor de securitate, curți/ spații de plimbare fără acces la aer (Polonia) sunt sesizate ca limite ale spațiilor vechi de deținere. Spațiul dedicat toaletei nu beneficiază de intimitate, o perdea sau nici atât separă spațiul aferent de cel de locuire, adesea comună (Ungaria, Franța, Polonia). Accesul la duș este în mai mare măsură „privat”, deși adesea în spații cu multiple dușuri, dar este condiționat de programul apei calde (de regulă o dată pe săptămână în cazul bărbaților, de 2-3 ori în cazul femeilor) și de necesitatea de a ieși din camera de deținere în acest scop, ceea ce în cazul regimului mediu/închis și sever se face sub supraveghere. Numărul dușurilor, starea acestora, ventilația din aceste spații, durata programului de apă caldă (pot reveni și 5-15 minute/ deținut/ săptămână – Polonia), disponibilitatea acestuia la orele de întoarcere de la muncă sunt alte elemente care pot restricționa accesul la igienă.

Conform recomandărilor, articole sanitare și de igienă personală sunt distribuite gratuit la preluare și într-o gamă variată, adecvată necesităților curente. Ulterior gama gratuităților se poate restrânge (la hârtie igienică și săpun) pentru deținuții cu venit peste un anumit prag (ex: Franța). De asemenea, oferta produselor de igienă poate fi limitată pe lună (Italia, Belgia) și necesar a fi suplimentată (prin resurse proprii). Cazarmamentul (lenjeria) este gratuit, ca și întreținerea sa. Ținuta penitenciară nu este de regulă uniformă, excepțiile apărând la regimuri severe, uneori obligatorii, alteori evitabile doar pe baza unei aprobări în acest sens (Polonia, Finlanda). Dacă este obligatorie, uniforma pentru muncă se asigură de către penitenciar (Danemarca). Dacă deținutul nu are haine adecvate de sezon, acestea sunt acordate gratuit, de regulă din donații.

În legătură cu alimentația se pot reclama insuficiența și slaba ei calitate (Franța, Polonia, România – ultimele două având o alocăție

de cca. 1 euro/ zi/ deținut), dar și eșecuri în a asigura diversificarea ei funcție de vârstă, stare de sănătate, religie sau natura muncii prestate de deținut (Franța, Țări Nordice). Alimentația se poate suplimenta cu produse cumpărate de la chioșcurile din incintă sau din pachete. În mai puține situații hrana este livrată în sistem *catering*, integral procesată sau semipreparată, caz în care se poate prepara de către deținuți în spații dedicate (Danemarca, Germania). Sistemul de *catering* a funcționat în România cu titlu experimental în șapte unități penitenciare, dar urmare a reclamațiilor deținuților inițiativa a fost abandonată. De asemenea, după 2018, alocația de hrană a fost majorată și ajustată la inflație.

Provocarea serviciilor medicale vine din prezența problemelor de sănătate mintală din perspectiva atenției pe care acestea o necesită pentru depistare (formele ușoare în cazuri de supraaglomerare – Marea Britanie) și monitorizare, dat fiind personalul medical considerat frecvent insuficient (Grecia, Franța). Există țări în care intervențiile medicale care se pot realiza doar în sistemul comunitar sunt expuse riscului de a aștepta îndelung pentru aprobarea transferului care presupune escortă (și peste 20 de zile - Grecia), după cum Danemarca limitează gratuitatea intervenției stomatologice la anumite tratamente (KF, 2009). Supra-aglomerarea accentuează presiunea asupra serviciilor medicale prin riscuri legate de asigurarea igienei, ca și izolarea și controlul epidemiilor.

Correspondența și confidențialitatea (audio) sunt de regulă asigurate. Pe considerente de securitate deschiderea corespondenței și a pachetelor se face în prezența deținutului, după cum în Finlanda, considerente de securitate definesc patru categorii de severitate în monitorizarea corespondenței și a telefonului (Lappi-Seppälä, 2009). Accesul la consiliere juridică poate să nu fie gratuit (așa cum este recomandat) funcție de venitul estimat (Franța, Polonia). Costul telefoniei cu exteriorul este în general suportat de către deținut, dar durata accesului la telefon poate diferi notabil. În Polonia poate scădea la 5 minute/săptămână/deținut. Costul scrisorilor, exceptându-le pe cele pentru ajutor juridic sau funcție de venit, este de asemenea suportat de către deținuți. În România

acesta este asigurat gratuit pentru deținuții cu contacte limitate cu familia (nu au fost căutați mai mult de 30 zile) sau nu au bani în cont (plicuri, timbre, coli, pix).

Ziare și reviste se pot cumpăra de la chioșc/ primi/ comanda prin abonament contra cost, de regulă dacă acestea sunt aprobate în raport cu natura conținutului lor (excepție fac țări nordice unde sunt acceptate orice fel de publicații). Echipamente electronice de informare nu sunt întotdeauna gratuite; dacă solicitarea deținerii lor este aprobată de penitenciar acestea se cumpără sau se închiriază de către deținuți (Franța, Polonia, Danemarca).

Prin regulamente, vizitele familiei și prietenilor tind să fie mai puțin frecvente la regimuri mai severe, dar încurajate, la frecvență săptămânală sau chiar prin contacte cu comunitatea exterioară, în apropierea termenului de eliberare (Finlanda, Spania). Durata și condițiile variază de la țară la țară. În țările nordice nu există geam separator la vizită. Vizitele familiale private complet nemonitorizate, intime sau nu, sunt mai puțin extinse, iar permisiile de ieșire din penitenciar (de 1-3 zile) sunt în general acordate, prin regulament, și pot fi condiționate de executarea unui minim din pedeapsă (între un sfert și două treimi).

Vizitele private sunt generos prezente în țările nordice (ca durată și condiții) și mai puțin generoase (ca prezență, durată și condiții) în alte țări europene (Marea Britanie, Polonia, Franța – cea din urmă având astfel de facilități în doar 15% din unitățile penitenciare, cu durată de la 6 la 72 de ore). Vizitele private și permisiile au constituit punctul central al solicitărilor deținuților suedezi de la maximă siguranță la revolta din 1971. Înțelegerea în această direcție exista mai ales pentru regimul deschis, unde unul dintre directorii de penitenciar, în care erau permise vizite private în camera deținutului, cu posibilitatea încuierii ușii de către acesta, aprecia că relația sexuală este o problemă strict personală și că penitenciarului îi revine doar sarcina de a stabili dacă un deținut poate sau nu primi vizite nesupravegheate (Ward, 1972). Similar, directorul unui penitenciar brazilian aprecia că n-ar putea fi niciodată atât de inumani încât să nu permită vizite private în

cazul deținuților cu sentințe lungi sau pe viață, cum era cazul în Marea Britanie (Coyle, 2008).

Relația mamă-copil pune probleme specifice de infrastructură, internă și externă spațiului de deținere, dacă aceasta decide să nu se despartă de copilul sub 2-3 ani. La regim închis apar probleme legate de relația cu exteriorul, privind scoaterea copilului din penitenciar pentru consultații sau alte servicii specifice lui. În țări nordice copii pot fi și aduși la vizită (posibil de prelungit și peste noapte), dar - pe altă parte - Finlanda, Suedia au interzis prezența copiilor între 2 și 11/15 ani în penitenciar. După crearea unor spații minimal adaptate în acest sens în penitenciarul de femei, România a suspendat executarea pedepsei mamei până la împlinirea vârstei de 2 ani a copilului.

Programele educative se referă atât la educația formală, cât și la cultura generală și conduita socială. Cele mai răspândite sunt programele educației formale până la nivelul gimnazial inclusiv, alături de alfabetizare și cursuri de învățare a limbii țării de detenție. Promovabilitatea este însă condiționată și de transferurile între penitenciare care nu țin întotdeauna cont de programele în care deținuții sunt implicați (Italia), ca și de eliberările care survin după începerea anului școlar (România). Continuitatea studiilor în libertate nu este garantată și din cauza discontinuității în asistarea post detenție, căutarea unui loc de muncă și/ sau locuință fiind în general preluate de sistemele naționale și nu în cele de probațiune.

Gama de specializări general accesibile la niveluri medii și superioare de educație limitează participarea la educație peste aceste niveluri. Alternativa învățământului la distanță, teoretic posibil, este blocată adesea de costurile prohibitive pentru majoritatea deținuților. Portugalia este una dintre țările care adresează educațional și deținuți în arest preventiv și unde este mai larg prezent învățământul la distanță. În această din urmă situație se găsesc și Marea Britanie, Spania sau Franța.

În afara acestora, activitățile educației non-formale și cele cultural-recreative depind de creativitatea personalului social-

educativ disponibil, dar și de cea a ONG-urilor și voluntarilor care sunt frecvent prezenți în astfel de activități (Maculan și alții, 2013).

Programele de calificare profesională și muncă sunt deopotrivă rezultat al contextului penitenciar și al celui economic. Similarități ar fi acelea că munca și cursurile de calificare se intensifică în apropierea momentului eliberării (cca. 6 luni anterior) pentru a facilita reinsertia, iar participarea la muncă nu are rol punitiv sau degradant.

Oferta de calificare poate surveni și în alte perioade pentru a permite participarea deținuților la activități productive remunerate, disponibile în atelierele penitenciare sau în afara lor. Spania, Marea Britanie sau Finlanda se remarcă prin oportunitățile de calificare mai numeroase sau mai diverse. În Finlanda cursurile de formare profesională cuprind circa jumătate dintre deținuți și se fac de regulă în combinație cu cele de educație formală. Atât în privința cursurilor cât și a muncii în sine unitățile penitenciare trebuie să se străduiască să ofere oportunități suficiente și utile. Lipsa adecvabilității cursurilor poate demotiva participarea sau pot să fi inutile din perspectiva incluziunii post-detenție. Succese în această direcție înregistrează Spania, unde atelierele interne se auto-finanțează (nu primesc subvenții), iar producția este contractată cu mari corporații naționale. Oferta de calificări și muncă este în domenii precum prelucrare metal, lemn, munci agricole/ zootehnice/ silvice, grădinărit/ parcuri; prelucrare textile; ceramică/ lumânări; patiserie/brutărie; reciclare; curățenie și întreținere clădiri etc.

Munca trebuie prestată în condiții cât mai apropiate mediului exterior privind legislația și protecția muncii. În practică salarizarea nu respectă întotdeauna nivelul pieței muncii/ al reglementărilor naționale sau numărul orelor de muncă. Muncile administrative (în interiorul penitenciarului) sunt de regulă neplătite, ele aducând doar bonificații în sistemul de recompense și sancțiuni. În mai puține situații acestea sunt plătite la rate orare sub cea a salariului minim (Franța, Belgia). Niveluri salariale mai mici decât în comunitatea liberă pot rezulta și din relaxarea fiscalității sociale

(Marea Britanie, Portugalia, România; Finlanda – pentru activități menite să îmbunătățească nivelul de calificare), caz în care angajarea deținuților poate deveni motivantă. În Marea Britanie au apărut chiar acuze că angajatori privați și-ar fi redus personalul propriu în favoarea contractelor cu deținuții (Maculan și alții, 2013), în timp ce în Polonia numărul maxim de ore/ lună, plătit sau neplătit, este similar unui contract cu jumătate de normă, lucrul peste program și pe timpul nopții se plătește suplimentar, iar după un an de contract se acordă 14 zile de concediu (Kłodoczny și Wolny, 2013). Există și țări care consideră anul lucrat cel în care nu există întreruperi ale participării în muncă mai mari de 2 luni.

Urmare a plății asigurărilor sociale (Spania, Polonia) deținuții pot primi ajutor de șomaj (dacă au lucrat cel puțin 6 luni pe timpul detenției; Spania), dar apar și cazuri în care deși plătindu-le nu beneficiază (de asigurări de sănătate; Polonia).

Sumele câștigate din muncă sunt de regulă împărțite prin regulament între penitenciar și deținut, pentru consum curent sau pentru momentul eliberării, deși există și situația excepție a Italiei unde salariile au fost blocate în ultimii 20 de ani, în pofida a numeroase reclamații la CEDO soluționate în defavoarea sistemului penitenciar (Maculan și alții, 2013); scopurile vizate sunt a) costuri necesare întreținerii (25% în România, Portugalia; 75% în Austria), b) pentru compensații acordate victimelor (Franța, în tranșe diferențiate pe două niveluri de câștig), c) pentru deținut accesabil la momentul eliberării (25% Portugalia; 10% din ce rămâne după deducerea compensațiilor, Franța; 4% din salariul minim, Polonia), d) pentru deținut în vederea achiziționării de bunuri de la magazinul penitenciar (contabilizate distinct sau nu pentru alimente), respectiv bunuri de strictă necesitate (produse igienice, timbre, țigări etc) sau pentru posibile coplăți, precum servicii medicale (SUA; Kupers, 2008), plata convorbirilor telefonice cu exteriorul (UK, Franța, Polonia), închiriere unui aparat de radio/ televizor (Danemarca, Franța, Polonia), servicii notariale, anumite servicii medicale (România; SE, 2015). La veniturile dobândite prin muncă

se pot adăuga sume private (limitate maximal, în quantum de asemenea variabil în funcție de tipul de regim) sau beneficii sociale conform legislației sociale naționale (ajutoare de boală în general).

Dreptul la grevă și la asociere, în general, nu există. Excepțiile apar în țările nordice, unde urmare a unei revolte din 1971, cererile deținuților suedezi au fost făcute cunoscute prin Consiliul deținuților. Puterea acestora varia între administrațiile penitenciare regionale, dincolo de semnalarea nemulțumirilor/ problemelor deținuților având uneori doar intervenții modice alteori putând pune în discuții cu administrația penitenciară inclusiv măsurile disciplinare (exclusiv pe cele de securitate penitenciară). Punctul comun dintre cererile acestor deținuți și cele ale deținuților americani (în condiții de neasociere), formulate relativ în aceeași perioadă, l-a constituit creșterea salarizării muncii deținuților la nivelul pieței (Ward, 1972).

Regulamentul penitenciar este mecanismul care pune în mișcare dobândirea comportamentului prosocial și reducerea recidivei. Conduita penitenciară și activitățile programului individual – educație, programe psiho-terapeutice, cultural-recreative, programe de calificare, muncă sau consumul medicației prescrise pot fi induse prin sistemul de recompense și sancțiuni, dar nu pot fi forțate. În plus, fiind în mare parte vorba despre o populație adultă cu comportament social modelat de incertitudine și agresivitate, pentru care trebuie recuperate carențe educaționale, se conturează ideea măsurilor sugestive în locul celor punitiv-agresive (Dlugash, 2013).

Practica planului de intervenție, formulat după evaluarea de la începutul detenției, este larg răspândită. În mediul penitenciar românesc, în perioada *de carantină* de la începutul detenției, reglementată la 21 de zile, noului venit i se face o evaluare a stării de sănătate, fizică și psihică, îi este adus la cunoștință regulamentul penitenciar și se formulează un plan individualizat de activități aferent detenției. Deținutul ia act de acest plan, îl semnează și și-l asumă totodată.

Diferențe rezidă în modul în care se face opțiunea pentru diferite programe/ activități și tipurile de regim în care se aplică.

Posibilitatea trecerii la un regim mai puțin sever (acolo unde acesta nu este implicit pe finalul detenției), reducerea duratei pedepsei (eliberarea condiționată), permisii sau diverse facilități prevăzute în regulament motivează conformarea la planul individual pe durata executării sancțiunii.

Formularea regulamentului este în sine o parte a strategiei reabilitative. Formulări de genul *deținuții au obligația de a respecta regulamentul*, de a se implica în executarea pedepsei/ *a se implica în programe* (Austria, Spania), de a contribui la întreținerea lor (Austria), de a participa la muncă/educație (Austria) sau au dreptul și obligația de a participa la muncă/ educație/ alte activități sau tratament (Danemarca, Spania) determină metode ulterioare diferite de motivare și atragere a deținuților în programele care le sunt dedicate (Austria -FMJ, 2016; Spania - SGIP, 2011; Danemarca - KF, 2009).

Olanda are un sistem de bază (diferențiat după severitatea și natura infracțiunii), care poate fi relaxat în cazul unui comportament conform și participativ al deținutului sau poate menține severitatea celui de bază în absența comportamentului conform (van Ginneken, Palmen, Bosma și alții, 2018). În regimul deschis finlandez neîndeplinirea programului educativ-lucrative sau abuzul de facilități oferite în contextul contactului frecvent cu comunitatea specific acestui regim poate conduce la revenirea/ transferul la un regim mai sever (Ekunwe, 2007). Danemarca oferă deținuților bani (necesari achiziției de alimente și alte produse de strictă necesitate) sub forma unei alocații, dar *doar dacă* deținuții participă la muncă sau la procesul educativ, în absența unui decizii medicale contrarii (Ward 1972; KF, 2009). În atipicul penitenciar norvegian Halden deținuții *trebuie* să aleagă între muncă (activități lucrative) și educație. În Finlanda deținuții sunt obligați să participe la muncă, la programe de pregătire vocațională sau alte activități dacă nu există o scutire medicală în acest sens, nu sunt prinși în programe școlare sau alte motive (Lappi-Seppälä, 2009). În Germania (BSDJCP, 2015) deținuților li se aduce la cunoștință în ce tip de activități lucrative, pregătire vocațională sau

alte activități au fost alocați. Centrul corecțional berlinez poate permite angajarea în afara penitenciarului, cu sau fără supraveghere, după cum deținutul poate contesta în instanță planul de activități proiectat pentru el pe durata sentinței, care include muncă, pregătire profesională, tratament specific, consiliere, activități sociale și - dacă se dovedește nepotrivit lui - poate fi revizuit; astfel de situații sunt totuși rare, pentru că durează și de regulă nu se ajunge la decizii diferite de planul inițial. Marea Britanie se dovedește mai accentuat discreționară în decizia privind tipul de activități alocate și cui (Maculen și alții, 2013). Sistemul de credite aplicat în România are o influență similară, participarea la muncă, educație și o paletă largă de activități posibile în penitenciar aduc deținutului acumularea de credite, care contează în decizia pentru schimbarea la un regim mai puțin sever sau acordarea liberării condiționate (SE, 2015). În contextul românesc participarea la muncă este văzută ca un drept de care pot face sau nu uz, motiv pentru care, pentru stimularea participării la muncă, Regulamentul prevede posibilitatea acordării unei bonificații de 6 zile reducere a duratei pedepsei pentru o lună muncită (8 ore/ zi, 5 zile / săptămână); ceea ce urmăresc deținuții prin participarea la muncă sunt aceste zile câștig și mai puțin avantajul financiar, adăugarea perioadei lucrate la vechimea în muncă sau avantajele unei mai sănătoase utilizări a timpului pe durata detenției.

Pentru a funcționa în scop reabilitativ regulamentul trebuie să fie non-contradictoriu în diferitele sale prevederi, să definească explicit scopul custodierii pe care o realizează în funcție de profilul său, să fie perceput a fi corect și clar și de către deținuți.

Între măsurile sugestive, imbolduri, în direcția conformării la regulament și program se pot aminti muzica montată la etaje superioare pe clădiri pentru a reduce posibilitatea deținuților de a comunica/ striga unii la alții (România); un număr de telefon în locuri vizibile pentru o consiliere antidrog în locul unui program anti-drog obligatoriu; posibilitatea exprimării prin muzică/ poezie (Anglia, Norvegia, România); condiții decente de viață în idea

apropierii/menținerii normalității; clădiri de dimensiuni mai mici pentru mai buna cunoaștere între personalul penitenciar și deținuți, dezvoltarea sentimentului solidarității, dar și ca prevenție în extinderea eventualelor violențe, omogenizare funcție de nevoia specifică a deținuților (tip de regim, de terapie, de infracțiune etc.) pentru o intervenție mai adaptată, care pot fi mai eficiente decât coerciția în promovarea unui comportament așteptat.

Comportamentul neconform poate atrage suspendarea drepturilor de cumpărături, altele decât produse de igienă, tutun și corespondență sau a dreptului de a primi bani din exterior pe o perioadă de câteva luni (Letonia, Franța); anularea dreptului de reducere a pedepsei (45 zile la 6 luni, care se poate acorda pentru comportament conform) urmare a oricărei măsuri disciplinare (Italia); dreptul de a deține diverse bunuri, televizor dar nu numai, pe o perioadă determinată sau nu (Anglia și Țara Galilor), dreptul la telefon pentru o perioadă, dreptul de a fi mutat în altă cameră, corp de clădire sau alt penitenciar, de a participa la activități cultural-recreative sau de părăsi camera câteva zile, drepturile salariale sau dreptul la muncă sau sancțiuni cu izolarea de diverse durate (Finlanda; România) (Ekunwe, 2007; Maculan și alții, 2013).

Personalul penitenciar are un impact major în ceea ce privește atmosfera penitenciară. CPT recomandă dialogul, comunicare deschisă, ne-intimidantă, empatică cu situația deținutului și problemele pe care acesta trebuie să le depășească, înțelegerea reciprocă între personalul penitenciar și deținuți și abandonarea relației dominatoare, detașate, depreciative sau chiar abuzive. Atitudinea conciliantă a staff-ului, corectă, cu respect față de oameni și lege, ca expresie a normalității în relaționare, dezvoltă în timp respect, încredere și comportament conform din partea deținuților.

Acest mod de relaționare definește în prezent *securitatea dinamică*, care se bazează pe comunicare, prezența constantă a personalului penitenciar printre deținuți, cunoașterea dintre deținut și personal, mediere pentru prevenirea sau chiar aplanarea conflictelor, care sunt prezente în penitenciare precum Halden (Norvegia), Leoben (Austria), în penitenciare din Germania sau

Italia. Sunt și țări în care lipsa de personal face nerealiste inițiative de acest fel (Grecia; Maculan și alții, 2013). Recomandarea este susținută de rezultatele studiilor care observă nivelul de agresivitate în relație cu diverși factori contextuali, dar și experiența personalului penitenciar. Studii privind calitatea vieții în penitenciare britanice au arătat că deținuții valorizează autoritatea personalului penitenciar și atitudinea procedural justă, dar contestă comportamentele neconforme.

Și din această perspectivă țările nordice dețin pionieratul (Suedia, Finlanda). Cum în condițiile suedeze din 1971 izolarea, brutalitatea și forța fizică nu erau folosite ca mijloace de control și autoritate, chiar dacă aveau nemulțumiri, deținuții nu se simțiseră presați până la punctul în care să ia ostatec personalului penitenciar și, spre deosebire de cazul SUA, reducerea forței nu se număra printre cererile lor. Într-un astfel de context, nu se punea problema portului de armă din partea personalului și nici a prezenței lor la deținuți.

Cruzimea și arbitrariul, lipsa de regulă, percepția închisorii ca abuzivă, afectarea stării de psihice este mai probabil că vor radicaliza deținutul și îi vor accentua opoziția față de instituție. În plus un comportament abuziv, degradant este văzut în prezent drept o sancțiune suplimentară sentinței judecătorești, în contradicție cu principiile unui Stat de drept în care viața în detenție este sancțiunea și nu preconditiona sancționării prin rele tratamente sau condiții degradante (CPT, 2015).

La cursurile de pregătire ne însușim câteva abilități de auto-apărare. În practică, devine repede clar că nu acele abilități sunt cele care te mențin în siguranță. Te menții în siguranță când îi înțelegi pe oameni și știi cum să le vorbești. (PS; Germania, BSDJCP, 2015: 21)

Poți încuia un câine în dulap pentru o lună, dar n-ai vrea să fii acolo când îi dai drumul. (personal penitenciar, Finlanda; Ekunwe, 2007: 86).

Mult timp, eu și colegul meu am crezut că [un ofițer de supraveghere] era doar un mizerabil incomod, dar e chiar amabil și plăcut. Îmi amintesc o discuție cu el despre ce își

gătea acasă și alte asemenea și stăteam și mă gândeam că e extraordinar [...] îmi povestea cum își fierbea legume la abur [...] mă trata aproape ca pe un egal, nu-i așa? [...] ne vorbea ca unor ființe umane. Nu ne vorbea ca un gardian [...] pentru asta îl voi respecta cât voi mai sta aici. (deținut, Anglia; Liebling, Arnold și Straub, 2011: 19)

X e ferm, dar corect. [...] nu te minte niciodată și asta e o relație de respect. Ne respectă ca oameni, noi îl respectăm ca om de asemenea și de aceea n-a avut nicio problemă cu niciun deținut din câte știu eu. (deținut, Anglia; Liebling, Arnold și Straub, 2011: 19) (traducerea autorului)

Perspectiva calității vieții

Conceptul de calitate a vieții este holist și ambițios prin natura lui, referindu-se la toate aspectele vieții personale, profesionale și sociale ale individului (nivelul veniturilor, acces la bunuri și servicii de calitate, educație, sănătate, muncă, viață de familie, dezvoltare personală, drepturi civice), prin raportare, de asemenea complexă, la nevoi, aspirații, valori ale oamenilor, stări subiective de satisfacție/insatisfacție (Mărginean și Precupețu, 2008).

În mediul penitenciar domeniile calității vieții suferă severe restrângeri de accepțiune (timp liber, aspirații), dacă nu chiar suspendări (familie), așa încât multidimensionalitatea conceptului calității vieții tinde să se restrângă la elemente de bază, care răspund nevoilor indispensabile existenței dar, din perspectiva scopului reabilitativ al detenției, și prezervării potențialului social și economic pe care individul îl reprezintă pentru societate (alimentație, locuire/odihnă, educație/ activități formative, sănătate, relații sociale, activități de relaxare). Prin urmare în domeniul carceral tinde să aibă câștig de cauză perspectiva drepturilor omului și nu cea a calității vieții; dată fiind diversitatea lor, conformarea la reglementările cu privire la standardele minime ar răspunde implicit și cerințelor diferitelor dimensiuni ale calității vieții din penitenciar. Și totuși, perspectiva calității vieții supravie-

țuiește în mediului penitenciar, ultimele decenii aducând o intensificare a preocupărilor în această direcție.

Cea mai simplă și transparentă abordare este cea a monitorizării unei serii de indicatori a căror monitorizare a intrat în rutină (nivel de agresivitate, costuri), ca expresie sintetică sau rezultantă a privațiunii din mediul penitenciar. Un studiu argentinian observă relația inversă dintre agresivitate și participarea la programe educative în penitenciar (dar și cheltuieli per capita pentru educație în regiunea de care aparține penitenciarul), ca indicator al calității vieții (Alzúa, Rodriguez și Villa, 2009). Un model american (Kutateladze, 2009), care urmărește să evalueze nivelul de severitate (privativ) al sistemului penal-corecțional, delimitează între factorii determinanți un set de indicatori ai condițiilor de detenție. Sunt incluși în acest set supra-aglomerarea, rata de suicid și de omor între deținuți, violența sexuală între deținuți și între personalul penitenciar și deținuți, numărul reclamațiilor față de penitenciar sau personalul penitenciar făcute de către deținuți, ca și costurile de operare și cele pentru serviciul alimentar /deținut (Travis și alții, 2014). Celelalte dimensiuni acoperite de cei 44 de indicatori ai modelului sunt sancțiunea politică și simbolică (ex: pedepse pe viață sau la moarte), încarcerarea (durata medie a sentințelor, rata de încarcerare), sancționarea „imoralității” (sancțiuni pentru prostituție, pariuri, consum de drog, alcoolism) și justiția juvenilă (rata de încarcerare, detenții pe viață fără posibilitate de eliberare condiționată, aglomerare etc.) (Lay, 2014).

Inițiative de măsurare a severității sistemului penal-corecțional au apărut urmare a reorientării politicilor americane de detașare de abordarea reabilitativă în favoarea celei punitive, a reinstaurării fricii de detenție prin limitarea *relaxărilor* din mediul penitenciar. Studii calitative au surprins înăsprirea condițiilor de deținere alături de creșterea gradului de severitate a sancționării prin măsuri precum eliminarea aerului condiționat și a televizorului din camerele de detenție sau reducerea timpului permis pentru televizor, eliminarea fierbătoarelor de cafea din celule, reintroducerea ținutei obligatorii, reducerea permisiilor pentru cei cu

infracțiuni violente, a activităților sportive și recreative. (Johnson și alții, 1997 apud Travis și alții, 2014; Lynch, 2010 apud *apud* Travis și alții, 2014). Au fost surprinse de asemenea, creșterea duratei medii a sentințelor, introducerea sentinței minime obligatorii, creșterea fracției de pedeapsă executată înainte de posibilitatea liberării, reclasificarea regimurilor rezultând creșterea ponderii celor deținuți la maximă siguranță, utilizarea câinilor special antrenați pentru scoaterea din celule a deținuților recalcitranți, detenția în celule individuale, fără ferestre și fără posibilitatea relaționării minimale cu alte persoane (în penitenciar de tip super-max), reducerea accesului la educație superioară, solicitarea unei plăți pentru servicii medicale și pentru electricitatea necesară funcționării aparatelor electrice utilizate individual, reducerea numărului de vizite, percheziții la vizită, înregistrarea convorbirilor telefonice și taxarea suplimentară pentru înregistrare (Arizona; Lynch, 2010 apud Travis și alții, 2014). Totuși, punctează Travis, astfel de măsuri au fost mai degrabă inițiativa facilităților corecționale și nu impuse legislativ.

Indicatorii condițiilor de detenție în modelul amintit sunt doar vârful aisbergului pentru existența unei stări de tensiune și nemulțumire și nu oferă niciun indiciu privind cauza. Lipsesc într-o astfel de abordare, din perspectiva calității vieții, și chiar ale drepturilor omului, informații despre timpul petrecut în camerele de detenție, programe vocaționale/educative, activități lucrative și bunuri de care pot dispune deținuții, vizite, încredere. Pentru surprinderea mai complexă a calității/ condițiilor de viață s-a recomandat apelul la un eșantion panel de deținuți prin interviuarea cărora să se poată mai bine evalua contextul corecțional (NRC, 2009 apud Travis și alții, 2014), fără însă ca acesta să fi fost implementat.

O altă abordare a evaluării calității vieții în penitenciar vine din sfera preocupărilor privind sănătatea, cunoscute fiind limitările mediului carceral și impactul potențialul negativ al acestuia asupra sănătății. Se utilizează în acest caz o metodologie adaptată

(WHOQOL_BREF²³), elaborată în accepțiunea calității vieții ca percepție a individului privind diferite aspecte ale vieții sale, în contextul cultural și al sistemului de valori în care trăiește și, evident, al așteptărilor sale (WHO, 1997). Metodologia WHOQOL_BREF are în vedere 24 de itemi, evaluați pe scală de la 1 la 5, grupați astfel: sănătate fizică (durere și disconfort, oboseală, odihnă, mobilitate, activități cotidiene, dependența de medicație, capacitate de muncă), aspecte psihologice (sentimente pozitive și negative, stimă de sine, capacitate de concentrare/ memorare/ învățare, imagine de sine, credințe și religie), relații sociale (relații personale, sexuale, suport social) și mediu (resurse financiare, informare și aptitudini, recreere, locuire, acces la servicii sociale și de sănătate, siguranță, mediul fizic, transport). Alături de aceștia un item evaluează global calitatea vieții. Plaja teoretică de valori a indicatorului este 0-100 (în acord cu metodologia inițială), valori cât mai aproape de maxim fiind de dorit. Întrebările sunt de tipul „În ce măsură simțiți că viața dvs. are sens?”, „Cât e de sănătos mediul fizic în care trăiți?” „Cât vă este de accesibilă informația de care aveți nevoie în viața de zi cu zi?”, „Vă simțiți în siguranță în viața de zi cu zi?”, „Cât de des aveți sentimente negative, precum proastă dispoziție, disperare, anxietate, depresie?” (Saloppé, Hayoit, Marghem și Pham, 2014; Harper și alții, 1998; WHO, 1996).

Utilizată singură sau în combinație cu alte teste psihometrice (ex: teste de anxietate) metoda permite evaluarea calității percepute a vieții, până la nivel de itemi, în funcție de diferite caracteristici

²³ Elaborarea unei astfel de metodologii a demarat la începutul anilor 90, sub egida OMS/WHO, prin colaborarea a 15 centre de lucru din diferite țări, și este menită să completeze datele despre prevalența și severitatea diferitor boli cu informații privind bunăstarea și calitatea vieții oamenilor în atari condiții. În forma inițială conținea 100 de itemi, grupați în 6 domenii, rezultați din afirmații ale persoanelor cu diferite afecțiuni privind propria lor bunăstare, ale populației fără probleme de sănătate, precum și opinii ale specialiști. Studii ulterioare au arătat că domeniul sănătății fizice și cel a gradului de independență/ mobilitate, respectiv cel legat de aspecte psihologice și spiritualitate erau corelate. Forma prescurtată conține doar 25 de itemi grupați în 4 domenii și este cunoscută sub denumirea de WHOQOL_BREF (World Health Organization Quality of Life – BREF: Harper și alții, 1998; WHO, 1997; WHO, 1996).

socio-demografice sau de detenție. Saloppé și alții (2014) aplică metoda pe un lot de 49 deținuți dintr-un penitenciar belgian²⁴, urmărind variația indicatorului de calitate a vieții în trei etape ale detenției: inițială (sub 6 luni de la încarcerare), finală (sub 6 luni până la posibilitatea eliberării condiționate) și centrală (între acestea). Cu un nivel general de 57.11, scorul calității vieții percepute variază pe domenii (cel mai mare fiind asociat sănătății fizice - 69.68 și cel mai mic relațiilor sociale - 44.56). Deși au dinamica unui U inversat, așa cum se formulase ipoteza percepției calității vieții funcție de durata detenției, singurul domeniu pentru care variația percepției calității este semnificativă este cel al mediului; acesta crește de la un nivel scăzut de 40,62 la 65,26 și coboară la 42,29 pe secțiunea pregătirii pentru eliberare. Această dinamică este rezonantă cu teoria adaptării la mediul carceral; odată șocul preluării în custodie depășit și înainte ca grijile pentru ce va urma ulterior eliberării și condițiile eliberării în sine să ridice miza personală, individul se adaptează la mediul în care se derulează viața sa. Evaluarea relaționării rămâne domeniul cu cel mai scăzut nivel al indicatorului (între 42,78 pe final și 46,08 în perioada intermediară). Aceste niveluri se înscriu între cele identificate în Irlanda, respectiv Congo. Studiul irlandez identifică de asemenea un maxim al percepției sănătății fizice (cu puțin peste 70) și un minim pentru mediu (puțin sub 50). Ceea ce atrage atenția în acest caz sunt diferențele majore după gen, cu valori mult mai mici ale dimensiunilor pentru deținutele femei (44-63 față de 49-76) și o diferență de peste 30 unități pentru calitatea vieții evaluată global (51 față de 86). Scorurile femeilor sunt mai apropiate de cele ale deținuților bărbați consumatori de drog, dar tot păstrează o distanță de 10 unități pentru evaluarea globală și sănătatea fizică, respectiv 20 pentru aspectele psihologice. Cea din urmă comparație a fost făcut pornind de la observația că majoritatea femeilor au declarat că au consumat droguri în ultimele 12 luni. Fiecare din cele trei subeșantioane au avut 59 de

²⁴ Deținuți care au acceptat să participe la studiu, dintr-un total de cca. 210 al unui penitenciar.

respondenți, femeile reprezentând 75% din totalul deținuților la momentul studiului (Mooney și alții, 2002). Cel de-al doilea studiu a fost realizat pe un eșantion de 300 de persoane într-un penitenciar cu cca 550 deținuți, într-un spațiu proiectat pentru 150, în care deținuții dorm pe podea, beneficiind de 7 dușuri și 5 toalete fără uși, fără lumină și fără ventilație în condițiile unor temperaturi de 28 grade la umbră (Kalonji și alții, 2017: 43). Nivelul perceput al calității vieții globale scade abrupt la 26, cu un minim de 18 pentru aspectele psihologice și un maxim de 39 pentru relațiile sociale. Pentru celelalte două domenii nivelul indicatorului a fost 24. Toate valorile tind să scadă după 6 luni de detenție, dar semnificativă este scăderea percepției în legătură cu aspectele psihologice și mediul.

Tabel 1. Măsurarea calității vieții în penitenciar, perspectiva deținuților, modelul Britanic (MQLP)

Dimensiune	Aspecte care definesc dimensiunea (exemple)
Relații armonioase	Atenția față de deținut la preluarea în custodie, relaționare respectuoasă cu deținutul, umanitate în relaționarea cu deținutul, decență în relaționare și aplicarea pedepselor severe, atenția față de situațiile de vulnerabilitate (bullying, auto-mutilare/suicid). <i>Când am intrat prima dată în penitenciar m-am simțit urmărit.</i> <i>Personalul penitenciar explică deținuților deciziile.</i> <i>În general, sunt tratat corect de către personalul penitenciar .</i> <i>Nu sunt tratat ca o ființă umană.</i> <i>Victimele bullying-ului primesc tot ajutorul de care au nevoie.</i>
Profesionalism	Claritatea și echitatea regulamentului și al aplicării lui, abordare birocratică a actului de supraveghere/atenție față de persoană, corectitudinea supravegherii și drepturile deținuților, calitatea modului de organizare a penitenciarului. <i>Regulile și reglementările îmi sunt clarificate.</i> <i>Se iau decizii în ce mă privește pe care nu le pot înțelege.</i> <i>Procedurile de control și reținere sunt utilizate cu corectitudine.</i> <i>Acest penitenciar este bine organizat.</i>
Securitate	Permisivitatea staff-ului, teama și riscul de a fi atacat/rănit de către deținuți, devianță și subordonare ca modalitate de a rezista, consum de drog și exploatarea persoanei.

Dimensiune	Aspecte care definesc dimensiunea (exemple)
	<i>Personalul penitenciar închide ochii când deținuții încalcă regulile.</i> <i>Penitenciarul face insuficient pentru a preveni traficul de drog în penitenciar.</i> <i>Penitenciarul are personal insuficient.</i> <i>În general mă tem pentru siguranța mea fizică.</i>
Condiții și contactul cu familia	<i>Condiții de îngrijire și curățenie, acces la telefon, vizitele familiei.</i> <i>Penitenciarul oferă condiții adecvate pentru a mă putea menține curat și decent.</i> <i>Pot primi vizite suficient de des.</i>
Stare de bine și dezvoltare	<i>Dezvoltare personală, autonomie personală, anxietate și stres.</i> <i>Timpul petrecut aici este o șansă la schimbare.</i> <i>Nu am niciun control asupra vieții mele de zi cu zi aici.</i> <i>Am probleme în a mă odihni pe timpul nopții.</i>

Sursa. Sinteză pe baza NOMS, 2015

Și în această perspectivă pot exista abordări sectoriale urmărind calitatea vieții pentru deținuți cu anumite afecțiuni (ex: afecțiuni pulmonare, HIV/SIDA) (Pérez și alții, 2006). Ca și în cazul analizei dintre cheltuielile de educație și agresivitate, care se poate înscrie în linia preocupărilor legate de eficiența și oportunitatea programelor educative, și abordarea sectorială a sănătății poate servi ajustării serviciilor pentru asigurarea unui tratament adecvat sau preocupărilor legate de riscul epidemic.

Aplicarea WHOQOL_BREF avansează în detalierea domeniilor observate, chestionând mai direct asupra acestora, dar într-un singur item pe domeniu. Un pas în plus îl face o abordare care își are originea în activitatea de cercetare din Anglia, din ultimul deceniu al secolului trecut, deceniu care a demarat cu o revoltă a deținuților față de condițiile de detenție și în care sistemul penitenciar a parcurs un proces de reformă prin reglementări ce au urmat acesteia (Crewe, 2007).

Studiul inițial a avut în vedere 5 penitenciare, diferite ca regim penitenciar, tip de proprietate și caracteristici socio-demografice ale populației deținute, urmărind să evalueze etica practicii penitenciare. Într-o primă etapă exploratorie, pe baza unor discuții

ghidate și a descrierii unor situații exemplu (metoda interviului apreciativ, de tip exploratoriu), cercetătorii au căutat să identifice reprezentarea și sensul conferit unor concepte larg folosite în regulamentele penitenciare actuale (ex: tratament uman, corectitudine). Cercetătorii au căutat să afle și ce contează, deopotrivă din perspectiva deținuților și a personalului, pentru o viață bună în cotidianul penitenciar. Opiniile au convers: respect, corectitudine, decență, ordine. Rezultatele acestei prime etape au fundamentat elaborarea unui set de cca 130 itemi care se pot grupa pe 5 dimensiuni și care operaționalizează conceptele și aspecte cotidiene importante. Fiecare item se evaluează de către respondent pe o scală de la 1 la 5, scorul general peste 3, calculat ca medie, fiind considerat unul pozitiv. Au fost aplicate 100 de astfel de chestionare, însoțite de încă cca 50 de interviuri de profunzime dintre respondenții la chestionar (Liebling, 2014; Liebling și Arnold, 2002). Autorii nu consideră definitiv setul de itemi, apreciind că este loc de ajustări și adaptări ale instrumentului, ceea ce de-altfel s-a și întâmplat.

Procedura a fost preluată la nivel național, începând din 2003, dar un același format al chestionarului a avut continuitate abia după 2009 (NOMS, 2015). Fiecare unitate penitenciară reintră în studiu la cca. 30 de luni, dimensiunile și aspectele evaluate fiind prezentate în Tabel 1. Niciunul dintre itemi nu evaluează hrana, aerul, apa, iluminatul spațiului, aglomerarea sau, direct, modul în care este ocupat timpul/ educația/ munca, și - asemeni WHOQOL_BREF- reflectă percepția deținuților asupra aspectelor în discuție. Acoperind diferite fațete ale vieții cotidiene, personale și de sistem, evaluarea astfel rezultată este în fapt o evaluare a calității mediului penitenciar, cu accent pe cel de relaționare.

Abordarea răspunde și problematicii personalului penitenciar, mult mai puțin prezentă în literatură, deși numărul de personal, natura pregătirii sale, echipamentul dedicat comunicării și pazei sunt aspecte care au repercursiuni asupra vieții cotidiene în penitenciar. Chestionarul dedicat personalului penitenciar (SQL-Staff Quality of Life) conține doar 18 dimensiuni referitoare la

management (atitudine față de și tratament din partea managementului superior și intermediar), satisfacția cu locul de muncă, implicare și motivare, relație cu colegii, stres, aspecte ale autorității (securitate și control, sancționare și disciplină) și aspecte ale relaționării cu deținuții, precum atitudine față de deținuți, încredere și implicare (Crewe, Liebling și Hulley, 2011). Între itemii utilizați se regăsesc *„Am încredere în managementul superior al acestei unități”, „Mă simt în siguranță în mediul meu de muncă”, „Această unitate este prea confortabilă pentru deținuți”, „Cei mai mulți dintre deținuți sunt oameni cumsecade”, „Deținuții petrec prea mult timp în afara celulelor lor” sau „Au existat momente când guvernării acestei unități nu au susținut personalul în relația cu deținuții”*. Cu excepția oportunității pe care a deschis-o SQL problematica staff-ului (număr/deținuți, beneficii salariale) răzbate în analize de eficiență a managementului în cazul penitenciarelor administrate privat vs. cele publice (Cabral și Saussier, 2012).

Prin utilizarea sa de-a lungul timpului MQLP a dovedit că este un instrument de evaluare detaliată a vieții penitenciare identificând direcții vulnerabile, că surprinde diferențe între unități penitenciare la nivel de item/ dimensiune și că poate fi un barometru al schimbărilor care apar în timp în penitenciar (Liebling și Arnold, 2002). Utilizarea modelului a permis mai buna înțelegere a ceea ce modelează mediul penitenciar, fiind preluat și în alte țări²⁵. Între concluziile unor lucrări care au utilizat metoda le regăsim și pe cele ale studiilor

- Liebling și Arnold (2002), care observă că între două evaluări ale aceleiași unități, prima survenită urmare a unui raport negativ la adresa sa, iar cea de-a doua la doi ani distanță timp în care a survenit schimbarea managementului, implementarea unui plan de acțiune, suplimentarea resurselor, dar și un mod nou de a se raporta la cotidianul penitenciar, aspectele care au suferit

²⁵ Spania, Canada, Australia, Kosovo, Suedia, Belgia, Irlanda de Nord
<https://www.prc.crim.cam.ac.uk/directory/research-themes/mqpl>

modificări semnificative au fost cele din domeniul relațional deținuți-staff, cu minime progrese în privința condițiilor materiale. Modul nou a fost furnizat de specificul evaluării (ancheta apreciativă), care se raportează la problemă prin exemplificare, identificând cele mai bune și cele mai rele experiențe, sentimente trăite în relație cu multiple aspecte definind cotidianul penitenciar, provocând opinii despre cum ar putea fi lucrurile sau cum s-ar putea atinge rezultatele dorite (Liebling, Elliott și Anold, 2001)

- Crewe, Liebling și Hulley (2011) care observă că penitenciarele publice engleze au fost evaluate mai bine decât cele private de către deținuți, dar și că perspectiva personalului penitenciar a generat o clasificare diferită de cea a deținuților, cu evaluările cele mai bune în penitenciarele cele mai deficitare din perspectiva primilor. Abordarea tradiționalistă a personalului penitenciar, mai deschisă față de coerciție, penalizare și detașarea de deținuți, are atât o limită inferioară cât și una superioară, care odată depășite se repercutează negativ asupra calității vieții penitenciare; prea multă severitate sau prea multă laxitate în relația cu deținuții fac viața deținuților prea dură și lipsită de considerație sau prea lipsită de reguli și deci nedreaptă și nesigură. Comportamentul personalului penitenciar are impact mai mare asupra vieții deținuților decât condițiile materiale.
- Crewe, Liebling și Hulley (2015) notează că atitudinea pozitivă a personalului penitenciar față de deținuți combinată cu lipsa de experiență și insuficiența numărului de personal pot genera vulnerabilități în ce privește aspectele de reglementare și control, organizare și profesionalism, penitenciarele private fiind mai degrabă expuse acestor riscuri decât cele publice.
- Johnsen, Granheim și Helgesen (2011) aplică modelul pentru cazul Norvegiei unde penitenciarele nu sunt niciodată supra-aglomerate. Dacă apare problema lipsei de spațiu cei sancționați sunt înscriși pe o listă în așteptarea

momentului în care vor putea executa pedeapsa și unde, pe ansamblu, numărul personalului penitenciar depășește număr deținuților: 2050 deținuți față de 2458 angajați, cu un minim de 12 deținuți și 19 angajați și un maxim de 392 deținuți și 565 angajați (p. 518-520). Studiul s-a raportat la perspectiva personalului penitenciar în relație cu dimensiunea facilității corecționale, identificând evaluări mai bune în penitenciarele mici (sub 50 deținuți) decât în penitenciarele medii (51-100 deținuți) și cele mari (peste 100 deținuți). Cel mai mare scor a fost obținut în evaluarea relațiilor cu colegii (relativ egal în cele trei grupe: 4.05-4.07), iar cel mai mic (2.72) în penitenciarele mari în ce privește atitudinea față de managementul superior. Aceasta, alături de felul în care sunt tratați de către managementul superior, aspecte legate de securitate/ control/ siguranță și implicarea în viața penitenciară au scoruri semnificativ mai mici în penitenciarele mari față de cele medii și mici.

- Park (2018), care identifică o creștere a calității vieții percepute între 2013 și 2016 într-un penitenciar spaniol, pe fondul unei mai mari atenții acordate de autorități programelor educaționale, terapeutice și de dezvoltarea abilităților pro-sociale între aceste momente.

O abordare similară, urmărind evaluarea climatului penitenciar, dar mai puțin detaliată, a fost elaborată în Olanda (van Ginneken, Palmen, Bosma și alții, 2018). Studiul s-a adresat tuturor deținuților adulți în perioada ianuarie-aprilie 2017, cu o rată de răspuns de 81%. Procedura a urmărit 16 de itemi, grupați pe 6 dimensiuni caracteristice vieții penitenciare (autonomie, siguranță, relaționare, conținutul și sensul activităților, contactul cu exteriorul, condiții ambientale și servicii), la care se adaugă evaluarea generală a calității vieții și auto-evaluări ale severității sentinței, bunăstării psihice și generale.

Spre deosebire de abordările anterior amintite, acesta evaluează explicit calitatea hranei, a clădirii și a cumpărăturilor

posibil de realizat, dimensiunea condițiilor penitenciare fiind de altfel singura detaliată. Deținuții au evaluat cel mai bine securitatea (scor 4), urmată la distanță semnificativă de relaționarea între deținuți (3.44), relaționarea cu staff-ul penitenciar și calitatea îngrijirii (3.31-3.30). La polul opus se află calitatea hranei (2.02), precedată de disponibilitatea activităților cu sens (2.27) și calitatea cumpărăturilor (2.39). Calitatea vieții pe ansamblu a fost percepută negativ (2.92).

De asemenea pentru cazul Olandei, dar cu accent pe aspecte de relaționare și regulament, Molleman și Leeuw (2011) identifică influența comportamentului personalului asupra felului în care sunt percepute condițiile de detenție.

Contextul studiului exploratoriu românesc realizat în 2015 nu a permis astfel de abordări sistematice (vezi Metodologie), dar a intenționat totuși o decelare a problemelor presante. Deținuții au numit dintr-un set de itemi pe cel considerat cel mai problematic și au semnalat, dintr-o serie de itemi definatorii pentru standardele minime și relevante pentru perspectiva drepturilor omului, o serie de situații pe care le consideră prezente în penitenciarul în care se află. Tabel 2 indică o diferențiere de ierarhie a problemelor, după cum Tabelul 3 nuanțează profilurile diferitelor grupuri. Fiind loturi mici și nealeatorii, datele nu pot fi extrapolate la întreaga populație penitenciară, dar pot fi înțelese în relație cu cele calitative (vezi Partea a II-a) și cu profilul respondenților. Prezентăm succint, cu titlu de ipoteze, diferențierile care tind să se contureze în lotul observat; pentru comparabilitatea inter-grup am optat pentru utilizarea procentelor.

- Dintre respondenții la studiu bărbații sunt cel mai aproape de urbanul mare, de cel mai puțin timp în penitenciar și sunt vizitați cel mai des. 60% dintre bărbații sunt în acel penitenciar de mai puțin de 6 luni, în timp ce pentru femei și tineri procentul este de 25%, respectiv 20%. Câte 30% dintre ultimele două grupuri sunt în penitenciar de peste 3 ani, situație în care nu se regăsește niciun bărbat. În același

timp, sub 10% dintre bărbații au fost vizitați mai puțin de 1 dată în ultimele 6 luni, în timp ce pentru femei acest procent este 45%, iar la tineri 60%. În schimb, de cel puțin 2 ori pe lună au fost vizitați 40% dintre bărbați, 10% dintre femei și niciunul dintre tinerii respondenți. Penitenciarul în care se găsesc respondenții bărbați, ca și tinerii sunt penitenciare dintre cele modernizate, în timp ce penitenciarul femeilor poartă mai accentuat amprenta timpului.

- Cea mai mare nemulțumire a tinerilor este legată de alimentație, femeile reclamă condițiile de locuire (inclusiv furnizarea de obiecte sanitare) ambele discutate în secțiunea calitativă, în timp ce bărbații reclamă îngrijirea medicală și posibilitățile de informare.

Tabel 2. Care dintre următoarele aspecte vă nemulțumesc și sunt, după părerea dvs., o problemă în penitenciarul în care vă aflați în prezent?, %

	Femei	Bărbați	Minori și tineri
Îngrijirea medicală (în caz de nevoie)	48	63	50
Posibilități de informare (ziare, reviste, cărți, TV)	33	63	57
Dotarea și calitatea spațiului de baie/WC	58	42	36
Spațiul de plimbare, „la aer”	55	46	36
Hrana primită de la penitenciar	48	42	86
Condițiile de locuire –spațiul personal	78	42	21
Activități recreative posibile	40	8	14
Timpul pentru igiena personală	30	21	14
Sistemul de recompense (corect, funcție de activități)	33	17	7
Vizite familiale (organizare, spațiu)	15	42	7
Posibilitatea de a vă apăra/de a face o plângere	28	17	7
Atitudinea personalului (în general)	23	17	0
<i>n=</i>	40	24	14

Sursa: SE, 2015

- Nemulțumirea mai mare a bărbaților față de aspecte legate de vizită se poate explica și prin faptul că aceștia primesc

mai frecvent vizite, având deci mai multe ocazii de a acorda atenție și contextului în care acestea au loc și chiar de a se ivi probleme în legătură cu aceste aspecte.

- Cel mai puțin reclamate sunt posibilitățile de a face o plângere și atitudinea personalului.
- Femeile tind să fie mai nemulțumite față de o serie de aspecte de sistem - regulament, posibilitatea de a face o plângere, relația cu cadrele medicale. Dacă situația este așa, ea poate rezulta deopotrivă din profilul nevoii (deținute femei, probleme specifice) sau a penitenciarului (personal medical disponibil, atitudinea acestuia, relația cu și problemele rețelei medicale specifice zonei în care se găsește penitenciarul, respectiv aplicarea sistemului de sancțiuni sau oferta de activități aplicabilă sistemului de recompense).
- Agresivitatea și sentimentul de insecuritate sunt cel mai accentuate la tineri (în linie cu observația pentru spațiul american; NOMS, 2015: 18). Lipsa vizitelor, și implicit a pachetelor, ar explica larga prezență a furtului între deținuții tineri. Mai frecventă, dar mai puțin gravă pare agresivitatea în rândul femeilor (în consens cu opinia personalului penitenciar participant la studiu).

Aceste profiluri-schiță sunt rezonante cu concluzii semnalate în alte studii sau țări cu privire la influența duratei detenției, a relațiilor cu exteriorul și a particularităților unității penitenciare asupra felului în care mediul penitenciar amprentează individul. Ele pledează totodată pentru o astfel de abordare a mediului penitenciar, fiind printre puținele care pot documenta statistic analiza și intervenția în direcția climatului social din penitenciar, inclusiv din perspectiva angajaților și a naturii contextuale a riscurilor asupra calității vieții în detenție.

**Tabel 3. Care dintre aspectele de mai jos considerați
că descriu situația de aici (%)**

	Femei	Bărbați	Minori și tineri
<i>Personal și regulament</i>			
Unele persoane din rândul personalului de supraveghere se poartă urât cu noi (te provoacă, intimidează, nu te respectă)	30	21	21
Unele persoane din rândul personalului de supraveghere nu sunt respectate de către deținuți/-te (sunt înjurați, scuipați, amenințați)	30	38	36
Regulamentul (penalizări, recompense) nu se aplică la fel pentru toată lumea; pentru unii există mai multă înțelegere decât pentru alții	43	29	57
Penitenciarul ne oferă haine și <u>obiecte sanitare</u> potrivite dacă avem nevoie	38	50	64
<i>Sănătate</i>			
Cadrele medicale vorbesc și se poartă frumos cu deținuții/-tele	38	92	71
Te scoate la medic în maxim 24 de ore atunci când este o problemă medical	65	67	86
<i>Siguranță</i>			
Am colege/i de cameră de care îmi este frică	15	4	29
Există deținute/ți care sunt amenințate/ intimidare/ șantajate de către alte/ți deținute/ți	35	46	86
Au existat conflicte fizice, bătăi în penitenciar în ultimele 3 luni	25	25	71
Certurile și starea de tensiune sunt frecvente între deținute/ți	58	42	43
Există deținute/ți care fură lucrurile / mâncarea altora	60	38	93
<i>n=</i>	40	24	14

Sursa: SE, 2015

Alternative de executare a pedepsei

Preocupările pentru calitatea vieții penitenciare conduc inevitabil discuția la alternativele detenției; dacă nu privarea de libertate atunci ce? Pe măsură ce anumite abateri sau situații

păreau să se extindă, societatea s-a uitat tot mai mult dincolo de faptă, la context, inspirându-se din practici educative, resorturi psihologice, de asistență socială și de oportunitățile oferite de dezvoltarea tehnologică și informația științifică, căutând alternative, fără să scape din vedere rolul reparatoriu al sancțiunii. Acestea pot fi amenda penală, compensații pentru victime, medierea, condiționări și limitări ale activității infractorului (monitorizate electronic sau nu), obligativitatea urmăririi unor terapii/ cursuri sau a executării unor activități/munci în libertate în relație cu tipul de infracțiune săvârșit (relevante pentru înțelegerea perspectivei victimei și/ sau corectarea comportamentului), munca în folosul comunității, suspendare (sau închisoare) condiționată, probațiune sau, mai puțin frecvente în spațiul european, tabere de antrenament (*boot-camp*; pe durate de câteva luni, dedicate mai ales tinerilor, cu program de activități intense și regulament strict). Astfel de măsuri pot dubla detenția sau o pot înlocui pentru infracțiuni mai puțin severe, singure sau într-o combinație a lor. Neîndeplinirea acestor măsuri/ condiționări poate duce la detenție. Deși unele dintre alternative (garanții, răscumpărări, medieri) sunt poate mai vechi decât detenția ca sancțiune în sine (Iorgulescu, 1938; Ștefan, 2006; Szabo, 2010b), deși apelul mai extins la astfel de măsuri reflectă noi tendințe în criminologie, precum prevenția sau justiția de tip restaurativ (Rădulescu, Banciu și Dâmboeanu, 2006; Tomiță, 2014) măsurile alternative pe ansamblu s-au dezvoltat începând din anii '70 ai secolului trecut, ca mod de depresurizare a spațiului penitenciar (Junger-Tas, 1994; Lappi-Seppälä, 2009; Boutellier, 2001; Boone, 2010; Smith, 2012).

În această din urmă idee poate fi văzută și opțiunea penitenciarului privat, deși aceasta este mai degrabă o administrare și nu o abordare alternativă. Alternativa penitenciarului privat este puțin extinsă în lume (În general țări anglofone, dar și Brazilia, Franța, Germania, Japonia). În România nu există, deși tema a fost discutată după 2010, iar în Finlanda ar fi de neconceput ca o sarcină care implică responsabilități ale puterii publice să fie realizată de către una privată (Lappi-Seppälä, 2009). De regulă

penitenciarul privat are grade diferite de contractare privată: pază și relație cu exteriorul (cel mai mult păstrată în sarcina autorității publice), management și pază internă, construcție clădire/facilități, alte servicii cotidiene (hrană, sănătate, consiliere juridică) și activități educativ recreative, și puține sunt cazuri de privatizare totală. Sunt așteptate totodată îmbunătățiri din perspectiva costurilor și a calității serviciilor oferite, ceea ce nu a fost întotdeauna cazul (Cabral și Saussier, 2012; Mason, 2013; vezi și *Perspectiva calității vieții*).

Argument în favoarea alternativelor este și faptul că pentru anumite infracțiuni (ca tip și gravitate) ele realizează separația autorului de contextul în care a comis fapta la fel de bine ca separarea fizică, dar au costuri mai mici și sunt potențial mai eficiente din perspectiva rolului pedepsei. Opinia publică, semnalează Roberts și Hough (2005), este sensibilă la problematica costurilor atunci când în discuție nu sunt autori ai infracțiunilor violente. Pe ansamblu, astfel de măsuri sunt mai puțin stigmatizante și mai puțin generatoare de excluziune, în acest din urmă caz reducând nevoia ulterioară de intervenție socială și suport. În măsura în care poate suplini detenția, existența alternativei mai favorabile va fi în sine un motivator al unui comportament așteptat (în detenție, pentru acces la alternativă sau ulterior, pentru evitarea recidivei). Unitățile terapeutice pentru diferite boli psihice sau dependențe pot fi soluții mai potrivite pentru persoane cu astfel de nevoi, care fie și temporar vor avea dificultăți majore în a respecta mediul restrictiv, ne-tolerant al penitenciarului, ceea ce va fi generator de conflicte și agresivitate. Avantajele acestora, ca și riscurile amintite ale mediului carceral motivează orientarea actuală spre apelul la detenție ca ultim resort.

Țările pionier ale măsurilor alternative înregistrează o prezență foarte scăzută a sancțiunilor cu detenția în totalul sancțiunilor (5% Finlanda – Lappi-Seppälä, 2009; 6% în Germania, 10% în Olanda față de 70% în SUA în 2010; Subramanian și Shames, 2013), după cum la ansamblul sancțiunilor lor alternative se poate adăuga un model al regimului penitenciar deschis care constituie o provocare

pentru multe contexte europene (uneori fără ziduri de perimetru sau cu acces monitorizat, dar liber, în și din spațiul de deținere, cu vizite nesupravegheate, chiar și peste noapte, cu executarea sentinței pe durata concediului etc) și care ar putea fi asimilat el însuși alternativelor (Wards, 1972; Lappi-Seppälä, 2009; Smith, 2012).

Aparent rezultante ale deschiderii și modernizării societăților și politicilor publice, și alternativele prezintă o serie de dificultăți și riscuri. O condiționare distinctă este natura dominantă a infracționalității în spațiul național (vezi și *O perspectiva statistică*) sau o presiune specifică a unei țări (ex: risc de mediu și sentințe legate de regimul apelor, protejarea unor specii de plante sau animale) față de care sistemul penal va reacționa cu mai multă sau mai puțin severitate, după caz. Apoi este opțiunea sistemului penal pentru accent pe prevenție, cu sancțiuni-avertisment pentru fapte mai puțin grave (agresivitate, violență domestică, neglijență, abuz de substanțe, furt etc.), care pot face obiectul corijării prin intervenție de tip educativ în libertate (cursuri, terapii, activități impuse) sau condiții speciale de deținere (infracțiuni ale minorilor, ale persoane lor cu dizabilități psihice sau dependențe). Nu în ultimul rând surmontarea barierelor specifice măsurii alternative (acceptarea de către societate, know-how profesional, cunoașterea și contracararea posibilelor efecte secundare/ implicații negative, costuri directe etc.) așa încât acestea să lucreze de facto în favoarea atingerii obiectivului sancțiunii conduc la amânarea implementării lor. În Olanda, introducerea penalizării fiscale a fost implementată sub presiunea insuficienței spațiului de detenție după 6 ani de la formularea sa și la 15 de la primele discuții (Boone, 2010).

Sancțiunile fiscale sunt în unele țări principala formă de sancțiune; cca 80% în Finlanda și Germania, 56% în Olanda. Astfel de sancțiuni sunt atât de obișnuite în Olanda încât judecătorul motivează de ce alege o sentință custodială în locul amenzii. Spre deosebire, acestea reprezintă doar 21% din sancțiuni în SUA (Lappi-Seppälä, 2009; Subramanian și Shames, 2013) și chiar mai puțin în România (Grafic 2). Acestea pot fi sume predefinite funcție de infracțiune sau pot fi procent din nivelul venitului individului,

astfel ca severitatea sancțiunii să fie resimțită la fel (Lappi-Seppälä, 2009; Subramanian și Shames, 2013).

Monitorizarea electronică poate fi o sancțiune-avertisment pentru abateri puțin severe, poate înlocui sau completa condițiile arestului la domiciliu, ca și o serie de condiții ale regimului (semi) deschis sau ale eliberării condiționate. Este astfel posibilă limitarea acțiunilor/ mobilității unei persoane pentru separarea sa de contextul infracțional, odată cu menținerea sa în mediul personal-familial și evitarea unor costuri ale societății. În lipsa lor monitorizarea este limitată pe considerente geografice sau de personal (polițienesc/ de probațiune). Costurile acestor dispozitive sau problemele lor tehnice nu sunt însă neglijabile, după cum utilizarea lor implică și o serie reglementări specifice care derivă din condițiile lor de funcționare (încărcarea bateriei, verificare; Junger-Tas, 1994). O propunere de proiect privind monitorizarea electronică s-a făcut în România abia în ultimii ani.

Munca în folosul comunității (MFC) își are rădăcinile în deceniul 70 al secolului XIX, impulsionată de nevoia unei soluții la problema supra-aglomerării sau rezultate sub așteptări privind efectul reabilitativ al detenției (Lappi-Seppälä, 2009; Boone, 2010). Dezvoltarea sa ulterioară a fost motivată de avantajele pe care le-a conturat, între care mai puține atitudini negative față de sentință și sistemul penal, o rată mai mică de recidivă (Szabo, 2009), acceptarea din partea opiniei publice, menținerea contactului cu mediul social-familial și reducerea unor costuri ale comunității prin realizarea de activități de interes comunitar urmare a muncii neplătite depuse de cei sancționați; procesul reabilitării devine astfel mai profitabil în ansamblul său. MFC se poate realiza în instituții publice sau organizații neguvernamentale în activități de interes social-comunitar, dacă cel susceptibil de o astfel de pedeapsă își dă acordul. Ea poate înlocui sentințe cu detenția pe perioade sub 1 an, se poate asocia probațiunii sau suspendării (închisorii) condiționate a detenției. Spre deosebire de probațiune, aceasta din urmă nu se execută neapărat cu supraveghere, se acordă doar în anumite circumstanțe, iar pe durata ei pot fi

impuse anumite restricții sau programe/ cursuri / terapii într-un număr maxim de ore anual. În Olanda sancțiuni precum cele fiscale sau de tip MFC acoperă circa o treime din sancțiunile de până la 6 ani (Subramanian și Shames, 2013). Cadrul legal românesc pentru această formă de executare a pedepsei s-a conturat în anul 2000, dar o astfel de direcție a fost stimulată abia prin prevederile Codului Penal în vigoare din 2014.

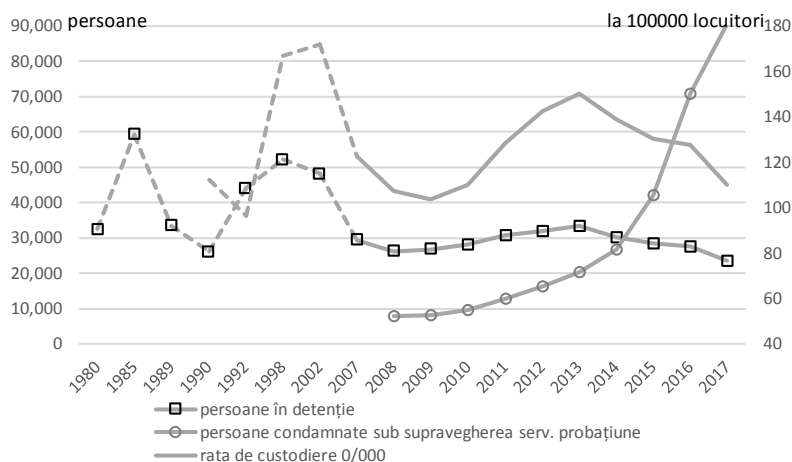
Sistemul probațiunii, ca instituție, are o istorie similar de îndelungată ca cea a MFC, deși rădăcinile sale, atât internaționale cât și românești, ca intervenție ocazională, de a evita penitenciarul sub condiția respectării unor condiții de bună conduită sau garanții își au originea în prima parte a secolului XIX (Durnescu, 2008; Szabo, 2010c).

Conform legii românești actuale²⁶, prin utilizarea sistemului de probațiune se urmărește optimizarea, individualizarea și eficiențizarea managementului pedepselor, în general, și diminuarea populației penitenciare, în particular. Ca peste tot în lume, acesta vizează pedepsele mai puțin severe, în absența recidivei, ca alternativă a executării pedepsei cu închisoarea, ca și situații de eliberare condiționată, sub îndrumarea și monitorizarea unui consilier de probațiune. Noul Cod Penal (NCP) a introdus sarcini suplimentare pentru consilierul de probațiune. Acesta supraveghează și controlează modul în care sunt respectate obligațiile ce revin persoanei prin sentința penală (consiliere, participarea la programe/ măsuri educativ-profesionale sau de natură medicală), urmărind să realizeze o intervenție adaptată caracteristicilor individuale (risc de săvârșire a unor infracțiuni, circumstanțe particulare fiecărui caz) și interdisciplinară. De asemenea poate colabora cu instanța de judecată sau cu comisiile de eliberare condiționată în realizarea evaluării persoanei condamnate, poate acorda servicii de consiliere psihologică și alte forme de asistență pentru victimele infracțiunilor, ca și alte servicii de consiliere și asistență după eliberare. Tot el decide și instituțiile comunitare în

²⁶ Legea nr. 252/2013 privind organizarea și funcționarea sistemului de probațiune.

care urmează să aibă loc programele și menține relația cu acestea. Supravegherea îndeplinirii obligațiilor se realizează prin întrevederi față în față, la sediu sau la locul de executare a sarcinilor.

Grafic 1. Detenție vs. probațiune în România

Sursa: http://www.prisonstudies.org/country/romania_- pentru 1980, 1985; ANP, 2011a; ANP 2013; ANP 2015; ANP 2017; DNP2010-2017

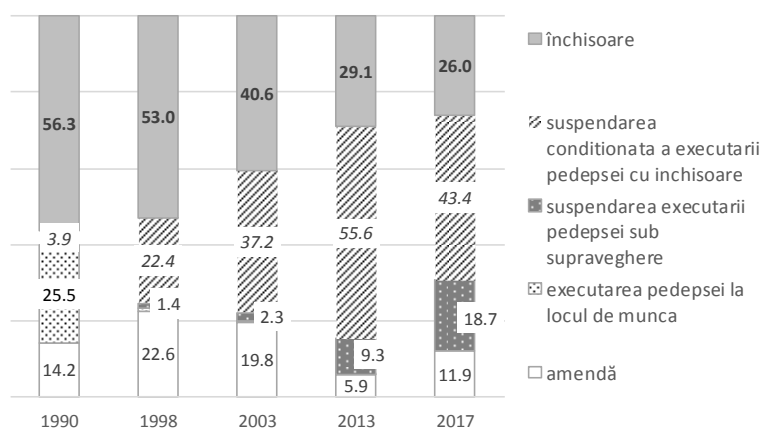
Deschiderea NCP față de pedepsele neprivative de libertate, prin accentul pus pe individualizarea pedepselor și atenția sporită acordată măsurilor alternative, a încărcat însă activitatea serviciilor de probațiune, al căror număr de beneficiari a crescut de peste 3 ori între 2014 și 2017 (Grafic 1). După 2014 România are pentru prima dată mai mulți beneficiari în sistemul de probațiune față de persoane în detenție, fără ca sistemul probațiunii pe ansamblu să fi înregistrat ajustările necesare. În organigrama Direcției Naționale de Probațiune²⁷ erau prevăzute în 2017, 470 de posturi, din care doar 76,2% erau ocupate, astfel încât unui consilier de probațiune îi reveneau (în medie) de realizat sarcini în raport cu 253 de persoane. Acest nivel de încărcare al specialistului pune în discuție eficiența intervenției (ca timp acordat pe persoană), atât timp cât experiențe ale altor țări indică

²⁷ Anexa la organigramă, <http://www.just.ro/directia-nationala-de-probatiune/> (accesat decembrie 2018)

un număr de peste zece ori mai mic (20-25 persoane/consilier²⁸ sau chiar 15, în Finlanda - Lappi-Seppälä, 2009). Prin bugetul prevăzut Direcției pentru anul 2016 fiecărei persoane aflate sub supravegherea Serviciului îi reveneau 34 RON/ lună, din care 88% erau cheltuieli de personal.²⁹

Serviciile de probațiune dobândesc un tot mai accentuat rol în controlul infracționalității, ca și în reintegrarea socială a foștilor deținuți. Succesul lor depinde în mare măsură de dialogul inter-instituțional care se poate realiza la nivel local, de identificarea și utilizarea resurselor potențial accesibile (Tomiță, 2014; Durnescu, Istrate, Teoroc și alții, 2016), realizându-se astfel o intervenție adaptată nevoii individuale în condiții de economisire a costurilor, prin utilizarea infrastructurilor și competențelor specifice deja existente.

Grafic 2. Persoane majore condamnate definitiv pe tipuri de pedepse, %

Sursa: INSEE_Tempo; JUS104E

Direcțiile de schimbare din reglementarea penală și totodată presiunea în creștere asupra serviciilor din afara penitenciarului încep să se reflecte în structura sancțiunilor (Grafic 2). Amenda

²⁸ <http://comunicate.mediafax.biz/Pages/Public/Comunicate.aspx?comunicatId=11222>, martie 2017 (accesat decembrie 2018)

²⁹ <http://www.just.ro/wp-content/uploads/2015/12/anexa-2.3.1-buget-DNP-16.03.2016.pdf>

penală, crescută ca pondere în perioada primelor reforme post-comuniste (vezi și *Scurtă perspectivă istorică*), acoperă puțin peste 10% din sancțiuni. Pedepsa cu închisoarea s-a redus la cca un sfert dintre sancțiuni în favoarea suspendării condiționate și, recent și a celei sub supraveghere. Acestea din urmă se aplică (în prezent) în cazul sentințelor de scurtă durată (sub 3 ani) și eventuale antecedente penale de asemenea sancționate cu pedepse mici. Ponderea ridicată a acestora din urmă ar putea fi o explicație a ponderii foarte reduse a condamnărilor cu pedepse scurte în penitenciar, deși există țări care apelează în extenso la astfel de măsuri și au de asemenea o pondere ridicată a sentințelor custodiale de scurtă durată (vezi și *O perspectivă statistică*). Amânări sau întreruperi ale pedepsei (pe durata a câtorva luni) se pot aplica pentru rezolvarea anumitor situații particulare (boală cronică, situații familiale critice precum lipsa/ îmbolnăvirea părintelui rămas în libertate, delegarea unor sarcini de management etc.). Ca și în cazul suspendărilor, amânarea și întreruperea vin cu anumite condiționări sau limitarea anumitor drepturi.

I.4 Sistemul penitenciar românesc

Scurtă perspectivă istorică

Până acum 2-300 de ani, în România și în lume, detenția nu era atât o pedeapsă în sine cât mai degrabă o perioadă de reținere a acuzatului până la proces sau până la executarea sentinței (Ștefan, 2006). Sentințe pentru infracțiuni considerate grave, care presupuneau privarea de libertate, erau echivalente unei condamnări la moarte, urmare a tratamentului la care individul era supus prin privarea de hrană, apă, condiții elementare de igienă, sarcini de muncă sau tortură (Iorgulescu, 1938).

În mare măsură, până în a doua parte a secolului XVII, judecata și pedeapsa țineau în spațiul românesc de autoritatea locală. Gropi săpate în pământ, subsoluri ale cetăților sau ale Curților Domnești, beciuri ale conacelor boieresci și, mai apoi, spații administrate de biserică constituiau locurile de detenție; doar în spațiul transilvan se realizaseră construcții special dedicate închisorii (Iorgulescu, 1938; Ștefan, 2006³⁰). Pedepsele severe vizau corpul (schingiuire, mutilare) și aveau o consistentă componentă demonstrativă (recunoașterea publică a greșelii, purtarea acuza-tului prin spații publice, punerea în aplicare a pedepsei în piețe publice la date anunțate). Mila publică și donații bisericești completau responsabilitatea familiei și chiar a deținutului însuși pentru nevoile primare (hrană, haine). Abia de la sfârșitul aceluși secol detenția începe să devină o pedeapsă în sine și durata sa începe să crească (Ștefan, 2006).

Schimbări de mai mare anvergură au loc în secolului XIX. Odată cu Regulamentele Organice din Valahia și Moldova³¹ statul și-a asumat plata hranei, a îmbrăcămînții, lemne pentru încălzire, lumânări (eventual paturi de metal și paiele necesare acoperirii lor) în limita sumei alocate de către Stat în acest sens. Sunt abolite totodată pedeapsa cu moartea, confiscarea averii și schingiuirea corpului, permise fiind reducerea porției de hrană, „postul” de apă și, pentru cei recalcitranți, *bătaia pe spate cu 25-50 lovituri de toiag* (Iorgulescu, 1938; Ștefan, 2006). La acestea se adăugau prevederile de a avea spații de detenție sigure și curate astfel încât să *nu se vatăme sănătatea vinovaților* (art. 297-298 în Valahia, art. 360 în Moldova); prevederi legate de igienă, îngrijire medicală, interdicția insultei deținuților apar în Regulamentul din 1851 (Iorgulescu, 1938).

³⁰ Deva, Târgu Mureș – Cetăț; București, Iași – Curți Domnești; Botoșani – conac boieresc; Arnota, Mărgineni, Snagov, Văcărești – mănăstiri; anp.gov.ro

³¹ Negulescu P., Alexianu G. (coord.), Sava A., 1944, Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei, vol. 1 Colecțiunea vechilor legiuri administrative, nr. 1., textele Regulamentelor din 1831, respectiv 1832, București, <https://statuldacia.files.wordpress.com/2016/02/regulamentele-organice-ale-valahiei-si-moldovei-1831-1832.pdf>

Odată cu prima administrare centralizată a spațiilor de detenție și introducerea pazei specializate, prin Legea de organizare a închisorilor de la sfârșitul aceluși secol (1874), apare un Regulament al penitenciarelor. Acesta prevedea participarea deținuților la muncă pe timpul zilei și izolarea noaptea, interziceau alcoolul și jocul de noroc și instituiau o serie de pedepse pentru comportamentul neconform - precum oprirea vizitelor, a corespondenței, a plimbării zilnice sau a hranei, încarcerare, legarea cu lanțuri sau bătaia, administrată doar de directorul de penitenciar (Stefan, 2006). Totodată se prevede obligativitatea ca preluarea deținutului în custodie să se realizeze pe baza unui mandat și se instituie o evidență mai detaliată a deținuților cu referire la caracteristicile lor socio-demografice, tipul de infracțiune și data încarcerării. Din această perioadă datează primele inspecții periodice privind condițiile de locuire penitenciară, odată cu rapoartele cărora apar și primele recomandări de îmbunătățire a condițiilor de detenție. În același context, demarează renovarea și construcția de noi clădiri penitenciare (multe existente și în prezent) și apar primele diferențieri ale penitenciarelor după tipul regimului de detenție (gravitatea faptelor). După separarea deținutelor femei de deținuții bărbați (sfârșitul secolului XVIII), apar acum și primele închisori pentru minori, iar penitenciarele trec în subordinea Ministrului de Interne (Ștefan, 2006; anp.gov.ro).

Prevederile acestei legi rămân valabile și după 1929, ocazie cu care sunt completate și dezvoltate prin prevederi rezonante curentelor europene de schimbare ale timpului (Iorgulescu 1938; Doboș, 2013). Între acestea și introducerea progresivității pedepsei și definirea unui sistem al instituțiilor de detenție, conferind acesteia un rol deopotrivă de pedeapsă și reabilitare a deținutului. Regimurile de detenție erau de drept comun (diferențiate la rândul lor în cele de muncă silnică, de temniță grea și închisoare corecțională și polițienească) și politice (diferențiate de asemenea după gradul de detenție în grea, riguroasă și simplă). Parte a unui set de 13 măsuri de siguranță, pentru situații fără pericol social, infracțiunile minorilor sau cazuri excepționale, *instituțiile de*

siguranță completau sau înlocuiau penitenciarul; acestea erau dedicate celor cu boli sau la limita bolii psihice (ospicii, anexe psihiatrice, aziluri pentru infractori *cu anormalități*), pentru *infractorii din obicei, case de muncă pentru vagabonzi și cerșetori* și, pentru minori, *institutul de corecție*. Indiferent de natura condamnării, pedeapsa putea fi redusă în timp, dacă deținutul făcea progrese în procesul de reabilitare. Prima fază a detenției era izolarea individuală (diferită ca durată după severitatea condamnării și după cum individul era sau nu recidivist, putând fi întreruptă dacă starea sănătății o cerea). Această fază nu însemna izolarea completă, ci prevedea vizita zilnică a personalului educativ, participarea la educația de tip școlar în afara celulei, la serviciul religios sau vizitele permise (Iorgulescu, 1938).

Cea de-a doua era faza de tratament comun pe timpul zilei, sub regimul tăcerii (pentru munca zilnică și temnița grea) și pe cât posibil izolarea individuală noaptea (un model prevăzut și la Regulamentul din 1874). Cei cu sentințe mai puțin severe puteau ajunge direct în colonia penitenciară de muncă industrială sau agricolă, care urma primelor două faze. Dreptul de a ajunge în colonie se câștiga prin bună purtare și se putea pierde urmare a unui comportament inadecvat. Munca în colonie se aplica și minorilor și deținuților politici și era văzută ca o etapă în pregătirea deținutului pentru viața în libertate.

O ultimă fază era cea a liberării condiționate, acordată după executarea a $\frac{3}{4}$ (sau 20 de ani în cazul sentinței pe viață) din pedeapsă. Perioada eliberării condiționate era asimilată perioadei de detenție și se impuneau anumite condiții (ex: de muncă obligatorie dacă nu exista alt mijloc de întreținere sau locuire într-o anumită localitate, nu neapărat în cea de domiciliu) a căror încălcare conducea la reîncarcerare (CP, 1936; Iorgulescu, 1938). Cu modificări, măsura eliberării condiționate a supraviețuit perioadei comuniste și se aplică și în zilele noastre, fiind cunoscută în limbaj penitenciar ca eliberarea la fracție. Asemeni accesului la colonie, eliberarea condiționată trebuia și trebuie meritată prin

comportament corespunzător, prin participare la muncă sau la programe educative.

Participarea deținuților la muncă are istorie îndelungată. În România secolului XVIII arestații puteau fi scoși la construcția drumurilor și a sistemelor de canalizare, munca deținuților la ocnă fiind o componentă consistentă a exploatării sării. După reforma de la sfârșitul secolului XIX această activitatea s-a intensificat prin apariția atelierelor penitenciare (cupatoare de pâine, sere de flori, grădini de zarzavat, mici livezi, tipărituri, olărit, încălțăminte, croitorie, tăbăcărie etc.: Ștefan, 2006; anp.gov.ro) și prin cuprinderea minorilor în munci agricole. Extinderea muncii a fost favorizată de prevederea implicării deținuților în activități comune pe timpul zilei, dar și prevederi anterioare acestui moment, care încurajau reformarea deținuților prin educație religioasă și învățarea unei meserii (Iorgulescu, 1938; Ștefan, 2006).

În reglementarea de la sfârșitul secolului XIX deținuții aveau dreptul la o treime din veniturile dobândite din muncă, restul intrând în bugetul Statului sau al Penitenciarului, în timp ce prin Codul Penal de la 1936 partea ce revenea deținutului creștea în sens invers severității pedepsei (Tabel 4). Muncile puteau fi în interiorul penitenciarului (chiar în celulă pe timpul perioadei inițiale de izolare) sau în afara lui, la lucrări industriale sau de utilitate publică. Munca în afara penitenciarului se făcea cu acceptul deținutului, mai puțin în cazul condamnării la muncă silnică. Separați de ceilalți deținuți, deținuții politici erau implicați în activități industriale, agricole sau de utilități publice. Pentru cele mai puțin severe pedepse pe considerente politice ținuta penitenciară nu era necesară dacă deținuții își puteau asigura una, era permis accesul la presă și informare, alături de vizitele familiei (CP, 1936).

Procesul de schimbare socială și legislativă ce a urmat schimbării de regim de la 1944 a vizat și legislația în domeniul penitenciar. Pentru următorii 20 de ani sistemul a fost amprentat de detenția politică. În relație cu acești deținuți au fost sever încălcate cerințe elementare ale demnității umane și implicit toate dimensiunile calității vieții și drepturile omului; locuire în condiții

mizere, fără ventilație sau încălzire (în spații fără ferestre, cu ferestre acoperite cu lemn sau cu ferestre lipsite de geamuri), igrasioase sau umede, cu vestimentație penitenciară, dar fără alt echipament de locuire, subnutriție, fără asistență medicală sau asistență acordată minimal în stadii avansate ale bolii, cu acces interzis, controlat sau doar în spiritul ideologiei comuniste la corespondență, cărți sau ziare, cu suspendarea vizitelor sau a pachetelor din partea familiei (chiar și de-a lungul unui deceniu), supuși torturii fizice sau psihice pentru sancționarea unui comportament considerat sau speculat ca inadecvat sau parte a unui program de re-educare pentru dezicerea de convingeri personale, altele decât cele în spirit comunist, care s-au întins pe câțiva ani (experimentul Pitești, 1949-1951; reeducarea de la Aiud, 1958-1964). Sistemul de recompense și sancțiuni atingea și regimul pachetelor și scrisorilor din partea familiei, ieșirea la aer, și chiar asistența medicală acordată condiționat de re-educare (Andronescu, 2018; Ianolide, 2006; Goma, 2004). Aceste situații au avut loc în contextul în care Legea 312/ 1945, care îi sancționa *pe cei vinovați de dezastrul țării* și în baza căreia s-au și făcut arestările acelei perioade, îi viza și pe „*comandanții, directorii, supraveghetorii și paznicii de închisori, de lagăre de prizonieri sau de internați politici, de deportați sau de deținuți politici, de lagăre sau detașamente de muncă obligatorie, care au supus la tratamente neomenești pe cei aflați sub puterea lor*” (art. 2. Alin. g) pentru care pedeapsa era *moartea sau munca silnică pe viață* (art. 3), iar în 1955 România semnase Declarația Universală a Drepturilor Omului, prin care era interzisă tortura și tratamentul inuman.

Bătăi, izolări, înfometare sistematică, munci istovitoare în timpul zilei și carceră pentru neîndeplinirea normei, noaptea, neacordarea de asistență medicală, etc., etc., toate acestea erau pedepse obișnuite, aplicate tuturor deținuților, indiferent de coloratura lor politică, pentru a-i distruge fizic și moral. Legionarii le aveau, bineînțeles, pe toate acestea, dar și ceva pe deasupra. (Andronescu, 2018: 75)

Participarea la muncă a fost larg prezentă în relație cu mediul penitenciar întreaga perioadă comunistă. Coloniile în forma propusă în 1929 au fost suspendate (Chihaia, 2018), dar au fost înființate forme noi (1950-1952; 1958), diferite conceptual de cele anterioare. Acestea erau menite să sancționeze opoziția sistemului, în unitățile de muncă (inițial diferite, dobândind în 1952 denumire comună, de colonii de muncă) alocarea deținuților se putea face și doar pe baza unei decizii a Ministerului de Interne, fără a exista o decizie judecătorească sau chiar după executarea pedepsei în penitenciar, dacă la expirarea acesteia deținutul „nu a dat dovezi temeinice de îndreptare” (Ionescu-Gură, 2014: 49, 24, 37). Ele funcționau pentru susținerea șantierelor de anvergură, care necesitau muncă brută, intensă. Normele zilnice de muncă în coloniile de muncă erau excesive pentru deținuții politici, în timp ce, parte a proceselor de re-educare din penitenciar, participarea la muncă în ateliere și ferme (și odată cu ea părăsirea celulei, sentimentul utilității conferit de implicarea persoanei într-o activitate cu sens, relaxarea conferită de socializarea primară) puteau fi interzise, dreptul la muncă fiind considerat o favoare, o recompensă pentru bună purtare (Andronescu, 2018: 50, 95). Umanizate, coloniile/unitățile de muncă de pe lângă obiective industriale mari s-au păstrat și în a doua parte a regimului comunist (Ionescu-Gură, 2014)

După o nuanțare a muncii silnice prin legislația de la 1948, în sensul accentuării severității condițiilor care conduceau și se aplicau în astfel de cazuri, aceasta a fost eliminată prin Codul Penal de la 1968. Alături de modificări în ce privește tipurile de detenție, Codul a separat grupa măsurilor de siguranță în *măsuri de siguranță propriu-zise*, diferite în funcție de natura sau gravitatea infracțiunii (tratament medical sau internarea – în cazul unor boli, a intoxicației cu alcool sau substanțe stupefiante, interdicția de a ocupa anumite funcții, de a avea anumite profesii sau de a se afla în anumite localități, expulzarea străinilor sau confiscarea specială a bunurilor implicate în faptă; art. 112) și *măsuri educative* (muștrarea; libertatea supravegheată; internarea

într-un centru de reeducare; internarea într-un institut medical-educativ; art. 101). Acestea din urmă erau expres adresate minorilor (16 ani și peste) și puteau înlocui pedeapsa cu detenția în funcție de gravitatea faptei sau a unor caracteristici psiho-sociale ale minorului.

Totuși, munca devine explicit elementul central al reeducării. Legea de executare a pedepselor (L23/1969), ca și Codul Penal de la 1968, afirmă obligativitatea muncii pentru cei apti, în acord cu Ministerul calificarea profesională sau în munci necalificate, maxim 12 ore pe zi conform specificului producției (cu excepția femeilor gravide, a minorilor și a celor care munceau în condiții toxice, pentru care maximum era de 8 ore), recompensată în acord cu normele și tarifele naționale aferente muncilor practicate. Pentru pedepsele sub 5 ani exista posibilitatea executării acestora la locul de muncă, cu suspendarea unor drepturi civile, interdicția de a schimba locul de muncă pe durata pedepsei, de a fi promovat și de a deține funcții de conducere, în condițiile suspendării contractului de muncă. Munca se putea desfășura și în cadrul penitenciarelor, în ateliere, după cum deținuții puteau fi grupați după calificări, inclusiv prin transferul la alte penitenciare, pentru a putea realiza obiectivele unor contracte de muncă încheiate de penitenciare cu agenți economici (Ionescu-Gură, 2014). Parte a procesului de reabilitare erau și muncile administrativ-gospodărești neplătite din interiorul penitenciarului, (re)calificarea într-o meserie, desfășurarea unor activități cultural-educative (direcție accentuată în cazul minorilor), precum și un sistem de recompense pentru progresul făcut în procesul de reeducare.

Conform Legii de executare a pedepsei din 1969 deținuții aveau „dreptul la odihnă, plimbare, asistență medicală, dreptul de a petiona, de a primi vizite, pachete cu alimente sau îmbrăcăminte ori medicamente, cărți, ziare, reviste, țigări, de a primi și trimite corespondența și sume de bani” (art. 17). Dintre acestea, „dreptul de a primi vizite, pachete și țigări, de a primi și trimite corespondența se acorda diferențiat în raport cu natura infracțiunii, durata pedepsei, existența stării de recidivă, folosirea la muncă, comportarea și

receptivitatea la acțiunea de reeducare” (art. 18). Informarea via TV sau radio nu exista în penitenciarul comunist. De asemenea, pentru situațiile de depășire a normei de producție sau realizarea unei lucrări științifice se considera executată o zi de pedeapsă suplimentară la 2-3 zile de astfel de activități. Pentru participarea în activități care nu se puteau norma numărul de zile muncite care aduceau bonificație de o zi suplimentară de pedeapsă considerată executată era mai mare (art. 26). Corespondența era verificată și, asemeni cărților și revistelor primite de către deținuți care erau considerate necorespunzătoare procesului de reeducare, putea fi reținută de către penitenciar până la eliberarea deținutului (art. 20). Se păstrau totuși sancțiunile cu izolarea severă (până la 20 de zile) și transferarea la un penitenciar cu regim mai restrictiv pe o perioadă de până la un an (art. 21). Comportamentul deținuților era sever reglementat și abaterea agresiv sancționată, chiar în cadrul centrelor pentru minori.

În perioada comunistă, chiar și în a doua sa parte, modernizarea unităților penitenciare a fost mai degrabă modică orientată spre ajustarea la standardele internaționale ale timpului (instalații sanitare și WC-uri în camerele de detenție, cabinete medicale în penitenciare). În ultimele decade comuniste mai notabil a fost procesul de închidere urmat de redeschiderea unora dintre penitenciarele închise (1977-1983; Arad, Tulcea, Oradea, Miercurea Ciuc etc.) și variația mare a numărului de deținuți în intervale scurte, datorată amnistiiilor și grațierilor colective care aveau loc periodic (Ștefan, 2006; Grafic 1).

Reforma sistemului penitenciar post-comunist a fost lentă. De altfel, Codul Penal de la 1968 a rămas în vigoare până în 2014, deși o primă formulare modificată a apărut în 2006. Pași în această direcție s-au făcut treptat odată cu noua Constituție (1991) și a legislației prin care România a ratificat reglementări internaționale privind interzicerea absolută a torturii, constituirea unor instituții menite să monitorizeze respectarea drepturilor omului și să judece plângeri individuale privind încălcarea acestora (1990, 1993, 1994, 2003; AP_MNP, 2015), care au avut ecou în

Regulamentul intern al penitenciarului. Între acestea se regăsesc suplimentarea normelor de hrană, a drepturilor privind pachetele, vizitele, țigări și cumpărături, acces la serviciul religios indiferent de cult, acces neîngrădit la mijloacele de informare în masă (inclusiv televizor), libertatea opiniei politice, transparența în sistemul penitenciar, precum și posibilitatea deținutului de a se apăra față de sancțiuni primite în penitenciar și stabilirea mai obiectivă a pedepsei odată cu introducerea raportului de incident, în 1999 (APADOR_CH, 2005; ANP, 2009). Prin acesta din urmă se cere și punctul de vedere al deținutului cu privire la abaterea săvârșită, iar sancțiunea se stabilește de către o parte terță și nu de către personalul penitenciar care a semnalat abaterea (cum se proceda anterior).

Tabel 4. Prevederi cu privire la distribuirea rezultatelor muncii deținuților de-a lungul timpului

Acte legislative	Distribuirea rezultatului muncii
Munca silnică și temniță grea (CP 1936)	Produsul muncii aparține Statului, din care $\frac{1}{2}$ se poate capitaliza pentru acoperirea daunei părții civile. Pentru „bună purtare și indemn la muncă” deținutul poate primi $\frac{1}{4}$ din produsul convenit statului. $\frac{1}{2}$ din partea atribuită deținutului este dedicată îmbunătățirii traiului său în închisoare, iar $\frac{1}{2}$ se capitalizează pentru a i se acorda la eliberare. Idem pentru temniță grea, cu diferența că partea care poate reveni deținutului este de $\frac{1}{3}$.
Închisoare corecțională (CP 1936)	$\frac{2}{5}$ revine Statului, iar $\frac{3}{5}$ deținutului. $\frac{1}{3}$ din ce revine Statului se capitaliza pentru acoperirea daunei părții civile (după caz). $\frac{1}{2}$ din cere revine deținutului se alocă pentru îmbunătățirea condițiilor lui din penitenciar, $\frac{1}{2}$ se capitalizează pentru momentul eliberării.
Închisoare polițienească și detenție politică (CP 1936)	$\frac{1}{4}$ revine Statului, iar $\frac{3}{4}$ deținutului. Idem pentru detenția politică cu precizarea că partea care revine deținutului se capitaliza parțial (în fracție descrescătoare funcție de severitatea pedepsei primite) sau se putea folosi pentru îmbunătățirea condițiilor sale din detenție.

Deținuți apti de muncă, indiferent de severitatea pedepsei (L23/1968)	10% din veniturile dobândite prin muncă, retribuite la nivelul salariului minim pe economie: 1/3 poate fi folosit de condamnat pe timpul detenției, iar restul se capitalizează până la momentul eliberării. Sau 50% din recompense pentru invenții, inovații și raționalizări create de condamnați în timpul deținerii.
În condițiile legii și protecția muncii (L254/2013)	Pentru activități remunerate se încheie un contract de prestări servicii între angajator și Directorul Penitenciarului; 40% din salariul negociat revine deținutului (din care 10% se depun la Trezoreria Statului pe numele deținutului, urmând a fi încasat la momentul eliberării), iar 60% revin administrației locului de deținere. Pentru cei internați în centre, (minori, tineri, adulți) procentul ce revine persoanei custodiate este 50%.

Sursă: Codul Penal 1936, L23/ 1968, L254/2013

OUG 56/2003 accentuează perspectiva drepturilor omului drept fundament al regulamentului de detenție. Aceasta garantează asistența medicală, dreptul la petiționare și corespondență, monitorizarea video (nu și audio) a vizitelor, interzice tortura și relele tratamente, precum și orice formă de discriminare pe „temei de rasă, de naționalitate, de origine etnică, de limba, de religie, de sex, de orientare sexuală, de opinie, de apartenență politică, de avere sau de origine social” (art. 2). Deși transferat Ministerului de Justiție în primii ani după schimbarea de regim, până în 2004 penitenciarul românesc a fost o instituție militarizată. Astfel, momentul 2003-2004 se conturează ca unul de schimbare în ceea ce privește abordarea problematicii penitenciare.

Legea 275/2006 a definit noul cadru legal privind executarea pedepsei, considerând principiile, regulile și standardele adoptate între timp cu privire la tratamentul persoanelor deținute, precum și pe cele de ordin instituțional. Aceasta reclasifică regimurile de detenție - de maximă siguranță, închis, semi-deschis și deschis, existente și în prezent. Fiecărui regim îi corespund drepturi și obligații în acord cu gradul său de severitate. De exemplu, un deținut încadrat la maximă siguranță sau la regimul închis nu va beneficia de dreptul la vizită fără un dispozitiv de separare față de

vizitator (geam), în timp ce un deținut încadrat la regimul semi-deschis sau deschis va putea beneficia de vizită la masă și totodată de o mai mare mobilitate (Tabel 5).

Tabel 5 Specificul regimurilor de detenție actuale

Tip regim	Durată Pedeapsă	Formă de deținere	liberate de mișcare	Prestează muncă și desfășoară activități educative, culturale, terapeutice, de consiliere psihologică și asistență socială, moral-religioase, instruire școlară și formare profesională...
Maximă siguranță	13+ ani” sau „pe viață”	de regulă, individual (cât mai puțini / cameră)	măsuri stricte de pază, suprave- ghere și escortare	... în grupuri mici, în spații anume stabilite în interiorul penitenciarului, sub supraveghere continuă.
Închis	3-13 ani	de regulă, în comun		... în grupuri, în interiorul peni- tenciarului, sub pază și suprave- ghere; pot presta munca și pot desfășura activități educative și culturale în afara penitenciarului, sub pază și supraveghere con- tinuă, cu aprobarea directorului penitenciarului.
Semi- deschis	1-3 ani	în comun	se pot deplasa neînsoțiți în zone prestabilite din interiorul penitenci- arului	... sub supraveghere, în grupuri, în spații din interiorul penitenciarului care rămân deschise în timpul zilei; pot face astfel de activități și în afara penitenciarului, sub supraveghere inclusiv electronică.
Deschis	sub 1 an	în comun		pot presta muncă și pot desfășura activități educative, culturale, terapeutice, de consiliere psiholo- gică și asistență socială, moral- religioase, instruire școlară și for- mare profesională, în afara peni- tenciarului, fără supraveghere.

Sursa: Legea 254/2013

O serie de acte legislative ulterioare au completat reglemen-
tările acestei legi în ceea ce privește normele de hrană minim
obligatorii, dreptul la hrană corespunzător religiei deținuților,
norme minime pentru condițiile de cazare (spațiu, volum de aer,

iluminare), privind accesul la informație, periodicitatea vizitelor, numărul și natura bunurilor posibil de deținut/ primit de către deținuți, transparența actului decizional al conducerii ANP, măsurile disciplinare posibil de aplicat, noi norme privind detenția femeilor și internarea minorilor infractori (subordonată interesului superior al copilului, abrogând o reglementare specifică care era în vigoare din 1972), standarde minime și condiții de desfășurare ale activității cultural-educative, consiliere psihologică și asistență socială, acordarea asistenței medicale, dar și a celei religioase, un sistem de creditare a participării deținuților la activități educative, de consiliere și lucrative care stă la baza sistemului actual de recompense (AP_MNP, 2015; ANP, 2009). În 2013 apare o nouă lege privind executarea pedepselor, ale cărei norme de aplicare au întârziat să apară timp de doi ani.

Schimbarea de perspectivă privind detenția și rolul ei au antrenat și o serie de investiții de infrastructură și tehnică specifică, care deși a apărut imediat după 1990 (prin reparații și construcția de noi clădiri sau chiar complexe penitenciare) a rămas în urma ritmului de schimbare a fundamentelor ideologice pe care se sprijină reglementarea deținerii persoanelor private de libertate. Alături de cheltuieli pentru dotarea unităților de îngrijire medicală, ajustări ale infrastructurii de deținere privind monitorizarea vizitelor, spații dedicate vizitelor copiilor, spații adecvate desfășurării procesului educativ al deținuților, creșterea ponderii personalului educativ în schema de personal, dotarea personalului care execută misiuni de pază, supraveghere și escortă cu arme neletale, mijloace de comunicare și alarmare, echipament de protecție, tehnică de scanare a bagajelor, infrastructură pentru telefonie și acces la decizii juridice și de penitenciar care privesc deținuții, tehnică de comunicare video la distanță (pentru a facilita comunicarea deținuților cu exteriorul, în interes juridic dar și familial, reducând astfel costurile curente) s-au făcut mai ales după 2009, dar încă insuficient (ANP, 2009; ANP, 2011; ANP, 2017). Această diferență de ritm, alături de ajustarea legislativă în sine și schimbarea de mentalitate a personalului din sistemul penal - procese de asemenea

lente, au stat la baza plângerilor împotriva României făcute la CEDO de către deținuți cu privire la încălcarea drepturilor omului. Un factor care a potențat volumul reclamațiilor a fost creșterea ponderii deținuților cu studii medii și superioare în total deținuți, urmare a creșterii numărului de infracțiuni în sfera consumului și traficului de drog, ca și a celor de corupție; capabili de a gestiona informația care îi privește, aceștia și-au reclamat drepturile sau au îndrumat alți codeținuți în apărarea drepturilor ce le revin prin lege.

Apărute inițial în legătură cu situații limită sau decese survenite în penitenciar, prin susținerea organizațiilor neguvernamentale active în sfera drepturilor omului, după anul 2003 reclamațiile față de condițiile de detenție s-au intensificat. Dacă în perioada 1998-2007 s-au înregistrat doar 4 condamnări ale României la CEDO (ANP, 2011) în 2017 s-au înregistrat 55 de cauze în care s-a constatat încălcarea prevederilor cu privire la detenție (HUDOC, 2017); prin prisma numărului de cauze care au vizat-o la CEDO în 2017 România a fost depășită doar de Federația Rusă, Turcia, Ucraina, mult în urma lor (cu doar 39-37 cauze) s-au plasat Bulgaria și Grecia, celelalte țări înregistrând un număr și mai mic de procese. Sumele plătite de către Statul român drept despăgubiri în astfel de cauze au fost la rândul lor în creștere, de la cca. 240 mii euro în anii 1998-2011 la peste 2 milioane de euro în 2017, respectiv peste 3 milioane în 2018 (ANP, 2011; ANP, 2018a). În ultimele decade cele mai multe hotărâri au sancționat tratamentul inuman și degradant derivat din condițiile de detenție deficitare (supra-aglomerare și spațiu disponibil mult sub standardul de 4 m², lipsa ventilației corespunzătoare, saltele infestate și murdare etc.) chiar și când instanța a constatat că încălcarea nu a fost făcută cu intenție; de-altfel multe dintre recomandările făcute de CEDO României (1995-2015) au privit explicit condițiile de locuire și aglomerarea (APADOR_CH, 2005; AP_MNP, 2015). În mult mai puține cazuri au fost sancționate alte aspecte (HUDOC, 2017).

În fața fenomenului de creștere a sancțiunilor, urmând cazuri precum cel al Poloniei, Italiei, Bulgariei, Ungariei sau Rusiei (AP_MNP, 2015; ECHR, 2019), în 2017 României i-a fost adresată o

hotărâre-pilot a CEDO, prin care i s-a acordat un termen de șase luni pentru elaborarea unui plan de măsuri menit să conducă la soluționarea situațiilor de încălcare a drepturilor omului. Decizia este una de tip suport față de statele în cauză pentru îndeplinirea atribuțiilor ce revin statelor semnatare în respectarea prevederilor Convenției, în acord cu rolul Comisiei, ceea ce ar conduce la prevenirea aplicării de sancțiuni ulterioare.

Măsuri posibile vin din toate direcțiile care pot controla densitatea și condițiile locuirii în penitenciar: investiții în infrastructură și cazarmament penitenciar, personal penitenciar suficient și adecvat instruit în relație cu nevoia de supraveghere, escortă și programe educative, revizuirea legislației penale privind severitatea sancțiunilor și, în relație cu aceasta, forme alternative de pedeapsă. O reacție rapidă la această hotărâre pilot a fost măsura recursului compensatoriu din 2017 (în discuție din 2016, după revolta deținuților din acel an), care a constatat în eliberarea condiționată a deținuților care, în perioada 2012-2017, au executat pedepse în spații și condiții improprii, adică acelea care nu corespund standardelor CPT. Reglementarea acorda o bonificație de 6 zile la fiecare 30 de zile executate în astfel de condiții, scurtând astfel durata detenției. Pentru cei deja eliberați urma a se stabili plata unor despăgubiri pe zi de detenție efectuată în astfel de condiții.

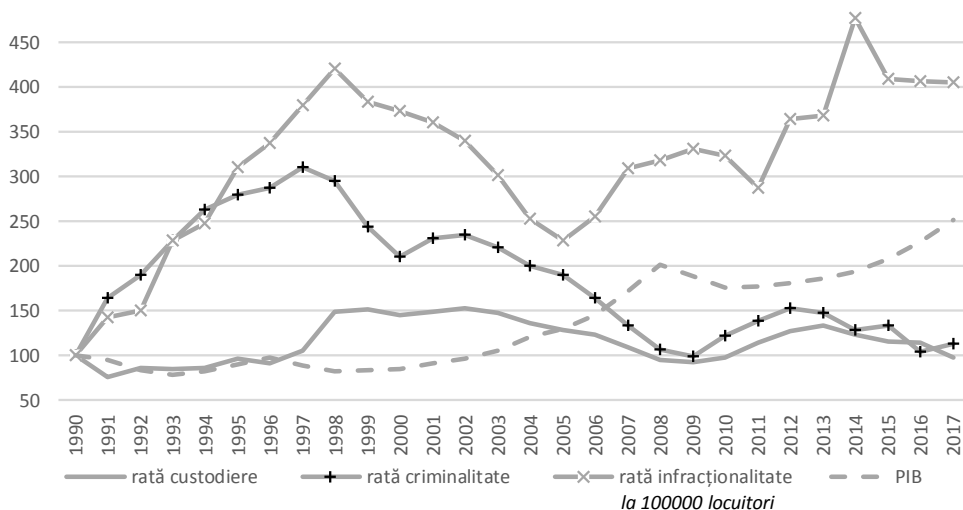
Eliberările condiționate ocazionate de recursul compensatoriu au stârnit reacții în spațiul public, urmare a reflectării în mass media a infracțiunilor, pe care o parte a celor astfel eliberați le-au săvârșit relativ repede după eliberare. La sfârșitul anului 2019, această prevedere a fost anulată.

O perspectivă statistică

Anul 1989 a găsit penitenciarele românești cu un efectiv de 33432 deținuți (ANP, 2011a). La sfârșitul său a izbucnit o grevă a populației penitenciare, nemulțumită de privațiunile crescânde la care fusese supusă în ultimele decenii comuniste, manifestă și în 1990, chiar și după un prim val de grațieri, care s-a dovedit insuficient pentru a aplana starea de tensiune. Rata de custodiere

(și numărul persoanelor în detenție) a crescut brusc în a doua jumătate a anilor '90, odată cu prelungirea recesiunii economice, urmând o evoluție inversă dinamicii PIB (Grafic 3). Fenomenul infracțional a fost însă mai amplu; rata de criminalitate (totalul condamnărilor definitive) și cea a infracționalității (infracțiuni soluționate de Poliție adăugat celor declinate Parchetului) au explodat în prima decadă postcomunistă, dar au avut evoluții diferite ulterior. În ultimii ani, numărul persoanelor aflate în detenție a înregistrat o scădere, evoluție datorată și reglementărilor reparatorii din 2017. La sfârșitul anului 2018 existau în penitenciare 20792 deținuți (ANP, 2018a).

Grafic 3 - Dinamica PIB și a infracționalității în România, 1990 = 100%

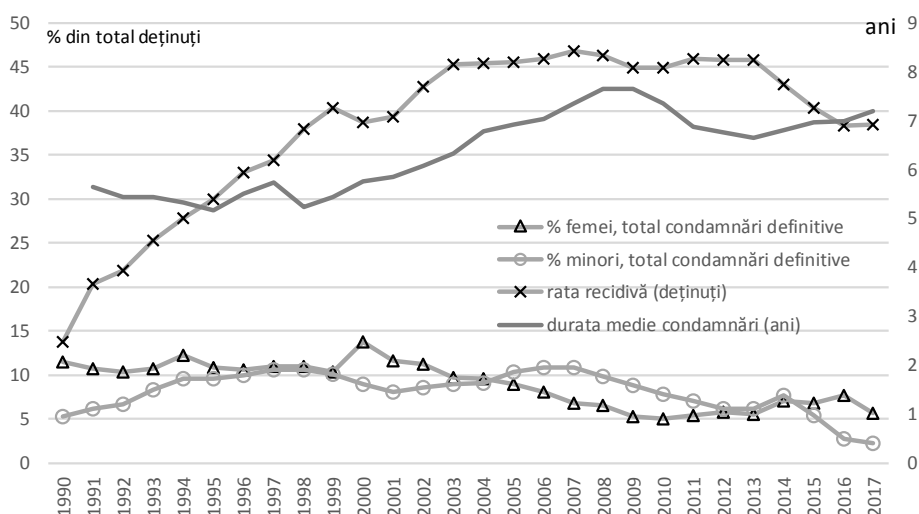
Sursa: INSSE_Tempo: CON111M, JUS104C, JUS107A, JUS107B; ANP, 2011a

Calculată ca procent din totalul populației în detenție, și recidiva a înregistrat o creștere accentuată (Grafic 4). Aceasta s-a stabilizat după anul 2000, în jurul a 45%, și a fost în descreștere abia în ultimii 4-5 ani. Condamnărilor pentru femei și minori au reprezentat între 5 și 10% din totalul condamnărilor definitive în ultimele decade; în timp ce ponderea sancțiunilor adresate femeilor a descrescut odată cu reluarea creșterii economice din ultimul timp, ponderea condamnărilor pentru minori s-a dublat în prima

jumătate a anilor '90 și pare să mențină un trend descrescător abia post integrare. Pe ansamblu însă durata medie a sentințelor celor aflați în penitenciare și centre de detenție/re-educare a crescut (Grafic 4); calculată ca medie ponderată, durata medie a sentințelor în România este în prezent de 7,3 ani, între cele mai mari europene (Tabel 6).

Raportat la 100000 de locuitori numărul populației penitenciare din România este ușor sub media europeană (123.7), dar depășește nivelul a jumătate dintre țările Europei (nivelul median³²). Urmare a valului de eliberări condiționate ce au urmat recursului compensatoriu, nivelul prezent este aproximativ la jumătatea maximului european (exceptând Federația Rusă), respectiv dublul minimului european (în țările nordice). Ponderea femeilor în detenție (din total) este, în prezent, la un nivel sub cel european.

Grafic 4 - Profilul detenției în România

Sursa: INSSE_Tempo: JUS104-A, -B,-F, JUS105A

³² Am optat pentru acest indicator fiind mai puțin sensibil la valori extreme mari, reprezentând nivelul sub care se află jumătate dintre țările observate; nivelul nu spune nimic despre dispersia valorilor individuale. Datele studiului Space, care au stat la baza analizei comparative, se referă la țări din spațiul european, inclusiv țări insulare și ale Europei estice fost sovietice.

Tabel 6 - Indicatori ai deținerii în țări europene și SUA, 2018

	Deținuți la 100000 locuitori	% deținuți fără sentință definitivă	Rată ocupare locuri, 4mp	Forme speciale custodiere (%)	Femei (%)	Cetățeni străini (%)	Deținuți/personal exclusiv custodial deținut	Durată medie sentințe (ani)	Cost detenție în 2017 (Euro/zi/deținut)
România	118	8.6	120	2.8	4.7	1.2	6.8	7.3	31
Europa (nivel median)	102	7.5	91	-	5	14.5	2.8	-	66
Bulgaria	99	12.5	73	0.3	3.1	1.7	2.4	4.6	21
Serbia	154	15.0	109	2.0	3.6	3.2	4.6	7.8	20
Rep. Cehă	209	8.2	105	0.7	7.4	8.2	3.9	4.1	48
Ungaria*	185	22.4	132	5.4	7.4	5	5.3	5.3	38
Polonia	194	9.8	85	6.4	3.9	1.1	5.2	3.5	26
Letonia	195	27.9	64	1.1	7.7	2.5	2.1	6.8	39
Lituania	235	9.3	82	1.5	5	1.7	3.6	7.1	29
Rep. Moldova	215	17.6	113	0.4	6.4	1.2	9.6	9.8	9
Fed. Rusă	418	24.1	-	16.3	7.9	-	11.9	7.1	18
Danemarca	63	40.5	100	0.0	4.5	28.9	1.7	4.9	330
Finlanda	51	20.5	96	0.0	7.3	17.5	2.2	5.8	174
Norvegia	65	25	84	0.1	6.4	32.1	1.3	4.1	281
Suedia	56	27.4	93	0.0	6.1	28.5	1.3	4.9	360
Anglia și Țara Galilor	142	11.4	97	20.1	4.6	11.1	4.5	6.7	70
Austria	58	23	101	24.6	5.8	54.7	3	6.8	147
Elveția	81	39.3	92	9.3	5.5	71.4	3	2.2	-
Germania	77	21.6	87	9.3	5.8	38.1	2.5	3.1*	131
Olanda	54	41.8	86	11.6	5.1	19.5	1.9	3.7	196
Franța	103	29.5	116	15.8	3.6	22.1	2.8	6.3	107
Spania	127	14.3	72	5.7	7.4	28	3.2	7.0	68
Portugalia	131	15.7	106	4.3	6.4	16	3.2	7.3	53
Italia	96	34.5	115	0.5	4.2	34.1	1.6	8.3	129
Croația	78	28.3	79	2.0	4.6	8.9	2	5.8	-
Turcia*	245	28.5	103	2.0	3.8	2.2	7.1	12.1	-
SUA**	655	21.6	104	-	9.8	5.2	-	-	-

Sursa: Aebi M, Tiago M, 2019; estimări ale autorului pe baza datelor SPACE-2018 (durata medie a sentințelor, costul detenției); * date pe anul 2016 - Aebi și alții, 2017; **) Sursa pentru SUA <http://www.prisonstudies.org/country/...> cu date pentru 2016, cu excepția ratei de ocupare și % cetățeni străini, cu date aferente 2014

Asocierea inversă cu dinamica economică nu este particular românească. Creșterea infracționalității este obișnuită în perioade de schimbări economico-politice rapide sau profunde (Buntman, 2009), când societatea se destructurează economic și social, noii vectori de dezvoltare ai societății au viteze inegale, iar comunitatea pe ansamblu își caută un nou set de norme și reguli. Sistemul penal trebuie să se adapteze noului context, sancționând mai mult sau mai puțin sever anumite fapte, după cum acestea apar, reprezintă sau sunt percepute ca o amenințare la existența și dezvoltarea noii societății. Pentru cazul românesc se pot menționa: dispariția pedepsei cu executare la locul de muncă odată ce statul nu mai asigura ocuparea forței de muncă (Grafic 2); libertatea orientării politice posibilă după căderea comunismului; relația homosexuală dezincriminată ca faptă penală (abia) în 2003; consumul de drog cvasi inexistent în perioada comunistă, dar în creștere după anul 2000; transparența în dobândirea averii, urmând unei perioade de penumbră după căderea comunismului, care revine în prim plan după 2009 etc. Aceste ajustări au în timp ecou în structura populației penitenciare, pentru diferite infracțiuni putând predomina vârste și niveluri educaționale diferite.

În același timp, diverși factori locali contextuali, alături de profilul sistemelor penale naționale, influențează caracteristicile populației în detenție. În cazul primelor se poate exemplifica presiunea imigrației ilegale, generozitatea în acordarea dreptului de ședere sau muncă, natura infracționalității etc. În cel de-al doilea caz este vorba despre severitatea și forma sancțiunilor pentru același tip de infracțiune, severitatea condamnării violenței domestice, a discriminării, permisivitatea consumului de drog etc., ca și gradul de dezvoltare al alternativelor de pedeapsă pentru diferite contexte infracționale. Rolul profilului sistemului penal ca determinant al nivelului fenomenului criminalității este adesea sub-estimat. Un studiu APADOR_CH (2005) semnală între motivele creșterii numărului populației penitenciare și al aglomerării penitenciare în jurul anului 2000 pedeapsa cu detenția pentru furturi minore, precum cele pentru baxuri de apă, dulciuri,

anvelope, ca și înăsprirea condițiilor de eliberare condiționată urmare a modificărilor aduse sistemului penal în 1996. Opțiunea alternativelor sub Noul Cod Penal a deschis mai larg calea altor tipuri de pedeapsă decât detenția, încă înalt prezentă în România (vezi și *Alternativele detenției*, Grafic 2).

Modul în care statele înțeleg să abordeze infracționalitatea juvenilă (măsuri alternative posibile pentru aceasta, vârsta minimă de responsabilitate penală, vârsta maximă până la care tinerilor li se pot aplica reglementările pentru minori), infracționalitatea asociată cu probleme de sănătate psihică, consum de drog, violență domestică și abuz etc. pot influența statisticile internaționale cu privire la populația penitenciară. Formele lor specifice de custodie (centre de deținere, centre terapeutice, centre de zi, spitale, spitale psihiatrice) definesc grupa măsurilor de securitate/ a condițiilor specifice, mai frecvent întâlnite în țări precum Germania, Polonia, Danemarca, Rep. Cehă, Ungaria, Italia, Polonia, Portugalia, unde pot depăși 20% din populația aflată sub sentința detenției (Tabel 6). Dată fiind intervenția specifică necesară (mai mare nevoie de programe educative, de supraveghere, de terapie și tratament pentru boli psihice, infracțiuni sexuale, consum de drog/alcool, boli cronice) populația custodiată în astfel de forme poate să nu fie contabilizată drept populație penitenciară.

Opțiunea condițiilor speciale/măsurilor de siguranță în accepțiunea europeană are corespondență minimă în situația românească prezentă. Celor 6 penitenciare-spital, aflate în perimetre penitenciare, care adresează întreg spectrul problemelor de sănătate, li se adaugă 4 unități-spital pentru măsuri de siguranță organizate pe lângă unități spitalicești psihiatrice (civile), care găzduiesc infractori considerați fără discernământ, cu afecțiuni psihiatrice și toxicomanie. Pentru cazuri mai ușoare de afecțiuni psihice și toxicomanie, inclusiv consum de alcool, deținuții din România primesc tratament în regim penitenciar, ca și tratament specific HIV/SIDA, consiliere specifică pentru gestionarea agresivității, pentru autorii de agresiuni sexuale, pentru persoane cu risc de suicid sau pentru alte situații de criză. Acestea se

stabilesc în cadrul evaluării generale realizate la preluarea în custodie, fiind parte a programului individual de intervenție, care se poate modifica pe parcursul detenției în funcție de necesitate.

Deși ponderea acestor situații poate să nu fie mare, separarea lor de restul deținuților are impact pozitiv asupra vieții cotidiene de penitenciar și asupra eficienței intervenției educative, în general. Persoanele cu dezechilibre psihice ridică cele mai multe probleme personalului din penitenciarele românești (vezi *Profiluri ale persoanelor private de libertate*), după cum progresul realizat cu tinerii deținuți pentru infracțiuni legate de drog din cadrul comunității terapeutice de la Rahova, cu condiții de locuire mai generoase, mai omogeni ca vârstă și program educativ-terapeutic, dezvoltat într-un proiect comun româno-norvegian, este frecvent menționat ca un program de succes.

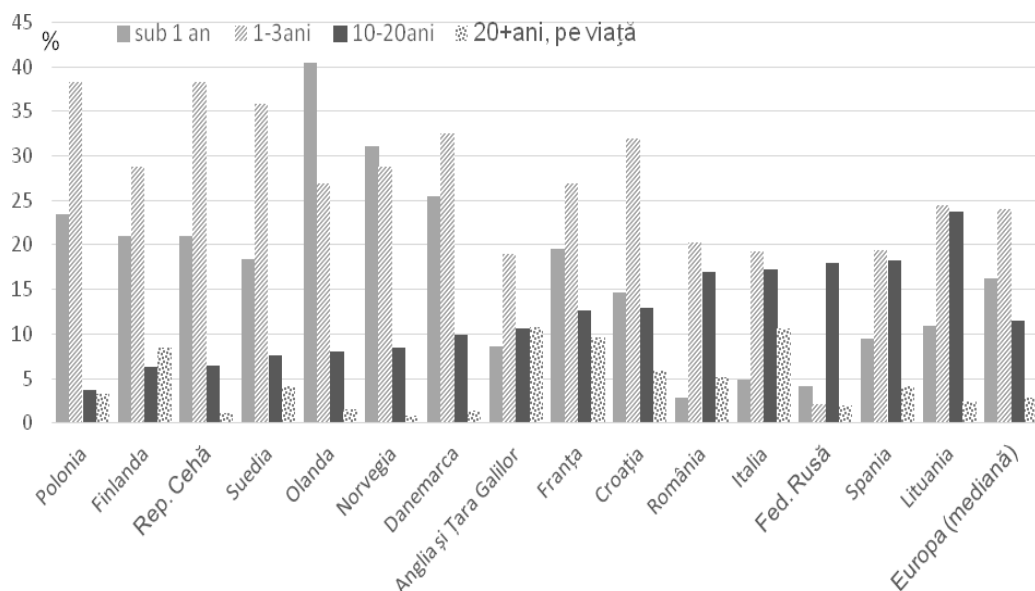
Vârsta minimă pentru aplicarea măsurilor de custodie a minorilor variază în Europa între 10 și 16 ani, după cum cea la care o persoană devine major din punct de vedere penal variază între 14 și 21 de ani (Aebi și alții, 2017). Pentru minori și tineri sancționarea poate fi mai puțin severă, dar și formele de deținere diferă de regulă de cele dedicate deținuților majori. Separarea lor de adulți are ca scop protecția lor, dar permite și crearea condițiilor unei mai mari atenții pentru activități educative. Ei fac totodată subiectul măsurilor alternative, MFC, activități specifice și terapii obligatorii, probațiune, evitându-se pe cât posibil detenția.

Spre deosebire, populația feminină sau cetățenia diferită de a statului în cauză nu fac implicit obiectul formelor alternative de deținere. Pentru situațiile de graviditate și lăuzie normele de hrană sunt mai mari, iar muncile practicabile sunt mai puțin intense (ca formă, durată) și netoxice, acestea numărându-se printre formele de protecție cele mai vechi. Pentru maternitate există spații special amenajate pentru locuirea în comun a mamei cu nou-născutul, mai generoase din perspectiva spațiului, a accesului la igienă, la aer și pregătirea hranei specifice; recent în România s-a optat pentru suspendarea pedepsei până când copilul împlinește 1 an (cu dispensă de la Instanță, pentru situații speciale până la 3 ani).

Detenția celor de altă cetățenie poate reclama atenție distinctă privind aspecte cultural-religioase. Ponderea cetățenilor străini în total deținuți variază mult de la o țară la alta; cei 286 cetățeni străini aflați în 2017 în detenție în România reprezentau doar 1.2% din totalul deținuților (ANP, 2018a), în timp ce aceștia depășesc 50% într-o serie de țări europene. O pondere ridicată eficientizează atenția acordată acestei categorii prin alimentație și programe educative (lingvistice), deși există cazuri din aceste țări care au reclamat la CEDO nerespectarea specificității cultural-religioase și deci încălcări ale drepturilor omului (precum privarea de hrană, spre exemplu).

În întreaga perioadă de reformă postcomunistă, România a păstrat o pondere foarte mică a pedepselor cu detenția de scurtă durată, atipică spațiului european (Grafic 5). Sentințele de la 1 la 3 ani sunt cea mai comună categorie de pedeapsă (cca. un sfert dintre deținuți), dar pot depăși o treime din totalul condamnărilor de executat, după cum se pot adăuga unui segment important al condamnărilor sub 1 an. 92% dintre sentințele anului 2006 date în Germania au fost sub 2 ani, adăugat deciziilor cu suspendarea detenției prin aplicarea unor alternative (Subramanian și Shames, 2013). În Olanda, 95% din sentințele anului 2012 au fost sub 2 ani (Jehle, 2009 și Horstink, 2013 apud Subramanian și Shames, 2013). România se alătură unor țări sudice și fost sovietice, cu un profil în care predomină sentințele cu durate lungi, având o prezență de sub 5% a sentințelor sub 1 an. Urmare a sistemului de creditare a activităților, a politicii de eliberare la fracție (prezentă în multe țări), posibilă în condițiile unui comportament conform, durata efectivă petrecută în penitenciar este de regulă mai mică decât sentința, putând coborî până la jumătate din sentința inițială. Din perspectiva formelor de custodie, a planului individual al deținutului, chiar și din perspectiva modului în care pedeapsa este receptată de către individ este important orizontul de timp inițial al sentinței.

Grafic 5 – Elemente de structură a populației penitenciare după durata sentințelor

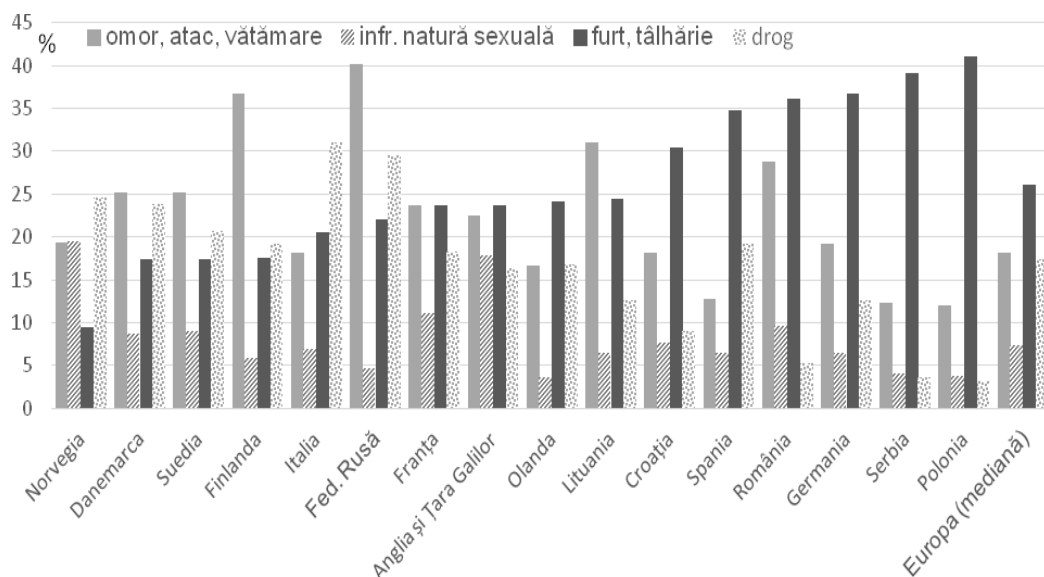
Sursa: Aebi M, Tiago M, 2019

Trebuie remarcat și că România are o proporție ridicată a sentințelor pentru omor și tentativă de omor (Grafic 6), infracțiuni care de regulă implică pedepse mai severe în regim penitenciar. Totuși acestea sunt la un nivel comparabil cu cel al Danemarcei sau Suediei și sub nivelul Finlandei, țări cu durate medii ale sentinței cu 2-3 ani mai mici. Explicația, și totodată argument pentru impactul semnificativ al sistemului penal asupra dimensiunii populației penitenciare, rezidă și în faptul că în țările nordice eliberarea condiționată pentru sentința *pe viață* poate avea loc după 11-14 ani (în medie) în Finlanda (Lappi-Seppälä, 2009), 12, respectiv 16 ani în Norvegia și Suedia (Pratt, 2008a). Semnificativ diferită de profilul european este și ponderea infracțiunilor legate de drog (trafic și consum) în România, care deși perceput la nivelul opiniei publice românești ca un nou flagel generează o pondere între minimele europene ale deținuților condamnați în astfel de cauze.

Variațiile notabile în numărul deținuților pe perioade scurte de timp pot surclasa dinamica locurilor disponibile în penitenciare

sau alte structuri de deținere (ca număr și calitate), condiții în care fenomenul aglomerării devine inevitabil. În anul 2018, dar și în ani anteriori, 1 din 3 administrații penitenciare europene s-au confruntat cu acest fenomen (Aebi și Tiago, 2019; Aebi și alții, 2017; Aebi și alții, 2016). În România în 2018, 120 deținuți ocupau 100 de locuri în unitățile carcerale, o rată între cele mai mari europene, nivel în descreștere după momentul asociat reformei de sistem (2003-2004). Ca și în alte țări în astfel de cazuri, sancțiunile impuse României pentru încălcarea normelor privind spațiul de detenție au indicat și sub 2 mp disponibili pe deținut (AP_MNP, 2015). Efectul pozitiv al recursului compensatoriu asupra aglomerării penitenciare a fost resimțit și de personalul penitenciar, a căror sarcini s-au diminuat până la nivelul la care au putut fi luate concedii conform programărilor sau recupera ore suplimentare (vezi și *Aspecte de sistem; probleme de personal*).

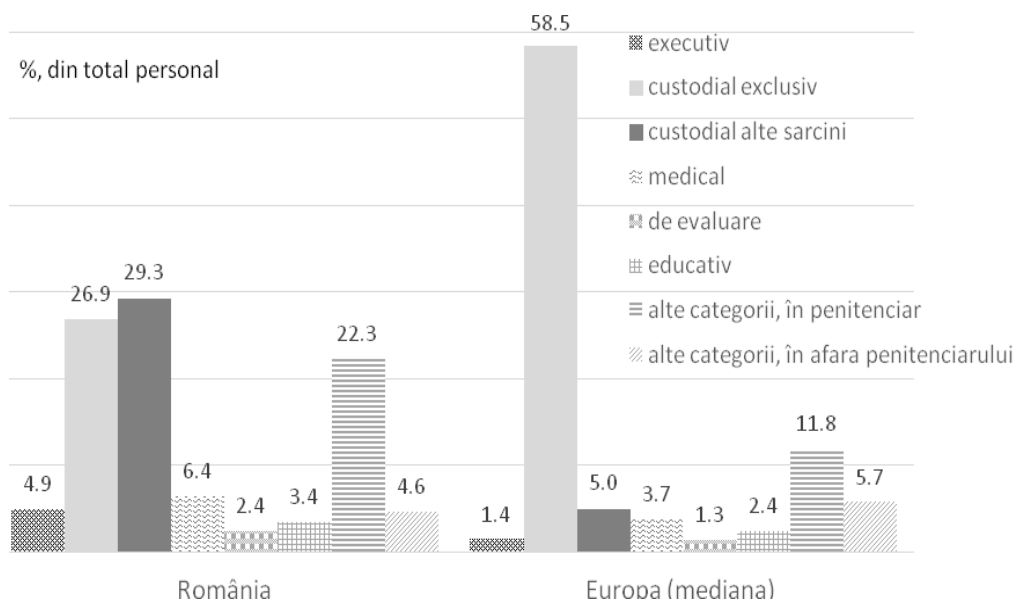
Grafic 6 - Elemente de structură a populației penitenciare după natura infracțiunilor

Sursa: Aebi M, Tiago M, 2019

Numărul de locuri disponibile se calculează de principiu în raport cu normele CPT, preluate în statele semnatare ale Convenției, care prevăd minim 4 metri pătrați per deținut pentru regimul închis și de maximă siguranță, respectiv 6 metri cubi pentru spațiile de cazare din regimul semi-deschis și deschis. Totuși, comparația privind numărul de locuri disponibile trebuie abordată cu prudență, unele țări raportând capacitatea proiectată a spațiilor de deținere (care pentru facilitățile moderne urmează norma), iar altele pe cea operațională, adaptată perioadelor de maxim a fluxurilor de intrare în penitenciar, care deci *majorează* capacitatea proiectată. Și din acest motiv, fenomenul supra-aglomerării nu tinde să fie în relație cu dimensiunea infraționalității exprimată prin numărul de deținuți la 100000 locuitori.

Aglomerația penitenciară afectează nu doar spațiului personal și aspecte derivate de aici (igienă, potențial de conflict), cât și posibilitatea de intervenție și relaționarea cu personalul penitenciar, care va avea de gestionat problematica unui număr mai mare de deținuți. România are una dintre ele mai mari rate ale raportului deținuți/ personal custodial, depășită doar de 3-4 țări (Macedonia de Nord, Federația Rusă, Republica Moldova, Turcia). În plus acest nivel a fost în descreștere în ultimii ani, datorită scăderii numărului populației penitenciare. Și rata calculată la numărul total al personalului angajat este superioară nivelului european (Grafic 7), fiind depășită însă de 16 țări europene. Cu alte cuvinte numărul de deținuți ce revine unui ofițer de custodie nu este doar o problemă de resursă umană, ci și una a structurii personalului după atribuții/ specializare. În România puțin peste un sfert din personal este angajat cu sarcini de custodie și pază (exclusivă), în timp ce alți aproape 30% au sarcini privind escorta, vizitele, paza perimetrului, monitorizarea accesului, înregistrarea deținuților sau intervenția de urgență; împreună aceste categorii nu ating nivelul european. Diferența este practic la categoria altor persoane angajate care lucrează în penitenciar, fără sarcini custodiale sau educative (logistică, achiziții, spălătorie, alte administrative), la o pondere în total depășită doar de 2-3 țări.

În analiza structurii trebuie avut în vedere că o serie de diferențe derivă și din deschiderea față de comunitatea liberă. O serie de activități non-custodiale sau administrative sunt asigurate în unele țări de instituții/ organizații din afara sistemului penitenciar; integral sau parțial, personalul medical, educativ, de asistență socială poate să nu fie angajat în sistemului penitenciar (Portugalia, Luxemburg, Slovacia, Irlanda de Nord etc.), după cum parte a managementului poate fi inclus la „alte categorii, în penitenciar” (Portugalia, Norvegia). Austria, Cipru, Irlanda, Lichtenstein sau Scoția au peste 5% din personal neangajat în administrațiile penitenciare, nivel care pentru cele mai multe dintre state este neglijabil sau situațiile nu se pot identifica.

Indicator sintetic preocupării pentru calitatea mediului
penitenciar, nivelul costurilor de custodie per deţinut plasează

România între minimele europene, cu un nivel de 31 Euro/ deţinut/ zi este în creştere în ultimii ani; în plus, costurile aferente deţinuţilor au reprezentat sub o treime din acesta (ANP, 2015; ANP, 2017; ANP, 2018a). Costuri sub acest nivel au, din nou, ţări cu rate de custodie ridicate din zona Europei estice fost sovietice şi zona balcanică. De zece ori mai mari decât în România sunt sumele alocate per deţinut în Danemarca şi Norvegia, în timp ce filozofia mai restrictivă a intervenţiei în sistemul execuţional penal din Anglia şi Țării Galilor generează costuri doar duble celor româneşti (Tabel 6).

Datele Tabelului 6 tind să contureze profiluri diferite în abordarea custodierii, pe care le semnalăm şi în debutul acestei lucrări. Pe baza lor, folosind coeficienţii de corelaţie, am schiţat caracteristicile unor tendinţe/ profiluri privind custodierea în spaţiul european³³.

Corelaţiile puternice, semnificative, şi sensul acestora (Tabel 7) conturează concluzia că rate ridicate de custodie se întâlnesc în ţări slab dezvoltate, cu prezenţă redusă a cetăţenilor străini în detenţie şi a sentinţelor scurte, dar cu nivel ridicat al parităţii deţinuţi-personal penitenciar (unde tind să fie mai prezente infracţiunile pentru omor şi tâlhării şi mai puţin prezente cele de natură sexuală, cu corelaţii mai puţin puternice). Țările puternic dezvoltate au o alocare financiară ridicată pe deţinut, cu o paritate mai bună deţinuţi-personal penitenciar, o prezenţă ridicată a infracţiunilor de natură sexuală, dar scăzută a celor de furt/ tâlhărie, după cum există şi o pondere mai mare a sentinţelor sub 1 an, respectiv mai scăzută a celor lungi (între 10 şi 20 de ani). Ponderi ridicate ale celor deţinuţi fără sentinţe definitive tind să fie prezente în ţări dezvoltate (aşa cum aminteam, pentru ţările nordice existând chiar sancţiuni CEDO legat de detenţia acestei categorii de deţinuţi).

³³ În analiza corelaţiilor am utilizat datele SPACE pe ultimul an, cu date referitoare la ianuarie 2018. Pentru Turcia şi Ungaria, ca şi pentru Germania (pentru indicatorul privind structura sentinţelor după durată) datele disponibile sunt furnizate de raportul SPACE pe anul 2017 (cu date referitoare la Septembrie 2016). Pentru analiză am considerat 41 de ţări ale raportului, doar cele cu populaţie penitenciară de peste 100 persoane.

Tabel 7 - Corelații ale indicatorilor deținerii în țări europene, 2017

	Corelație semnificativă (nivel de încredere = 0,01)	
	Pozitivă	Negativă
Rată de custodie	Număr deținuți/ personal (total și custodie exclusiv)	PIB / capita (USD curent) % cetățeni străini % detenții sub 1 an evadări la 10000 deținuți ³⁴
PIB/ capita	% cetățeni străini cost detenție / zi / deținut % infracțiuni de natură sexuală % detenții sub 1 an evadări la 10000 deținuți	Rată de custodie Număr deținuți/ personal (total și custodie exclusiv) % infracțiuni furt/tălhărie % sentințe 10-20 ani
% preventiv și sentințe nedefinitive	% cetățeni străini cost detenție / zi / deținut	Număr deținuți/ personal (total)

Sursa: calcule autor după date Aebi M, Tiago M, 2019; <https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.pcap.cd> pentru PIB/ capita

Paritatea deținuți - personal penitenciar (total, dar și de custodie exclusivă) crește odată cu rata de custodie. Relația este intuitivă, dar enunțarea ei ocazională concluzia că există un nivel al ratei de custodie (dimensiunii populației carcerale) dincolo de care calitatea vieții penitenciare va scădea urmare a deficitului de resursă umană din sistem. Costurile per deținut nu sunt într-o corelație semnificativă cu nivelul ratei de custodie, dar-mediat de nivelul economic de ansamblu - la rate ridicate de custodie ne așteptăm să găsim niveluri scăzute ale alocărilor financiare per deținut.

Desigur aceasta este o caracterizare sumară, modelul putând fi consolidat și extins prin indicatori precum nivelul de inegalitate în spațiul național, durata medie a sentințelor sau de custodie, extinderea măsurilor alternative, care ar explica aceste relații.

³⁴ Acest indicator este cu deosebire vulnerabil la analiza statistică, motiv pentru care nu este discutat. Variația vine din cea anuală potențial ridicată, dar și din diferențe de conținut și context. Sunt țări în care nu s-a raportat ca evadare neîntoarcerea din permisi, după cum altele le raportează. Totuși țările dezvoltate (inclusiv cele nordice) au și cea mai extinsă detenție în regimuri ușoare, care creează ocazia acestor permisi și, în plus au mai multe situații de transfer în vederea deportării, și ele ocazii de fugă a persoanei custodiate, pe lângă cele obișnuite de transfer la instanțe, spitale sau de la punctele de lucru.

Partea II. Experiență carcerală românească recentă

II.1 Profiluri ale persoanelor private de libertate; mecanisme ale infraționalității

În profilul cadru al populației penitenciare, definit de nivelul de educație scăzut, s-a conturat existența câtorva profiluri ale populației penitenciare.

Un segment semnificativ dintre persoanele private de libertate provin din familii care se dizolvă odată ce unul dintre soți intră în închisoare sau dezorganizate, urmare a unui sistem discutabil de valori sau a educației deficitare. Alături de aceștia sunt și persoane care gravitează la marginea societății precum tineri din centre de plasament sau familii care se confruntă cu insuficiența cronicizată a veniturilor necesare supraviețuirii. De multe ori, astfel de contexte fie exclud revenirea în familie post-detenție, fie profilează același comportament infrațional ca soluție pentru a asigura ziua de mâine, ceea ce face ca persoane aparținând acestui segment să recidiveze. Sărăcia este astfel declanșatorul unui tip de *abuz de servicii penitenciare* surprinzător, condițiile penitenciare oferind, fie și temporar, mai mult decât pot obține singuri în libertate. 4-12% dintre respondenții la chestionar, mai mult femeile, au validat afirmația „Au fost perioade în viața mea din libertate în care am trăit mai greu decât aici (căldură, mâncare, haine, medicamente, conflicte)”, Lor li se adaugă voci ale personalului penitenciar.

Există persoane care o duc mai bine aici decât acasă?

Da. Și spun de când ies că se întorc.... Uneori nu au pe nimeni, nu au ce să mănânce, nu sunt primite acasă. «Sunt

supărați pe mine. Nu vor să audă de mine». Am sunat și eu la familia și mi s-a confirmat. «Lăsați-mă doamnă în pace, să nu aud de ea» (na: fost consumator de drog). (PE; SE, 2015)

Am văzut oameni plângând că își mai doresc să stea [na: în penitenciar] până în primăvară. Alții spun, «până la eliberare, vreau să îmi fac RMN și să îmi pun dinții» [...] Am avut cazuri cu HIV care s-au întors, pentru că aici aveau hrană, aveau medicamentele asigurate, aveau și alocația de boală care le intra în cont. (PM; SE, 2015)

Continuarea comportamentului infracțional post-detenență, urmare a faptului că revenirea în familie este echivalentă cu revenirea în același mediu care a generat infracțiunea este un determinant al revenirii în penitenciar; nu știu, nu vor sau nu pot decide să trăiască altfel decât infracțional. Femeile acompaniază adesea partenerul în activități ilicite, își „ajută” partenerii deși nu ele gândesc acțiunea infracțională. Tinerii pot fi învățați de mici să trăiască dincolo de limita legii sau încurajați să preia infracțiunea unui adult, la adăpostul unui regim penal mai indulgent (cu pedeapsă mai mică sau chiar în regimul probațiunii). În toate aceste cazuri reabilitarea este extrem de dificilă (vezi și *Reinserția socială*).

Nu o să uit disprețul de pe fața tatălui [na: unui tânăr deținut] când mi-a spus «Domnișoară, tata a fost hoț, eu am fost hoț și dvs. vreți ca băiatul meu să devină tâmplar?». (PE; SE, 2015)

Sunt unii oameni care nu au respectat regulile niciodată în viață. Motivația lor pentru săvârșirea crimei... «nu mi-a dat de ales», «m-a provocat» respectivul. La unii există istoric de agresivitate în familie și/sau nivel intelectual și educațional scăzut. (PE; SE, 2015)

Familia este de regulă dezbinată, monoparentală sau de factură infracțională. În cel mai bun caz nu s-a interesat de el, dacă nu chiar l-a condiționat și determinat către infracționalitate. «Dacă nu vii acasă cu o sumă de bani...», cerșit, furt sau nu interesează ce. [...] Au rude pușcăriași, nu

au văzut decât asta toată viața. [...] Este convins de majori să preia infracțiunea unui major, chiar dacă nu a comis-o [...]. «Tu ești mic, mergi acolo la școală, trece timpul repede, ai viața înaintea, primești pachete de la mine, dar ești considerat un șmecher, lumea se teme în bandă de tine». (M; SE, 2015)

El nu știe ce-i aia responsabilitate, pentru că... «tata se supăra și arunca cu cuțitul după mama». «De ce te porți așa? Ai văzut acasă să dea cu pumnul în geam?» «Da». (PE; SE, 2015)

Ce poți să faci când toată viața ta ai văzut un anumit tip de comportament? Crești crezând că așa se procedează. Cum să fie școala importantă pentru tine, când pentru nimeni din familia ta nu a fost? De ce să te sperie închisoarea, când «și închisoarea tot pentru oameni este. A fost și ăla și ăla și, uite!, a ieșit». (serviciu probațiune S1; Ilie, Naghi, Iordache, 2014)

O parte dintre tinerii deținuți ajung în penitenciar pentru condamnări legate de trafic sau consum de droguri. Aceștia pot proveni din medii subculturale, în care infracțiunile sunt regula, sau pot proveni din familii echilibrate, tineri aflați la liceu sau în mediul universitar, atrași în consumul, mai apoi în traficul de droguri, din dorința de a încerca ceva nou, din rebeliunea specifică vârstei. Teribilismul, hiper-protectivitatea sau, din contră, distanța părinților față de copii sunt alte mecanisme care aduc tinerii în sfera infracțională.

La început era heroina. Veneau din zona Ferentari. De vreo 4-5 ani sunt mai mulți cei cu legalele, etno-botanice, marijuana, pastile. Diferența în a lucra cu cele două tipuri este mare. Cei care fumează iarbă au alt nivel de studii. Integrarea lor este mai ușoară decât a celor care folosesc intravenos. Printre cei care se injectează sunt foarte mulți bolnavi, pentru că au HIV, hepatită C, la unii nu mai merge nici interferonul. Drogul le-a afectat creierul și nu numai. Închisoarea îi salvează. Trăiesc mai mult închiși decât dacă rămân în libertate și se droghează în continuare. (PE; SE, 2015)

Mama copilului care este dovedit că a furat întreabă «dar ce aveți cu copilul meu? că doar nu a omorât pe nimeni» sau «să nu-i lipsească nimic, să nu treacă prin ce am trecut eu [na: privațiuni de bunuri]». Sau din contră, distanță, lipsă de comunicare: copilul nu merge de 3 ani la liceu și părintele nu știe. (serviciu probațiune S1; Ilie, Naghi, Iordache, 2014)

Un alt grup de deținuți este cel al persoanelor cu dezechilibre sau probleme psihice și despre care se consideră că, sub medicație, pot face față regimului penitenciar; personalul îi numește “psihicii”. Aceste persoane sunt o provocare deopotrivă pentru co-deținuți, locuirea nefiind separată decât în situații extreme, pentru personalul de supraveghere și pentru cel medical. Chiar și cu tratament, starea lor emoțională poate varia, pot avea „o criză”, caz în care se solicită asistență medicală, consultația medicală de specialitate sau chiar internarea temporară în facilități medicale. După stabilizare, persoana este readusă în regim penitenciar, într-un timp resimțit prea scurt de către personalul de supraveghere:

Asta este problema, repede-repede. Mai ține-l, mai monitorizează-l (PS).

Dacă aceste „crize” au loc noaptea, ele afectează întreaga cameră, dar în relațiile cotidiene dintre deținuți acestea pot provoca dispute, co-locatarii, în baza competențelor și propriilor stări emoționale neputând gestiona relația cu o persoană cu probleme de sănătate psihică. În rândul personalului penitenciar participant la acest studiu, dar și în celui activ în alte centre (Satu Mare) am identificat opinia conform căreia sunt persoane private de libertate cu probleme de sănătate psihică al căror loc nu este în penitenciar.

Ele sunt greu de suportat de către celelalte deținute cu care stau în cameră. [...] Se poate ajunge și la certuri între ele, că unele țin partea celei cu probleme, altele sunt împotriva. Sunt supravegheate la cameră, dar după un timp încep discuții. «Domnișoară, mai stă asta mult la noi?» Și noi ce să facem? O mutăm, dar este probabil ca tot o deținută cu probleme să

aducem în loc. Este mai greu la început, dar după un timp pot chiar să se împrietenească. Depinde și de starea, de problema lor. (PS; SE, 2015)

Dacă se consideră că a avut discernământ în momentul comiterii faptei, chiar dacă el are unele probleme psihice, este închis în penitenciar. [...] avem 32 de psihici. Pentru ei penitenciarul nu este un mediu OK.” (PE; SE, 2015)

La acestea se adaugă infracțiunile din acțiuni izolate/accidentale, de orice tip sau gravitate, dar și criminalitatea organizată, violența extremă sau persoane cu deviații comportamentale grave.

Diversitatea mecanismelor de infraționalitate nu influențează doar regimul de detenție la care este supusă persoana, ci și tipul de relații pe care le dezvoltă în penitenciar, respectiv modul în care se raportează la activitățile educative și de formare, în vederea reinsertiei sociale. În plus, o parte a deținuților acceptă starea de detenție drept consecință a faptului că au încălcat legea, cei care nu doar că respectă norma și regulamentul, dar și conlucrează la realizarea activităților cultural-educative. Diversitatea acestor contexte, la care se adaugă tranzitul (pentru deplasarea între penitenciare, la instanțe, vizite conjugale), necesită intervenție și atenție distinctă, chiar individualizată, deopotrivă din partea personalului de pază și a celui educativ.

II.2 Impact și adaptare la viața penitenciară

În perioada 2015-2017, Universitatea din București în colaborare cu Universitatea din Oslo au realizat un studiu etnografic (www.reentry.eu) prin care au urmărit să înțeleagă tranziția și reintegrarea individului din penitenciar în societate. O secvență a

studiului a fost reprezentată de interviuarea participanților înainte de momentul eliberării lor (de la câteva ore până la 1-2 săptămâni înainte de momentul eliberării) cu privire la modul în care au resimțit experiența carcerală. Sintetic aceasta se descrie prin:

- *Deprivare și suferință*: deprivarea de anumite drepturi și de legături sociale în general; participanții au descris experiența ca o suferință sau ca având cel puțin implicații negative pentru aceștia;
- *Experiență de învățare*: în timpul detenției, prin interacțiune cu alți deținuți și prin implicarea în activități socio-educative, au avut posibilitatea de a dobândi abilități și de a cumula informații noi (calificare profesională, atenție sporită, reflecție, reținere/ autocontrol – *să-ți vezi de patul tău*, cum să evite conflicte, dar și modalități de a comite infracțiuni și de a prelua noi obiective infracționale);
- *Maturizare*: în penitenciar devin mai conștienți de oamenii din jurul lor și o parte din ei reacționează prudent în acord cu posibile rezultate ale acțiunii pe care o întreprind;
- *Răbdare și managementul timpului*: în penitenciar aștepți și urmezi un program clar stabilit instituțional;
- *Lipsa încrederii*, în general față de toate persoanele din penitenciar, cu precădere față de alte persoane private de libertate
- *Lipsa securității personale*: ierarhia socială, lipsa personalului și neimplicarea unora din aceștia în situații de posibile activități infracționale săvârșite în spațiul penitenciar conferă nesiguranță și reclamă vigilență permanentă față de bunurile personale, în special din partea celor care pot fi vulnerabili (vârsta, constituție fizică etc.)
- *Orientarea către sine*, ocazionată de comportamentul pe care trebuie să și-l însușească și de timpul petrecut în penitenciar, poate conduce individul spre o mai bună cunoaștere a propriei identități;
- *Înrăirea*: în timpul detenției persoana a împărțit spațiul de deținere sau al majorității activităților cu persoane condamnate pentru infracțiuni mai grave sau cu probleme

de comportament, ceea ce a forțat adaptarea sa la un mediu mai agresiv, în sens regresiv

- *Schimbare*: privarea de status, de roluri economice, de roluri sociale (tată, mamă, frate, soră, angajat/ă etc.) produce, alături de normele aplicate în spațiul carceral, o schimbare la modul general; schimbarea poate însemna mai puțină toleranță, o nouă preocupare pentru activități economice sau obiective noi, iar alții consideră că vor adopta un comportament nou în raport cu rolurile pe care le au (ex. mai bună valorizare a relațiilor de familie comparativ cu momentul arestării);
- *Rutină*: majoritatea timpului petrecut în penitenciar este reprezentat de o rutină. Rutina poate fi exprimată de legi (formale/informale), spațiul restrâns (clădire, celule, spațiul destinat activităților socio-educative/lucrative), oameni, mobilitate, drepturi, obligații, personal dar și de interacționarea limitată cu alți deținuți. (vezi și Rotariu, 2016)

Starea de detenție este o stare distructivă, chiar și în bune condiții, prin limitarea și condiționarea activității și a interacțiunii sociale. Procesul de adaptare la cultura penitenciară, amprenta pe care penitenciarul o lasă asupra deținuților este semnalată de interlocutorii studiului exploratoriu.

Transformarea deținutelor e în rău, indiferent de ce au fost înainte. Individul odată intrat pe poarta penitenciarului se transformă. [...] Adaptarea nu înseamnă că îi educă el pe ceilalți, ci se adaptează la mediu. [...] Am rămas fără cuvinte când, la nici o lună de la depunere, o deținută, fost medic, acuzată că a făcut un anumit lucru, a răspuns «nu am fost noi, să moară mama». (M; SE, 2015)

Să stai 10 ore într-o cameră, cu alții, zi de zi, e greu de suportat [...] Personal am găsit o persoană, eliberată după 20 de ani, complet debusolată. Avea în jur de 50 de ani. L-am îndrumat către microbuze. Nu mai știa pe unde ar trebui să o ia. (M; SE, 2015)

Erau unii care trăiau în libertate pe vremea mașinii Dacia, dar au stat atât de mult că au uitat că sunt mașini pe stradă. (deținut; SE, 2015)

II.3 Aspecte ale calității vieții

Condiții de locuire

Direcția condițiilor de locuire adresează aspecte legate de suprafața minim de asigurat pe deținut (prevederea europeană de 4 mp, asumată de România), infrastructura și salubritatea spațiului de locuit. „6 mc de aer/ deținut”, indicatorul alternativ cu pentru spațiu utilizat de România (dată fiind înălțimea mare a unor clădiri) sau regimul semi-deschis (și deci a timpului mai mare petrecut în afara camerei) nu sunt acceptate ca argumente în apărare, în cazul în care o reclamație pentru neîndeplinirea condiției de minim 4 mp/deținut ajunge la CEDO; acestea nu sunt de *facto* măsura aceluiași lucru.

În acord cu rapoartele de vizită realizate de către APADOR anterior anului 2016, norma suprafeței minime era îndeplinită în mică măsură, managementul instituțiilor vizitate de echipa de cercetare a prezentului studiu confirmând acest lucru; din rapoartele analizate, rezultă o medie sub 2 mp pe persoană, ca spațiu de locuire pe deținut. Situațiile nu variaua atât datorită regimului de detenție, cât vechimii clădirilor care găzduiesc secțiile de detenție. O bună parte dintre aceste clădiri au peste 100 de ani, iar scopul lor inițial nu a fost în mod necesar cel de deținere. Camerele de detenție au frecvent 8-12 paturi, dar se întâlneau și situații de dormitoare de 25 sau 60 persoane (Baia Mare, Craiova, Iași, Botoșani) cu paturi etajate și pe câte 3-4 niveluri, de regulă

fără un sistem de urcare/ coborâre la/de la nivelurile superioare (Iași, Botoșani). În clădirile mai noi capacitatea camerelor poate scădea la 4 persoane, crescând și numărul de metri pătrați per deținut. Un loc nu este împărțit între mai multe persoane, dar se poate întâmpla cu titlu excepțional, în situații de reorganizare/ renovare a unor clădiri. Oficialii recunoșteau nevoia a încă 10.000 de locuri în penitenciar, pentru a avea o locuire decentă.

În afara indicatorului suprafeței minime, condițiile de locuire se referă la salubritatea spațiului de locuit, aerisire și acces la lumina naturală, accesul la toaletă, necondiționat, pe timp de zi și de noapte, salubritatea spațiului de baie, accesul la apă rece permanent, temperatură adecvată sănătății și eliminarea altor riscuri pentru sănătatea persoanei. În mai mică măsură nerespectate decât cerința suprafeței minim de asigurat, încălcarea acestor parametri afectează sever sănătatea și starea psihică a deținutului, situațiile fiind identificate deopotrivă la minori și la adulți, la femei și la bărbați. În mare parte soluționate în cursul anului 2015, rapoartele APADOR-CH și deciziile CEDO au semnalat în 2014 neîndepliniri ale acestor cerințe prin igrasie pe pereți, saltele uzate/infestate cu ploșnițe (Bacău), prezența gândacilor/ploșnițelor în camerele de detenție (Timișoara, Codlea, Satu Mare), canalizare inadecvată și prin urmare miros urât în camere, cu deosebire vara sau la ora apelului de dimineață, camere neaerisite și neiluminate adecvat, urmare a plaselor cu ochiuri mici fixate la geamuri și/sau blocării lor din cauza paturilor poziționate în geam, risc de electrocutare la utilizarea unor prize fără ștecher (rapoarte APADOR-CH; www.snlp.ro).

Condiția de apă rece permanent, o cerință elementară pentru igienă și sănătate, este în mare măsură îndeplinită. Totuși, câțiva dintre respondenții la chestionarul studiului exploratoriu (13/78 cazuri) au semnalat situații revers, după cum și rapoarte de vizită ale APADOR-CH (Brăila, Botoșani), care semnalau întreruperi sau oprirea apei reci peste noapte. Accesul la toaletă se face din cameră, dar și legat de acest aspect s-au semnalat situații de dificultate/ întârziere pe timpul nopții (10/ 78 cazuri). Dușurile sunt de regulă în

cameră, dar pot fi amplasate și pe coridor sau în afara incintei de locuire și sunt uneori comune, fără pic de intimitate. Relativ frecventă este dotarea camerelor cu televizor și foarte rar acces la frigider; acesta din urmă mai degrabă specific regimului deschis și semideschis sau comunităților terapeutice și este amplasat în spații comune (coridoare).

În unitățile vizitate cu ocazia studiului exploratoriu, camerele aveau o capacitate între 4 și 16 locuri, cu acces din cameră la toaletă și duș. Spațiul pentru obiectele personale ale deținuților variază de la o cambuză (delimitată, în încăpere) la un sertar montat din construcție sub patul rândului inferior.

În penitenciarele vizitate cu ocazia acestui studiu, cea mai defavorabilă situație a fost întâlnită la Penitenciarul Târgșor. Acesta găzduiește 16 persoane pe cameră, la regim semideschis și 8, la cel de maximă siguranță. Paturile sunt suprapuse pe două rânduri, în formă de U, deoparte și de alta a ușii de acces. Opus ușii este geamul, deoparte având baia (un wc turcesc, un duș, două chiuvete cu oglindă, găleată și mop pentru curățenie) și, opus băii, cambuza. Aceasta este un spațiu, echivalentul a jumătate din suprafața băii, care conține un dulap-raft pentru câteva farfurii, furculițe, cuțite și pet-uri de răcoritoare sau alimente aparținând deținuților. La vizita echipei de cercetare toate deținutele erau în cameră, tocmai revenite de la programul „la aer” și cu toată lumea coborâtă la marginea patului, plus 3 membri ai echipei de cercetare, între paturi nu a mai rămas practic loc. Spațiul de baie este de departe insuficient. S-a ridicat problema unei soluții pentru supraconsumul de apă rece din timpul verii, folosită pentru răcorire și răcirea sticlelor de apă pentru consum. Aceasta, ca și neatenția la spălatul rufelor, poate produce inundații și infiltrații de apă pe pereți, una dintre camerele vizitate de către echipa de cercetare având astfel de urme din vara anului precedent.

Similar, cabinetul medical, care a găzduit dialogul cu deținuții la Jilava, purta pe tavan urmele unei inundații mai vechi. Aici, spațiul de locuit a constituit de departe principala nemulțumire a deținuților care au participat la dialogul cu echipa de cercetare.

Mai nou construite, spațiile de detenție de la Rahova și Tichilești sunt de o calitate incontestabil mai bună. Această situație reiese și din răspunsurile la chestionar, deținutele de la Târgșor, opus bărbaților sau minorilor, reclamând condițiile de locuit drept principal aspect al nemulțumirii lor (14 din cele 40 de femei au indicat spațiul de locuit, urmate de spațiul „la aer” și timpul de igienă, câte 8 persoane fiecare).

În toate locațiile vizitate, spațiile de baie erau bine întreținute, fără igrasie sau scurgeri ale canalizării, cu dușuri funcționale (cu sau fără capete de duș), cu oglinzi (deși nu toate întregi). Televizoare erau în aproape toate camerele; excepția a fost la Tichilești, unde de altfel în discuția de la debutul zilei ni se semnalaseră distrugerii făcute de către tineri, cu ocazia unui incident petrecut în anul precedent, înainte chiar de recepția lucrărilor de construcție/modernizare.

Unele camere de la Târgșor și de la secția spital de la Jilava purtau semne ale unor minime personalizări; primele cu decorațiuni de hârtie (de sezon, acestea urmând a se schimba iarna), urmare a deprinderilor dobândite la cursurile de creativitate, iar cele de la spital cu draperii scurte (15-20 cm, de aceeași cromatică) la geamuri și ușă, cumpărate și montate de către deținuți, și ghivece de flori, aduse de personalul spitalului, dar pe care le îngrijesc deținuții și de care sunt atașați: *„Să le faci ce le-ai face, dar să nu te atingi de flori”* (PM; SE, 2015).

Și în studiul exploratoriu și în rapoarte ale APADOR-CH s-au semnalat situații în care dotarea cu un televizor sau văruirea unei camere s-a făcut prin finanțare de către deținuți. La Rahova, această practică este evitată deoarece *„atunci când revin, prin recidivă, vor neapărat acea cameră înapoi”*, pentru unii penitenciarul fiind *„ca o stație de metrou: trec din când în când.”* (PM; SE, 2015)

Pe durata cercetării de teren au fost semnalate situații de distrugerii mai frecvent la minorii de la Tichilești (urmare a specificului vârstei), unde pare să se contureze și strategia golitului de cont de către tineri pentru a evita să plătească eventuale pagube, rata de recuperare mai bună a pagubelor de către cei care

le produc în cazul Rahova (de unde și detașarea mai mare a personalului în legătură cu această problemă) și aproape exasperarea personalului administrativ de la Târgșor față de distrugerile repetate, în general minore (capete/ pere de duș, chiuvete), dar care solicită în permanență resurse financiare. Cele mai multe astfel de probleme par să fie legate de regimul de maximă siguranță, cu libertăți mult restrânse, unde multe asemenea acte sunt menite să „atragă atenția”, nu pentru a produce rău sieși sau altora. La Rahova s-au introdus (parțial) vase de toaletă, chiuvete și oglinzi anti-vandalism (din aluminiu), dar aceasta este o soluție descurajantă ca preț.

Perele alea de duș, nu știu ce fac cu ele. Și geamuri, și chiuvete. Perele le pun și la 2-3 zile sunt deteriorate, dispar... și dacă nu le dai sau le amâni, te reclamă că încalci drepturile omului. (PA; SE, 2015)

Calitatea apei/ aerului; spațiul „la aer”

Legat de calitatea apei nu au fost semnalate nemulțumiri; unitățile vizitate sunt fie racordate la sistemul public al localității, fie au (și) puțuri proprii. Nemulțumirile apar legat de programul de furnizare a apei calde, de regulă de 2 ori pe săptămână, 1-2 h/zi, timpul săptămânal fiind considerat prea scurt, mai ales acolo unde există o densitate mare a locuirii pe cameră. O situație mai bună o au deținutele femei, cu program de apă caldă o oră zilnic și program de spălat rufe de 2 ori pe săptămână (Târgșor) și cei de la CD Tichilești, unde se distribuie apă caldă zilnic, câte o oră.

Peste jumătate dintre participanții fiecărei categorii de deținuți au semnalat accesul la apă caldă ca fiind o problemă raportat la nevoia de igienă zilnică: „apa caldă este 2 ore la o camera cu 10 inși. Intrăm câte doi ca să reușim să facem toți baie în cele 2 ore. Și apa caldă vine greu sau câteodată deloc în acel interval de 2 ore alocat” (deținut, Rahova). În curs de soluționare în 2015 la Rahova (din luna mai începând furnizarea apei calde de 4 ori pe săptămână), accesul limitat la apă caldă a mai fost semnalat în

2014 și la Jilava sau Codlea, alături de accesul limitat la dușuri (Oradea, Satu Mare, Iași; instalații sanitare sau spațiu inadecvate (la Giurgiu, Rahova, Jilava, Oradea, Bacău: www.snlr.ro). Un exemplu în acest sens este și existența robinetului de apă al dușului în afara spațiului de baie, manevrat de personalul de supraveghere (Botoșani: APADOR-CH).

În situația în care aerisirea camerei este adecvată (către spațiul exterior, cu geamuri neblocați de paturi sau obturate de plase cu ochiuri mici), calitatea aerului este o problemă doar vara. Disconfortul termic pe timpul verii este confirmat de personalul de la Târgșor, de la Rahova *„la ultimul etaj este o problemă pe timpul verii”* (na: cele inferioare beneficiind de protecția unor brazi), personalul medical de la Jilava *„vara sunt apreciate camerele de pe partea cealaltă a culoarului”*) și unele rapoarte de vizită ale APADOR-CH. În timp ce la Tichilești pare să nu fie cazul, un deținut afirmând că *„iarna e cald și vara e cald”*, la Târgșor și Rahova cca. 40% dintre respondenți au indicat o problemă în legătură cu regimul termic pe timpul iernii.

O problemă aparte o constituie spațiul „la aer”, destinat ieșirii în aer liber minim o oră pe zi pentru fiecare deținut, ieșire care se realizează pe camere. Acestea sunt terenuri, aproximativ de suprafața unuiu de baschet, asfaltate și îngrădite cu plase metalice de peste 2 m, în care posibilitățile sunt acelea de a sta sau a te plimba de la un capăt la altul. La Jilava 3 dintre laturile unui astfel de spațiu erau ziduri, unul singur dând posibilitatea deținuților să vadă dincolo de suprafața spațiului „la aer”. La Tichilești spațiul este „decupat” dintr-un teren viran de suprafața unuiu de fotbal, iar la Târgșor este spațiul verde din curtea interioară a clădirilor de deținere, unde deținutele stăteau pe jos, de vorbă, în grupuri de 3-4, în momentul vizitei echipei de cercetare. Suprafața spațiului, dar mai ales dotarea lui, permit sau nu acestuia să devină unul de recreere și destindere fizică pentru cei al căror regim de detenție restricționează altfel de ieșiri sau interacțiuni în aer liber. În plus față de aceste obiecții, deținuți de la Rahova au semnalat *„lipsa spațiului verde, lipsa sursei de apă și a toaletei la curtea de aer”*.

Există și spații (inclusiv de acces) care ar trebui asfaltate, pentru că nu permit scoaterea deținuților pentru mișcare atunci, când în urma ploilor, devin noroioase.

Spațiul pentru mama și copilul (sub 1 an) de la Târgșor, neocupat la momentul vizitei datorită posibilității de suspendare a pedepsei până când copilul împlinește 1 an (moment la care mama revine în penitenciar fără copil) are o capacitate de 15 locuri și o dotare minimală adaptată specificului. Amenajat anterior reglementării de suspendare, acesta este complet delimitat de restul spațiului de detenție, inclusiv prin spațiul de baie și „la aer”, acesta din urmă fiind înveselit prin câteva dotări și desene murale specifice copilăriei.

Spațiul de vizite; vizita conjugală

Datorită constrângerilor de timp, aceste aspecte nu au beneficiat de o atenție specială din partea echipei de cercetare, reținând atenția doar în măsura în care au fost amintite de către respondenți.

Funcție de regimul de detenție, vizitele familiei/prietenilor se realizează într-un spațiu comun, la mese sau „la geam” (fără posibilitatea atingerii fizice între deținut și vizitator), cu o frecvență cel mult săptămânală, funcție de posibilitățile familiei, regimul de detenție și comportamentul deținutului, care îi poate adăuga sau scădea o vizită sau un pachet de acasă. Vizita la geam este acordată deținuților de la regim închis și maximă siguranță, situație în care se pot găsi și mame cărora le este adus copilul minor la vizită.

Din perspectivă vizitelor tinerei par să fie cei mai defavorizați, chestionarul indicând frecvențe mai mici de vizitare decât în cazul bărbaților și al femeilor. În plus, personalul educativ de la Tichilești aprecia că cca. 40% dintre tineri nu sunt vizitați, nivel pe care îl regăsim și în raportul Avocatul Poporului: *„peste 33% dintre copii nu sunt vizitați de membrii familiei, iar 35% nu au primit niciodată pachet”*. (AP_UNICEF, 2014: 7)

Rapoartele APADOR-CH remarcă pozitiv controlul asupra pachetului (în cantitatea și produsele permise), realizat deopotrivă în aria vizuală a vizitatorului și a deținutului. Acestea rețin în unele cazuri și nemulțumirea deținuților față de aglomerarea meselor în spațiul destinat vizitei, ceea ce face ca discuțiile să se audă între mese și să devină de fapt o „vizită comună”. În majoritatea situațiilor, spațiul de așteptare alocat vizitatorilor nu protejează nici măcar minimal de intemperii.

Vizita conjugală, de dată mai recentă, este un drept acordat persoanelor care au o conduită conformă regulamentului. Ea are loc doar între soți sau persoane care dovedesc notarial o relație de concubinaj, pe durata a 2 ore, într-o încăpere dedicată, cu dotări corespunzătoare, aflată în incinta penitenciarului. Certificarea notarială, nici ea lipsită de nișe de abuz, a venit să anuleze derapaje de tipul căsătoriei multiple, cu aceeași persoană sau cu persoane diferite, ceea ce permitea obținerea a 48 de ore de vizită conjugală la fiecare căsătorie.

Pentru unii este foarte importantă vizita conjugală pentru a menține o relație de lungă durată. Când este soția ta, este altceva. În rest, dacă are un certificat de la notar, prin care se declară concubina ta, oricine din afară îți poate aranja să îți aducă o fată. Înainte le dădea posibilitatea să se căsătorească și să divorțeze de câte ori voiau și abuzau de acest lucru. Unul s-a căsătorit cu aceeași persoană de 4 ori. După căsătorie, ai dreptul la vizită conjugală prelungită. Am avut un caz care era proxenet, avea locotenenți afară care racolau fetele în lipsa lui, le trimiteau la el și apoi le trimiteau în străinătate. (PE; SE, 2015)

Un studiu recent realizat la Jilava (Rotariu, 2016) a identificat o foarte complexă și sensibilă abordare a vizitei conjugale de către deținuți. Argumentele lor sunt deopotrivă pro și contra acordării ei, în baza impactului pe care îl are asupra lor înșiși și a soției/partenerii, între acestea regăsind: ruperea monotoniei cotidianului penitenciar, duritatea revenirii la realitate odată vizita încheiată,

șansa de a păstra relația maritală, refuzul de a se expune (mai ales partenera) la glume sau limbaj vulgar din partea altor deținuți (drumul de la intrare către aceste spații fiind adesea în aria vizuală a deținuților aflați la fereastra camerelor lor de deținere), folosirea timpului pentru discuții privind probleme familiale sau decizii cu privire la copii.

Alimentație; chioșcul din incintă

Hrana furnizată de penitenciar este pregătită de către bucătari profesioniști sau calificați la locul de muncă, ajutați la pregătirea hranei de către deținuții care doresc și sunt apți să participe la această activitate. Acestora li se verifică bi-anual starea de sănătate, în acord cu cerințele din alimentația publică. Aceleași standarde validează condițiile de păstrare și pregătire a hranei, așa încât bucătăriile sunt, de regulă, corespunzător igienizate și dotate. Și în cazurile în care dotările sunt vechi și ar fi nevoie de o renovare a spațiilor se remarcă curățenia. Pregătirea hranei se face în acord cu normativele naționale de consum caloric, ținând cont de specificul vârstei, efortul depus, starea de sănătate (HIV, diabet etc.) sau condiționările de ordin religios.

Suma alocată /zi /deținut, de aproximativ 4 lei, restricționează mult conținutul hranei. Aceasta este dominant varză, cartofi, fasole sau paste. Consumul de carne este normat/zi/deținut, dar se achiziționează la greutate echivalent-carcasă (inclusiv grăsime și os). Legumele sau fructele crude aproape lipsesc, dat fiind prețul mai ridicat și sensibilitatea lor la condițiile de păstrare sau specificul achiziției; fructele sunt aproape exclusiv mere, cel mai puțin sensibile la depozitare și ușor de găsit tot timpul anului. Cuvântul de ordine al bucătăriei este asigurarea minimului caloric.

Calitatea și cantitatea hranei primită în penitenciar este semnalată drept o problemă mai ales de către tineri; 8 din cei 14 tineri de la Tichilești participanți la chestionar au reclamat alimentația ca principală problemă, argumentând că „mâncarea nu are gust”, „nu e bună și e puțină”, iar în discuțiile de la Rahova, de

asemenea, un tânăr a fost cel care a avut obiecții în legătură cu hrana. Am fi fost tentați să credem că nivelul general mai bun al locuirii de la Tichilești a determinat „avansarea” nemulțumirii legate de hrană pe primul loc. Raportul Avocatul Poporului/ UNICEF (2014) surprinde însă de asemenea o cotă ridicată (55%) a nemulțumirii față de alimentație a copiilor privați de libertate (14-17 ani) și - în plus - situația Centrului de detenție Tichilești este între cele mai favorabile locativ, alături de Centrul de reeducare Buziaș.

Se poate ca vârsta să fie unul dintre factorii determinanți ai nemulțumirii, tinerii fiind mai asertivi în raport cu acest aspect (nu le place, de principiu, un aliment sau altul sau au așteptări ridicate), deși am identificat și argumente contra. Mai probabil însă explicația rezidă în limitele inerente bucătăriei de cazarmă; rapoartele APADOR-CH semnalează bucăți de grăsime în locul cărnii sau chiar probabilitatea porționării inechitabile a hranei, iar deținuții intervievați în acest studiu reclamând situații precum cartofi necurățați corespunzător sau salată nespălată corespunzător. Competențele bucătarului de a se descurca cu bugetul limitat de care dispune sau situații neprevăzute, datorate dificultăților în aprovizionare, față de care tinerii sunt mai puțin toleranți, pot la rândul lor să explice nemulțumirea sporită a tinerilor.

Eu am fost și la Bacău și acolo am mâncat mai bine [...] Eu am găsit pământ în salată și, credeți-mă doamnă, chiar mi-era poftă să mănânc, dar nu am putut. Altă dată, am găsit un vierme în spanac. [...] sunt unele mâncăruri care le ies bine, ciorba și mâncarea de fasole, de exemplu sau cartofii. (deținut, Tichilești)

Găsești bucățele de oase prin mâncare și îți poți sparge dinții. Cartofii sunt cu bube pe ei, prost curățați câteodată. Fasolea nu e fiartă. Nu prea este carne în mâncare, mai mult oase. Găluștele sunt tari și cleioase, sunt cocă, uneori au și gust amar. Pastele nu au nimic și parcă nu sunt fierte suficient. Supa nu are gust câteodată. Dimineața ne dau biscuiți, marmeladă, ceai, telemea sărată. Seara griș cu lapte praf, orez, paste foarte încleiate. Salam primesc doar cei de

la hepatic. Oricum, e cel mai ieftin salam. Într-o perioadă ne dădeau un măr pe zi. [...] Sunt și perioade în care mâncarea e bună, dar rar. Se poate. Ține de tură. Aș fi zis că nu au condiții, dar dacă mâncarea e câteodată bună, înseamnă că se poate. În general ne dau cartofi, morcovi, fasole, varză. (deținut tânăr; Rahova).

Deținuții adulți intervievați cu ocazia studiului au reclamat mai degrabă lipsa de diversitate a hranei. Aceasta din urmă se regăsește și în rapoartele APADOR-CH „din mai până în septembrie s-a servit zilnic mâncare de dovlecei” (Jilava), însoțită uneori și de acuze vis-à-vis de calitatea slabă a hranei „nu are gust”.

Despre mâncarea oferită de penitenciar ce puteți spune?

Deținut 1: E bună, mâncarea nu e o problemă. Aglomerarea în camere...

Deținut 2: Da, doamnă. Chiar s-a îmbunătățit [n.a: mâncarea;...] cam de acum 1 an. (deținuți, discuție de grup, Jilava)

E bună. Mă mir că o fac și pe asta la câți bani au... Există un bucătar care face minuni. Ar trebui să bage și fructe, legume... alimente vii, proaspete, dar dacă nu le dai o pâine și salam zici că nu le dai mâncare. (deținut, Rahova)

Deținut 1. Nu că nu e bună, dar același lucru tot timpul: varză, cartofi, varză, cartofi, fasole.

Deținut 2. E nevoie de un fruct, un iaurt.... (discuție de grup cu deținute, Târgșor)

Detensionarea adulților în relația cu mâncarea se poate explica nu doar prin accesul la pachetele primite de acasă, cei care primesc evitând hrana oferită de penitenciar, dar mai ales prin prezența chioșcului în incinta penitenciarului. Acesta se aprovizionează în funcție de cerere cu produse alimentare (cârnați, chipsuri, covrigei, conserve, legume, fructe, cafea, răcoritoare), iar prețurile variază. Echipei de cercetare i s-au semnalat, de către aparținători întâlniți la poarta penitenciarului, prețuri de 2-3 ori mai mari decât în vecinătate (la băuturile răcoritoare), în linie cu rapoarte ale

APADOR-CH, care au semnalat frecvent nemulțumirea deținuților în raport cu acest aspect. Acestea menționează doar o situație în care, în încercarea de a controla prețurile, conducerea penitenciarului a permis funcționarea în incintă a două chioșcuri, dar și câteva situații în care prețurile produselor nu erau afișate, existând chiar suspiciunea modificării prețurilor după caz, sau sume nejustificate de mari pe bonul care însoțea cumpărăturile deținuților.

Alimentele primite de acasă sunt evident de preferat, dar un număr însemnat de deținuți nu se află în situația de a putea beneficia de acest avantaj, cei de la Jilava explicând fie că familiile lor sunt sărace și nu își permit, fie că „*au tot venit și au renunțat*”, fie sunt departe și nu pot ajunge.

Cei care primesc pachete pot să redistribuie porția lor de hrană oferită de penitenciar sau chiar să împartă pachetul primit (din proprie inițiativă sau nu). Alimentele primite de acasă nu țin mai mult de câteva zile, motiv pentru care nu se consideră o problemă lipsa frigiderului (deținuți Jilava, regim semi-deschis). Cei mai vulnerabili, neavând în general alternativa pachetelor de acasă și în plus fiind mai expuși insecurității (Tabel 3) sunt tinerii/ minorii.

Un aspect vulnerabil legat de alimentație este acela că masa se servește de regulă în camere, excepție făcând penitenciarele-spital, unele centre de minori (ex: Tichilești) și eventual masa de prânz (Târgșor). Vulnerabilitatea rezidă atât din faptul că în felul acesta sunt privați de posibilitatea de a părăsi camera pe durata servirii mesei și a întrerupe astfel monotonia unui același mediu, cât mai ales din acela că majoritatea camerelor de detenție nu au mobilier, altul decât patul și un suport improvizat pentru televizor; în aceste cazuri masa se servește în poală, pe marginea patului.

Gradul de supraaglomerare a unor penitenciare trece dotarea cu mobilier în plan secundar, după aspecte legate de asigurarea unui pat individual și a hranei. Hrana se porționează de către personal angajat (Tichilești) sau de către deținuții care ajută la servirea mesei la cameră, în prezența supraveghetorului de secție și/sau a unui reprezentant din cameră.

Produse non-alimentare; igiena

Consumul produselor non-alimentare în sistemul penitenciar constă în principal în produse sanogene (de igienă personală și curățenie), cazarmament, îmbrăcăminte și mijloace cultural-informative și ridică probleme serviciilor administrative pentru că sunt un consum normat, curent, frecvent expus depășirii neprognosticabile, dar care trebuie asigurat. Normativele de consum ale produselor sanogene sunt, oarecum de așteptat, considerate insuficiente și în unele cazuri perimate moral (Târgșor; dar și Codlea, Vaslui- www.snlp.ro).

Prin lege, deținutului trebuie să i se asigure îmbrăcăminte decentă, adecvată sezonului, pentru a evita situațiile umilitoare, în cazurile în care nu își poate asigura singur acest tip de consum. Eliminarea obligativității ținutei de penitenciar, la care se adaugă posibilitatea de a personaliza lenjeria de pat (prin utilizarea uneia personale) a relaxat acest tip de cheltuieli ale penitenciarului. Utilizarea lenjeriei personale, ca și a vestimentației, are subliminal rolul de a contrabalansa efectul coroziv al existenței privative de libertate asupra ființei umane: permite manifestarea personalității și lasă iluzia deciziei personale, posibile în libertate.

Acoperirea deficitului depinde în mare parte de creativitatea sau capitalul social al managerilor și serviciilor administrative de a identifica resurse suplimentare, de regulă non-financiare.

[...] că există în permanență suspiciunea că au o motivație ascunsă și nu știi de la cine vin și trebuie să te și justifici când vine Curtea de Conturi.[...] la eliberare, penitenciarul trebuie să asigure haine adecvate sezonului și transportul până la destinație.

Care destinație?

Cea din buletin.

Aveți bani în acest sens?

Din sponsorizări. Și nu bani, ci haine. De fapt sponsorizările mele sunt din relația cu 7 culte religioase. Inclusiv Biserica Ortodoxă. Pentru norma de igienă, zugrăvit, dotarea secției

mama și copilul, pampers. [...] Acum sponsorizarea e mai adaptată nevoii mele, nu numai cărți și Biblii. Câteva kilograme de vopsea, haine.

Dacă e arestat vara nu poate sta și iarna tot în pantaloni scurți, așa cum a intrat. S-a întâmplat că ne-am dus la second hand, ne-au donat niște haine nevândute, prosoape, le-am spălat, le-am dezinfectat și le-am adus să le dau de îmbrăcat. Unii sunt copii abandonați, din cămin, alții sunt din familii care nu au posibilități sau nu pot veni până aici. Au fost cazuri când nu au prosop. Penitenciarul le asigură unul, dar dacă îl pui la spălat, îi trebuie unul de schimb. (M; SE, 2015)

Doar aproximativ jumătate dintre participanții la studiu admit oferta de produse igienice și îmbrăcăminte din partea unității penitenciare ca adecvată în caz de nevoie în contextul experienței lor carcerale, femeile tinzând să fie cele mai nemulțumite (aproape două treimi).

Salubritatea locuirii este asigurată prin intermediul deținuților, atât în cameră, cât și în spațiile comune. În timp ce prima cade obligatoriu în sarcina locatarilor unei camere, cea de-a 2-a este benevolă și este recompensată prin credite. În funcție de cum înțeleg deținuții să păstreze igiena, există camere curate și camere mai puțin curate. Personalul intervievat a remarcat că igiena se efectuează greu și datorită aglomerării, iar insecte precum gândacii pot fi aduse și în bagaje/pachete din afară și favorizate de păstrarea în cameră a alimentelor: „Sunt camere și camere, unele curate, iar în altele, deși stau doar 3-4, miroase, e un dezastru” (PM; SE, 2015). Personalul precizează că normele de igienă trebuie să devină obligatorii nu numai pe hârtie și că nu există în prezent măsuri suficiente de eficiente de a asigura în toate cazurile igiena adecvată. În prezent, nerespectarea normelor de igienă este considerată o abatere ușoară, fără prea mari implicații pentru deținut.

Chioșcul din incintă permite și suplimentarea consumului de produse sanogene (săpun, pastă de dinți, hârtie igienică, detergenți), ca și a mijloacelor necesare corespondenței. Pentru cei fără posibilități

financiare, acestea din urmă pot fi asigurate și de către penitenciar, prin punerea la dispoziție de hârtie, plicuri și timbre (Brăila).

În virtutea dreptului la informare, persoanele private de libertate pot solicita să primească presă scrisă, prin achiziționarea de abonamente individuale, iar programul TV este realizat astfel încât să se asigure vizionarea principalelor emisiuni de știri. Informarea pe teme de interes public sau divertismentul prin intermediul presei scrise este foarte redus, suplinită de accesul cvasi-generalizat la programe de televiziune. Reviste, integrale și cărți, inclusiv de specialitate, pot fi aduse de familie, la vizite. Biblioteca penitenciarului, aprovizionată mai ales prin donații, poate oferi de asemenea un răspuns pentru nevoia de lectură, fiind chiar un spațiu plăcut (cu dotări adecvate, ex: Tichilești), după cum o propunere inventivă adresată unui ziar local, de a trimite penitenciarului retururile zilnice, a permis deținuților de la Bacău accesul la presa cotidiană.

Servicii medicale

La preluarea în custodie, în perioada de carantină, când deținutul este evaluat în privința stării de sănătate fizică și psihică, este instruit și în legătură cu bolile transmisibile și cu respectarea normelor de igienă individuală și colectivă ce se impun în unitatea penitenciară. Examine medicale au loc și pe parcursul detenției, după incidente cu agresiune sau la cererea deținutului, pentru prevenirea agravării eventualelor probleme nou apărute, ca și tratamentul afecțiunilor cronice. Conform legii, evaluarea stării de sănătate se realizează de către personal de specialitate, cu respectarea drepturilor pacienților, între care păstrarea confidențialității asupra rezultatelor evaluării și efectuarea acelor investigații medicale asupra căruia persoana custodiată își dă acordul. Aceste analize sunt de interes și din perspectivă epidemiologică, medicii intervievați confirmând necesitatea unor intervenții precum screening-ul radiologic și realizarea analizelor hepatită/HIV la încarcerare; în prezent este obligatorie doar

efectuarea unui examen pneumoftiziologic la pacienții care ridică suspiciunea unei tuberculoze pulmonare sau la cei cu tuberculoză în antecedente. Lipsa testării la momentul preluării în custodie lasă loc atitudinii abuzive³⁵, după cum supra-aglomerarea crește riscul epidemic.

Se renunțase la screening-ul radiologic pentru TB, ca să reducă iradierea, și atunci rămânea doar simțul clinic. E greu de depistat TB dacă omul nu tușește în momentul aducerii în penitenciar.

Dacă nu este testat la intrare, nu putem să știm situația lui și el spune: «m-am îmbolnăvit de hepatită în detenție.» [...] «mi-am pierdut dantura în penitenciar». (PM; SE, 2015)

Rata de îmbolnăvire TB, urmând trendul național, a scăzut simțitor față de 1998-2002. Un aspect pozitiv este că în penitenciar, sub strictă supraveghere, poți controla mai bine decât în libertate DOTS, tratamentul TB. În schimb numărul deținuților infectați cu HIV a crescut, iar existența acestor deținuți reprezintă un risc epidemiologic major. Programele naționale de control al unor boli cu potențial de infectare în colectivitate (TBC, HIV, hepatite B/C) și educația pentru sănătate, realizată în cadrul unor module de curs sau prin consiliere medicală au un rol major în controlul acestor situații. Problema educației pentru sănătate și igienă coboară până la nivelul la care:

...degeaba îi spun eu să se spele, că îmi spune că îi ies bube de la apa caldă.

Pe marea majoritate, peste 90%, îi testăm. Le spunem: uite, nu ai acum nici HIV, nici virusul de hepatita C, dar uite cum se transmite, ferește-te, să nu le iei. Au tacâmul lor, aparatul lor de ras, periuța proprie de dinți. Cu mulți ani în urmă se tatuau în penitenciar. Acum sunt reținuți referitor la tatuare și atenți cu obiectele lor personale.

³⁵ ANP apreciază corectă prevederea legislativă, de a lăsa la latitudinea medicului specialist pneumoftiziolog necesitatea radiografiei; există antecedente în care în urma unui rezultat negativ pe radiografie deținutul a contestat în instanță oportunitatea și necesitatea iradierii lui.

Admitem că se pot întâmpla incidente prin care se pot transmite boli și atunci să le dăm prezervative, ca să prevenim epidemii HIV/hepatite. (PM; SE, 2015)

O atenție deosebită este acordată celor aflați pentru prima dată în detenție, blocați în șocul schimbării de statut și al intrării în acest mediu. Alături de acestea, pronunțarea hotărârii judecătorești și a sentinței de condamnare, șocul despărțirii de copilul minor, evoluții ale situației familiale de acasă, când „soția se desparte de el, este cu altul, părinți bolnavi sau care decedează”, pot ocasiona tentative de suicid.

Cei care vin prima dată au o stare de neliniște, de agitație. [...] După ce stă o perioadă se mai liniștește: «Am crezut că este mai rău». Mulți intră în depresie. Îi trimitem la psiholog. Trebuie să te ocupi special de cei care vin prima dată. Sunt mult mai vulnerabili psihic, pot apărea și sinucideri. (PM; SE, 2015)

Cei cu porniri suicidare, cu antecedente sau idee de suicid și cei violenți sau cu tulburări comportamentale sunt monitorizați. Cu aceștia din urmă și personalul medical lucrează mai greu fie pentru că sunt recalcitranti la tratament, „Nu putem să îi obligăm să ia tratamentul și avem unii pacienți reticenți, care îl refuză.”, ceea ce nu exclude posibilitate de a reclama ulterior agravarea stării de sănătate în penitenciar, fie prin evoluția propriu-zisă a bolii fie prin auto-infectare sau auto-mutilare. Aceste din urmă comportamente nu apar doar în relație cu boala psihică, ci sunt și o modalitate de a atrage atenția, de a crea circumstanțele unei reclamații, care în caz de soluționare pozitivă atrage după sine compensații bănești.

Am avut cazuri de auto-infectări cu urină, cu fecale. Unul a făcut o necroză și i-au tăiat antebratul.

Am avut un caz care spunea că are răie, se scărpină și își făcea singur răni pe tot corpul, își făcea singur rău. L-am dus la toți profesorii dermatologi, îl ungeam noi din cap până în picioare, dar le rupea și nu treceau. A reclamat la CEDO. Curtea i-a dat câștig de cauză: «da, i s-a acordat asistență medicală, dar tratamentul nu a fost eficient» în sistemul

penitenciar. S-a vindecat acasă. În fapt, el nu voia să se vindece, se infecta singur. (PM; SE, 2015)

Există și forme mai severe de protest?

Șantaj, automutilare pentru a obține ceea ce vor ele. Să forțeze mâna. Dar mai puțin. Sparg geamuri. (M; SE, 2015)

Goana după beneficii speculate duce la tendința personalului medical de a nu consulta/ primi un deținut în cabinet fără un martor sau de a supra-documenta orice procedură, tocmai pentru a avea acoperirea necesară în caz de reclamații. Personalul medical sesizează abuzul de servicii medicale din partea persoanelor private de libertate, prin apelul la ele fără motive medicale reale (pentru a sta de vorbă sau a se bucura de atenția cuiva, pentru a ieși din cameră - paliativ la monotonia vieții penitenciare) sau pentru că sunt un tip de serviciu pe care în afara penitenciarului nu și-l permit (nu își permit tratamentul sau nu au vreo șansă să beneficieze de vreun consult medical, din lipsa asigurării medicale sau a unui domiciliu valid); aceasta face să crească încărcătura de activitate pe personalul medical, nu doar în detrimentul calității vieții acestuia, dar și al solicitărilor reale de servicii medicale.

Unii nu au fost niciodată la medic, afară nu au făcut niciodată EKG, screening de hepatită etc. ...își descoperă în penitenciar boli pe care le aveau, pentru că sunt controlați mai des.

Sunt unele tratamente pe care nici în libertate unii nu le au, pentru că ori nu au asigurare, ori nu se duc la medic. De multe ori le facem un bine. Regimul de detenție nu e ușor psihic, dar le asigură asistența medicală. [...] Unii în afara nu fac controale periodice cum le facem noi aici.

Sunt persoane care au locuit în canale, înainte de a veni în penitenciar, dar odată intrați aici țină că ei vor implanturi, să plătească statul. În libertate, ei nu își permiteau astfel de lucrări.

Deținutul te reclamă pentru orice. Pentru că au timp. Pentru că știu că trebuie să primească un răspuns. Îi face plăcere că el primește scrisori, câștigă o prestață, «Am de la ANP

hârtie», își câștigă un statut. Și poate iese ceva. I se spune că e scriitor, adică e reclamagiu. E o modalitate de a supraviețui în mediu. Mai ales recidiviștii, ajung să cunoască porțile. Scriu același lucru la ANP, Ministerul Justiției, Ministerul Sănătății, Comisia Parlamentară de abuzuri, OPSNAJ, Avocatul poporului etc. Un procent de 90% din adresele lor se întorc tot la noi, la ANP: spre competență. (PM; SE, 2015)

Spre deosebire de piața liberă a serviciilor medicale, medicul de penitenciar nu poate bloca prin preț, program sau buget accesul niciunei solicitări medicale, pentru că deținuții nu au alternativă, după cum nu poate controla nici subcultura penitenciară. Pe fondul deficitului de personal, cumularea acestor aspecte conduce la supraîncărcare și condiții de stres mult mai mari pentru personalul medical din penitenciar comparativ cu cel civil:

Pot spune că lucrul în penitenciar se compară cu intratul în mină. [...] În sistemul civil e mai simplu, nu găsesc medic, mă duc în altă parte, dar deținuții nu au unde să se ducă, deci e mai grav. [...] Asistența medicală aici e diferită față de cea de la cabinetul medical individual. Numărul de consultații e mare, pe fondul deficitului de personal. Avem și 100 de consultații pe zi. E program nonstop. [...] Dacă medicul e în concediu, e jale. Asistentele au doar anumite competențe. Asistenta nu are voie să facă rețete, să pună diagnostice. Sistemul civil poate spune stop, am depășit bugetul, nu mai fac internări. Eu nu am cum să refuz internările. Avem internări cu cazuri terminale de cancer. Înghit mulți bani. Este secția de ATI- mor acolo toate canceralele. Le asigurăm o moarte decentă. Pacientul e tratat ca pacient, până în ultima clipă, iar medicația este foarte costisitoare. [...] Sunt altfel de pacienți aici, altfel de condiții. Ești înjurat, dat în judecată. Cu ce mă stimulezi ca să lucrez în continuare? Ești sunat și noaptea. (PM; SE, 2015)

O altă nișă medicală de „evadare” din atmosfera penitenciară a deținuților, până nu demult, au fost cererile de întrerupere a pedepsei pentru probleme grave de sănătate. După experiența avalanșei de cereri de întrerupere a pedepsei pe motivul necesității operației de hernie de disc, în legătură cu care a planat suspiciunea că exista o înțelegere cu medicul din sistemul civil și operația nu se efectua decât în scripte, posibilitatea întreruperii pedepsei s-a înăsprit. Pentru intervențiile impropriu de realizat în penitenciarele-spital se apelează la sistemul civil (care reprezintă însă mai puțin de 5% din internări), urmând ca tratamentul/recuperarea post intervenție să fie realizate în regim penitenciar.

Hernia de disc devenise o boală generală. Când s-a hotărât (na: instanța de judecată) că se face numai sub pază, stai 48 h internat, a dispărut hernia de disc.

Foarte greu se mai dă întrerupere, chiar și pentru cancerele terminale sau dializă. Din 2011, nu cred că s-a mai permis întreruperea la cineva. [...] Pentru dializă pentru sistem e greu, pentru că trebuie transportat la spital de 3 ori pe săptămână, stă acolo 5-6 ore, timp în care trebuie păzit.

Îi poți da întrerupere 5-6 luni, dar el nu se vindecă. Întreruperea nu se scade din pedeapsă. (PM; SE, 2015)

Personalul medical semnalează o serie de probleme de sistem care îngreunează o dată în plus activitatea medicală: colaborarea uneori anevoioasă cu sistemul medical civil și dotarea deficitară (cu deosebire stomatologică și de materiale sanitare). Colaborarea anevoioasă se conturează în situații de reticență a personalului medical din sistemul civil în tratarea deținuților, din lipsă de colegialitate și chiar discriminare în raport cu deținutul, ceea ce face ca pentru soluționarea acestor cazuri medicul de penitenciar să apeleze la capitalul relațional propriu: se poate însă ca astfel de situații să fie potențate de dificultățile birocratice în decontările cu Casa de asigurări, care nu validează în toate situațiile serviciile medicale civile prestate pentru deținuți.

Una din cheștiile foarte dificile cu care ne confruntă este rezolvarea unor probleme medicale ale deținuților în sistemul medical public. Reticența majoră a unor colegi din sistemul public de a trata deținuți. Trimiți un hoț, medicul din policlinică îl diagnostichează cu apendicită, iar medicul din spital îți spune că nu e apendicită acută și ți-i l-a trimis înapoi în penitenciar. Îl trimit în altă parte, alt diagnostic.

Un deținut cu un spray în anus. În mod normal, un medic responsabil îl băga în sală, îi făcea o rahianestezie și scotea drăcia. L-a trimis înapoi, fără să îl rezolve. Deci e vorba și de colegialitate și de mentalitate. De ce să îl internez eu o zi, ce câștig eu de pe urma lui, acesta nu dă șpagă, nu dă nimic.

Este foarte greu de schimbat mentalități. Sau spune: «Pe cine să îngrijesc eu? Pe ăsta care a furat lăntișorul de la gâtul fetei mele?» Tu tratezi un pacient, nu un hoț. (PM; SE, 2015)

De cealaltă parte sunt deținuți cu probleme reale de sănătate, boli cronice sau care pot apărea pe durata șederii în penitenciar, a căror prezentare la cabinet întârzie din cauza abuzului de servicii medicale, a dificultăților în asigurarea mijloacelor de transport la unitățile sanitare civile sau penitenciare în scopul examinărilor/intervențiilor complexe, a personalului de supraveghere în cazul internării în spitale civile sau a personalului de escortă. Toate acestea duc la nemulțumiri și reclamații fondate din partea deținuților.

Relația cu personalul penitenciar; regulamentul penitenciar

Aspecte de relaționare precum respectarea și asigurarea demnității persoanei custodiate, interdicția izolării timp îndelungat, prevederi explicite pentru situațiile în care este permisă utilizarea forței, evitarea purtării elementelor identificatoare de status în afara penitenciarului, când ies la muncă sau se prezintă la instanțe, informarea cu privire la deciziile care-l privesc, informarea familiei deținutului cu privire locul de detenție sau deces, păstrarea confidențialității cu privire la aspecte ale vieții personale sunt specificate în legislație. Procesul de reformă prin care a trecut

sistemul penitenciar românesc în ultimii 25 de ani a provocat totodată demilitarizarea cadrelor din penitenciar, acceptarea femeilor în rândul personalului de supraveghere, dezvoltarea abordării psihologice în relația cu deținuții, dezvoltarea serviciului educativ și psihologic acordat deținuților, o intervenție nuanțată în cazul infracționalității juvenile, inclusiv prin apelul la serviciul de probațiune. Aspectele de relaționare sunt însă cel mai greu de normat și monitorizat.

Schimbarea de perspectivă este fără îndoială binevenită, persoanele private de libertate, datorită contextului lor familial sau chiar urmare a stării de detenție, distructive prin natura ei, dezvoltând comportamente dificile, uneori asociale, care necesită monitorizare și intervenție adaptată.

Pârghia prin care se menține ordinea în penitenciar și participarea la programul asociat vieții privative de libertate este regulamentul penitenciar, care specifică limitele acțiunilor deținuților în activitatea cotidiană, în acord cu legislația națională și internațională.

Abaterea de la conduita permisă atrage penalități pe baza raportului de incident, după cum un comportament regulamentar și participativ la programul penitenciar atrage credite. Comportamentul regulamentar și creditele pot relaxa viața privativă de libertate prin acordarea unui pachet sau a unei vizite suplimentare, a unei vizite cu copilul la spațiul de joacă, prin trecerea la un regim de detenție mai ușor și chiar prin cumularea de zile câștig (de reducere a pedepsei). Recompensa financiară pentru participarea la activități productive nu este la fel de atractivă ca posibilitatea obținerii de credite sau zile câștig. Personalul penitenciarului, cu deosebire cel educativ, admite că creditele sunt un bun stimulator, dar și excesiv folosit de către deținuți. Aceștia înșiși recunosc că „*se văd bine la dosar*” (deținut, Jilava).

Info-chioșcul permite de asemenea, într-un mod ușor accesibil deținutului, pe baza cartelei personale de acces, să se informeze cu privire la toate aspectele legale care îl privesc: regulamentul penitenciar, creditele acumulate, programarea la Comisie (de

eliberare condiționată), deciziile Instanțelor de judecată, cu privire la situația sau petițiile lui. Conform judecătorilor de supraveghere a privării de libertate (rapoarte APADOR-CH), multe dintre petiții se referă la încălcarea drepturilor cu privire la condiții de detenție (salubritate, medicație/Botoșani) sau contestarea sancțiunilor penitenciare, care odată demarată suspendă sancțiunea până la soluționarea contestației (Brăila).

Într-o relație de compensare pentru comportamentul neproblematic și respectarea regulilor, deținuții se așteaptă la o atitudine de susținere din partea personalului, printr-o recomandare bună la momentul prezentării la Comisia de eliberare condiționată, conștienți fiind și că diverse cereri de relaxare a privațiunii (o vizită în plus, o persoană în plus la vizită, vizita „la masă” și nu „la geam”, la spațiul de joacă alături de copil și soț/soție, cea conjugală, TV, transferurile în camere) sunt acordate în funcție de acestea. Respingerea cererii (cu deosebire cea de eliberare condiționată) sau neacordarea creditelor (urmare a participării superficiale la o activitate sau neatingerii rezultatelor așteptate) pot produce nu doar frustrare, ci și schimbarea comportamentului participativ. Acest aspect este cu deosebire întâlnit în zona București, unde nivelul ridicat de recidivă a dus la intransigență în evaluarea dosarelor de eliberare condiționată.

Pentru Rahova și Jilava se dau amânări la eliberările condiționate. E frustrant pentru noi. Noi apreciem cel mai bine comportamentul lor, noi facem propunere și judecătorul decide că respinge. Mie, ca specialist în închisoare, mi se pare frustrant că nu se iau în considerare dovezile de îndreptare pe care le-am adus la dosar. În București, judecătorii sunt mai intransigenți decât cei din țară. Le trec multe prin mână, citesc printre rânduri. Ei văd cât de mare e recidiva pe București și atunci dau amânarea eliberării condiționate mai ușor. Eu mă abțin să comentez decizia lui. (PE; SE, 2015)

Știți care e problema la Rahova? Dacă iese la muncă, nu are certitudinea că face mai puțină pușcărie. Nu știe ce

comportament să mai adopte. Are zile câștig și totuși, la eliberarea condiționată, primește amânare. Deci nu are o certitudine a eliberării condiționate. Oricum îmi dă amânare și se șterge toată munca. (PM; SE, 2015)

Orice abatere de la regulament duce, conform legii, la suspendarea unor drepturi pe o perioadă determinată, inclusiv acela de a participa la anumite activități care pot aduce credite, sau accentuarea severității privațiunii. Sunt aplicate sancțiuni în punctul cel mai vulnerabil al deținutului (suspendarea unei vizite, transferul între unități penitenciare), astfel încât violența și indisciplina să fie pe cât se poate inhibitate și să nu expună personalul, și așa insuficient. Există totuși persoane care nu au sprijin în exterior, pentru care sistemul de sancțiuni-recompense este în mare măsură inoperant și care sunt pericole constante pentru liniștea penitenciară.

Ce aspecte ale condițiilor de aici pun cea mai mare presiune pe munca dvs.?

Deținutele care nu sunt căutate. Acestea sunt și recidiviste. Au abateri și practic nu ai măsuri împotriva lor. Ce să îi iei? Cu ce să o motivezi? Au și o atitudine ofensivă. Să dai sau să iei o vizită, să limitezi dreptul la cumpărături? Nu are nicio miză pentru ele, pentru că ele nu există dincolo de penitenciar. Și dacă ies, vin imediat înapoi. Sunt din familii destrămate, de la Casa de copii. (PS; SE, 2015)

Cei pe care nu îi caută nimeni, nu primesc bani de acasă, trebuie să facă rost de mâncare, țigări și atunci se oferă să facă lucruri în locul lor [na: a celor care au]: bățai, deținerea de obiecte interzise. Nu se tem de detenție, de mărirea perioadei de detenție. Unii se folosesc de forța fizică, bățai. Facem distincția între abateri disciplinare sau chestii mai grave. (PE; SE, 2015)

O serie de așteptări ale deținuților sunt folosite cu succes în negocierea ordinii în penitenciar și evitarea astfel a forței sau a apelului la resurse, și așa deficitare: „*deși avem bani puțini și lipsă*

de personal, noi reușim să îi stăpânim. Căutăm să rezolvăm prin negociere.” (M; SE, 2015). Între acestea am aminti recuperarea prejudiciului produs prin deteriorare, vizita familială și conjugală (vezi și *Relațiile cu familia*), introducerea telefonului fix (cu plată) și accesul la convorbiri, inițial nelimitat, cu numerele pre-convenite. Aceste măsuri

...au îmbunătățit starea disciplinară. A scăzut incidența rapoartelor cu 50%. Au posibilitatea să vorbească la telefon, să se descarce de nemulțumirile de aici sau au vești despre cei de acasă, ceea ce scade starea de nervozitate, frustrarea. Și apoi... pe coridorul ăsta sunt 38 de camere, [na: coridorul] are 224 m, deserveți de 2 subofițeri și 7 ofițeri. Unul bătea la o ușă într-un capăt, altul la celălalt capăt. Sau la mai multe deodată. Unde să te duci mai întâi? Care dintre ele e urgența? Așa, sună la telefon pentru orice vrea să comunice, că este și interfonie, și poți prioritiza. Și e mai liniște, nu se mai bate în uși.

Nu vă e teamă că dezvoltă activități infracționale via telefon? Nu. Riscul e doar la telefonia mobilă. Ei cred că sunt ascultați [...] și atunci nu vorbesc decât despre familie. [Legea] 254 a limitat însă timpul de vorbit la telefon [na: o oră/ zi/ deținut]. (PS; SE, 2015).

Relația cu exteriorul este în bună măsură mediată de personalul de supraveghere și cel educativ, așa încât acesta este martorul evenimentelor pozitive sau traumatizante din viața persoanelor private de libertate: termene de judecată, probleme în familie, apropierea zilei de prezentare la Comisie.

Relația dintre personalul de supraveghere și deținuți este bine evaluată de către persoanele private de libertate participante la studiu. De asemenea, și relaționarea cu aparținătorii și în ce privește aspecte general umane (probleme de sănătate, în familie). Există însă și deținuți care semnalează probleme în relația cotidiană cu personalul, fie că sunt expuși deținuții fie personalul de supraveghere, prin comportament inadecvat (înjurături,

amenințări vs. intimidări, provocări). În foarte mare măsură relația cadre-deținuți ține de succesul gestionării relației de către cadre, care trebuie nu doar să detensioneze situații de conflict, dar și să le prevină și să facă față provocărilor. Limbajul și atitudinile jignitoare, recalcitrante și chiar ofensive la adresa personalului de supraveghere apar în viața cotidiană a penitenciarului, oricând situația putând degenera într-un conflict violent. Intervenția în aceste cazuri se face cu echipe speciale sau cu personalul de tură echipat corespunzător, până la încetarea atitudinii ostile. Transformarea a fost un proces anevoios „ne-am zbatut ca să fie ca acum” (M, Tichilești), încă neîncheiat, vulnerabil prin dificultatea de adaptare a personalului vârstnic, a diferenței de mentalitate a noii generații și totodată a lipsei de personal.

Ridică schimbarea structurii după studii a deținutelor o problemă în plus pentru cadre?

Da. Mai instruiam personalul pentru lucrul cu aceste persoane. Înainte deținutul știa de bătaie, dar acum cadrele trebuie să se adapteze. Au apărut alte tipuri de deținuți [...] ne transformăm pe zi ce trece. Trebuie să urci-să cobori în funcție de nivelul fiecăruia. Este greu să se plieze pe nivelul de aici. (M; SE, 2015)

Cel mai greu a fost de schimbat mentalitatea oamenilor care lucrează aici. Mai ales tare ale persoanelor mai în vârstă. Gândeau ca un militar, nu ca un funcționar public. [...] Cei nou veniți sunt mai ușor de mulat. [...] În 2004-2005 au apărut alte deschideri. Încă nu se pune accentul pe drepturi și libertăți. Nu erau recunoscute într-o primă fază. De la drepturi foarte limitate au trecut la prea multe, încât presează să obțină și lucruri nelegale. Înainte nu-și puteau spune cuvântul. (M; SE, 2015).

Ce profil are școala de supraveghetori? Militară?

Nu. Un pic de psihologie, drept. Am făcut și un curs de psihopedagogie, după ce am venit aici. Am făcut și un curs de formare de formatori. Ajută să îi cunoști mai bine, la nivel mai profund. [...] Apoi, este lipsa de personal. Ce ar trebui să

facă 2 persoane, face unul singur. Asta e greu, pentru că ele știu regulamentul, dar speculează momentul. Fac ce nu au voie să facă. Strigă, comunică cu deținutele de la alt tip de regim, deși știu că nu e voie. Așa, de răutate, pentru că nu vor ceva anume și oricum nu obțin nimic. Dar pot apărea probleme. (PS; SE, 2015)

Cât mai multă activitate și o cât mai bună comunicare îți asigură liniștea în camere. Mulți sunt la nivelul unui copil mic, nu pot să facă nimic singuri. Dacă există și o bună comunicare, suntem ca părinții lor. (PS; SE, 2015).

Se lucrează greu cu deținutele?

La cabinet, unde le consultăm, vin însoțite. Chiar dacă sunt agitate la momentul sosirii, dacă le vorbești frumos, se liniștesc. Contează foarte mult să le vorbești frumos, se mai descarcă și ele, își mai spun un păs. De obicei de la familia de acasă apar neliniștile, stresul lor. Multe nu mai știu nimic de copii. (PM; SE, 2015)

S-a întâmplat să fii amenințată, șantajată, lovită? /... să vă fie frică? Să vă simțiți în pericol?

PS1. Nu. Niciodată.

PS2. Nu. Te respect, mă respecti. (PS; SE, 2015)

Nu. Și eu mă port profesionist, impun un anume tip de relație și ei o respectă (PE; SE, 2015)

Dar și ei [na: PS] au o meserie grea. Sunt amenințați «Te omooooor!», sunt unii care bat în uși, urlă... (deținut, Rahova)

După 12 ore ieși nebun de aici. (PS; SE, 2015)

Oamenii [na: PS] sunt neprotejați prin lege față de riscurile la care sunt expuși. Amenințări, bătuți, scuipați, răpiri de copii.

De curând? Aici?

Nu. Cam acum 10 ani. și mai degrabă situații întâlnite la bărbați. (M; SE, 2015)

Managementul unităților vizitate admite că reacțiilor emoționale necontrolate sau violente ale unor deținuți față de cadre sau față de co-deținuți li se poate găsi un dram de justificare. Specificul vieții

penitenciare amplifică toate trăirile și emoțiile persoanelor private de libertate (Dobrică, 2010), ceea ce face ca și nemulțumirile să fie extrapolate și manifeste într-un mod conflictual. Prevenirea acestor situații necesită atenția permanentă a personalului de supraveghere. (vezi și *Relația între deținuți*)

Între persoanele private de libertate și personalul penitenciarului există o distanță, fizică și nu numai (atingerea nefiind permisă prin regulament decât în situații special menționate), respectată de ambele părți, interesul comun fiind acela de a evita conflictele dintre ele.

Evenimente relativ recente din penitenciare povestite cu ocazia vizitei echipei de cercetare (telefoane aruncate peste gard în incinta penitenciarului, concubinajul dintre un supraveghetor și o deținută post-detenție) și contexte potențiale precizate în rapoartele APADOR (atitudinea intimidantă a personalului de supraveghere, atitudine inadecvată la percheziția camerelor, mituirea personalului pentru transferul între camere sau în corpuri de detenție mai puțin degradate, diluarea hranei prin adiție de apă, în urma controlului de calitate a acesteia) indică situații când limitele profesionale sunt încălcate de către personalul penitenciarului: o treime dintre bărbații respondenți la chestionar (și mai puțin femeile și tinerii) au afirmat că *unii gardieni sunt corupți*.

Relația cu personalul educativ este mai relaxată. Poate privită inițial cu neîncredere și acceptată pentru că *trebuie*, în timp, relația cu acesta poate deveni de un real suport pentru persoana privată de libertate, pentru a depăși șocul vieții penitenciare sau alte probleme personale.

Relația cu personalul medical tinde să fie mai nefavorabil evaluată de către femei decât de bărbați (doar 37% dintre participante la studiu au indicat un comportament corect al cadrelor medicale „vorbesc și se poartă frumos cu deținuții” față de peste 80% bărbații), pe fondul prezentării prompte la medic „în maxim 24 de ore, atunci când este o problemă” în 6 din 10 cazuri. Serviciile medicale sunt intens solicitate de către deținuți, adesea în compensarea dezavantajului pe care îl au în viața pre- și

post-detentie în relație cu acestea. Între reproșurile aduse îngrijirii medicale se regăsesc „nu au medicamentele necesare”, „e foarte rar” și „uneori suntem tratate ca obiecte, nu ca persoane, nu ni se adresează direct și multe altele”.

Dincolo de oferirea unor servicii (medicale, asistare socială, educativă etc.) conform fișei postului, personalul calificat superior oferă și suport psihologic persoanelor deținute; persoana închisă profită de interacțiunea cu aceștia pentru a comunica, a-și descărca sufletul, a-și spune păsul, a cere un sfat (vezi și *Starea de sănătate*), relația deținut-personal păstrând o componentă umană importantă.

Relaționare în penitenciar

Managementul penitenciarelor vizitate este unanim de acord că viața în mediul penitenciar o replică în bună măsură pe cea din afara lui:

Oamenii vin, pleacă, sunt straturi sociale. Oamenii se nasc, mor, se căsătoresc în penitenciar. Sunt trăite la intensitate evenimente sportive. Ei participă la viața socială, cu limitările de rigoare, impuse de lege. (M; SE, 2015).

În delimitarea straturilor sociale sunt definitorii raporturile de putere (câștigată prin intimidare și forță), dar și banii de care deținutul poate dispune sau alți identificatori de status. Sprijinul între deținuți nu este rar, dar în foarte mare măsură acesta este purtător de „datorie” față de cel care te-a sprijinit. Cei mai expuși sunt cei necăutați și care nu beneficiază de suport material din exterior. Aceștia devin „săgeți”, prin ei se fac activitățile neplăcute (curățenie, spălatul rufelor, servirea slugarnică; Dobrică, 2010), permit depășirea bugetului maximal de cheltuieli săptămânale la chioșc (jumătate din salariul minim pe economie), preluând asupra lor cheltuieli pe care le fac liderii, își asumă sancțiuni pentru deținerea de bunuri interzise (care nu le aparțin), participă la acte de violență și mijlocirea reglării de conturi între clanuri (M și PE;

SE, 2015). Rolul ocupat în ierarhia penitenciară, *eticheta* deținutului, călătorește odată cu acesta; rata de recidivă fiind ridicată, se găsește cineva care să știe ceva despre tine, chiar dacă la un moment dat ți se schimbă locul de detenție (Dobrică, 2010). Ținuta, ca element de status, e folosită și ea ca identificator al puterii, odată ce desființarea uniformei penitenciare a permis ținuta personală. În mică măsură, ierarhia penitenciară replică natural structura de clasă din exterior, într-o aceeași cameră putându-se întâlni persoane din medii diferite, care-și pot asuma de comun acord roluri, funcție de statusul pre-detenție.

A vorbit cu mine [n.a: minorul] și plângea, eu l-am încurajat și am încercat să îi spun, uite cum e frumos să te porți cu alții. Când a ieșit de la mine s-a văzut cu un coleg și i-a tras una după ceafă. L-am întrebat, «De ce ai făcut asta? Nu ți-a făcut nimic». «Pentru că cu el stau toată ziua și trebuie să îmi știe de frică. Cu dvs. stau o oră».

Supunerea celuilalt prin forță este o problemă în penitenciar, pe care nu o putem nega. Este un mod de a se impune în penitenciar. Au existat și situații greu de demontat. Presiunea este exercitată asupra persoanei slabe. De multe ori se feresc să vorbească. I se spune: «dacă vorbești despre asta, ești terminat. Chiar și în gaură de șarpe te gălesc».

Poate în afară era un neisprăvit, dar aici umblă cu haine de firmă.

Să le vedeți pe unele femei rome cu hainele de blană pe ele, iarna. (PE; SE, 2015)

Inițial vor să fie repartizate în camere omogene, după nivelul studiilor [...] La nici o săptămână a început scandalul. Fiind toate cu studii superioare, cu anume statut afară [na: medici], nu erau învățate cu munca administrativă și nu avea cine să le facă cafeaua, să le spele rufe, să le facă ordine... nu aveau slugi. [...] Aici cele cu studii devin lideri de opinie. Le scriu petițiile către autorități celor care nu știu ce, cum să scrie. De aceea sunt căutate. (M; SE, 2015)

Există așadar comportamente de tip bullying, *supunerea celuilalt* printr-o relație de dominare, intenționată, fizică sau psihică, care se perpetuează și amplifică tocmai pentru că cel slab, ținta, deși lezată, nu opune rezistență (Bultena și Whatcott, 2008). Astfel de situații sunt gestionate intern, de către deținuți, dar depind și de atenția pe care personalul de supraveghere o acordă pentru depistarea lor; dacă la cameră este „liniște” și regulamentul este respectat, este posibil ca intervenția „din afară” să nu aibă loc. Personalul educativ de la Tichilești afirmă că aceste situații se pot depista, relația de consiliere permițând „*să simți*”, „*îl vezi că se schimbă când ceva se întâmplă*”; minorii și tinerii sunt însă categoria persoanelor private de libertate cu cel mai mare accent pus pe abordarea psihologică și cel mai mic deficit de personal pe sectorul educativ-psihologic, așa încât șansele de control asupra fenomenului de bullying sunt notabil mai mici la adulți.

Experiența unor astfel de situații a făcut ca deținuții să fie separați pe pavilioane și camere în raport de tipul de personalitate, cu nevoile de dezvoltare personală și să existe o preocupare constată de a descuraja erijarea în lider sau supunerea celuilalt. Repartiția deținuților este însă condiționată de regimul de detenție al persoanei, gradul de ocupare al penitenciarului, fumător/nefumător, separarea „vulnerabililor” - a acelor cu infracțiuni împotriva minorilor, matricid sau apartenența la bande/ clanuri rivale - pentru a evita agresiunile. Colaborarea personalului de supraveghere cu cel educativ, care poate depista situațiile problemă cu ocazia evaluării din carantină (dar și post) este esențială în controlul situațiilor de agresiune și bullying.

O formă de discriminare mai puțin agresivă, dar explicită, este protejarea față de contactul cu co-deținuți cu boli transmisibile sau minorități sexuale:

Noi le putem asigura veselă și tacâmuri, dar ei vor să mănânce din ale lor, pe care le aduc de acasă și le spală ei. Deținutul vrea vasul lui. Este cultura de penitenciar. Poate celălalt este bolnav sau, mai ales, homosexual. Se feresc în primul rând de minoritățile sexuale: «m-am lăchit, m-am

spurcat», în termenii lor. Nu vor nici să spele rufe la comun. Există spălătorie, dar își spală rufe în camera. Cu mare greutate își trimit hainele la spălătorie. (M; SE, 2015)

Există viață penitenciară și dincolo de clanuri și grupuri de putere. Se pot înnoda relații amicale ca modalitate de defulare sau pentru servirea mesei/schimb de produse/servicii, pe baza unor simpatii comune și compatibilități; relația rămâne însă la suprafață. Repartiția pe cameră este totuși esențială: calitatea umană a co-locatarilor și minima compatibilitate au o mare importanță vis-à-vis de felul în care va decurge detenția.

Inegalitatea socială determină conflicte?

Nu. Cei care au îi ajută și pe cei care nu au. Îi susțin cu obiecte, haine, mâncare, țigări, în schimbul unor servicii. (PE; SE, 2015)

Depinde foarte mult în ce cameră ajungi. Oamenii sunt cei care îți fac pușcăria mai ușoară sau mai grea. Au stat într-o cameră unde era un individ și cu tatăl și cu fratele în aceeași cameră. Pentru ei viața era mai ușoară, că stăteau împreună, dar nouă ne făceau viața mai grea. Aveau tupeu cei doi frați, intimidau, ca să obțină din pachetul meu. Ei fiind împreună, nu erau căutați. Nu a fost suficient că le-am dat și lor. Le ziceam părinților să îmi pună în pachet dubluri, ca să le dau și lor, ca să mă lase în pace și tot nu mă lăsau. Ca să ies afară, rugam pe alt coleg să stea în camera să îmi păzească pachetul, pentru că mă furau în lipsă. (deținut, Rahova)

Nivelul de agresivitate diferă în esență în funcție de regimul de detenție, genul sau vârsta deținuților. Deși mai frecventă în rândul deținuților, este „*violență domestică mărunță, certuri multe, sunt guralive, dar violențele sunt minore; se iau de păr, o palmă. Rareori degenerază în bătaie*” (M; SE, 2015). La regimul de maximă siguranță conflictul este mai rar, dar la cote severe. Tinerii și minorii sunt în general mai rebeli, indisciplinați, conflictul este spontan și poate degenera, 2-3 evadări, comportament ofensiv,

părăsirea punctului de lucru; aflați în perioadă de transformări profunde, tinerii sunt în căutarea afirmării.

La sistemul de maximă siguranță, acolo e casa lor. Acolo locuiesc pentru o perioadă lungă de timp și, prin urmare, sunt mai dispuși să nu fie conflicte. Aici scandalurile, atunci când sunt, nu sunt minore. Se pot agresa grav sau omori între ei. (PE; SE, 2015)

Cele de la maximă sunt rele. Când le vin dracii... sparg, fac scandal, bat. [...] Cine le lasă să se omoare? Sunt fetele de pe secție ca iepurii, aud orice foșnet. (PA; SE, 2015)

Noi îi tratăm ca pe niște copii, pe care îi mai tragi de urechi când fac năzbâtii, vorbești cu ei să vezi ce au pe suflet. Nu ne repezim să le facem raport de sancționare. Trebuie să vezi care e problema lui. Mulți sunt receptivi la ce li se spune, dar trebuie să știi și cum să îi iei. Ei se maturizează în penitenciar și din cauza penitenciarului și pentru că e vârsta transformărilor.

Se știe că cel mai greu se lucrează cu minorii, dintre toți deținuții. (M; SE, 2015).

Familia și relația cu exteriorul

Personalul penitenciarelor este unanim în a afirma că nimic nu motivează deținutul mai mult decât relația cu familia. Personalul educativ remarcă în plus, că familia este un factor de stabilitate, dar totodată și un destabilizator. La pierderea unor etape din creșterea copilului se adaugă teama de a pierde relația cu copilul, cu deosebire dacă soția părăsește domiciliul (eventual pentru o altă relație, un argument suplimentar al frustrării) sau dacă există riscul de a fi preluat de o rudă sau de sistemul de protecție al copilului și, mai mult, „*preferă să îl știe la Centru decât la asistentul maternal*” (PE; SE, 2015); nu pot înțelege că uneori copilul nu poate fi adus în vizită (nu sunt resurse financiare, nu are cine să-l însoțească).

În ultimii ani, prin finanțări europene sau ale unor ONG-uri, s-au realizat o serie de investiții în dotarea unor spații dedicate întâlnirii

cu copiii minori aduși în vizită, considerând că este spre binele acestora să mențină relația cu părintele. Simultan cu teama de a pierde relația cu copilul, există și fenomenul revers, când tații refuză vizita copiilor; uneori acestuia i se spune că părintele este plecat la muncă, alteori pur și simplu nu doresc să fie văzuți de copii în contextul penitenciar. În lipsa unor dovezi clare că menținerea relației este în defavoarea copilului, personalul educativ încurajează relația părinte-copil. Între situațiile discutabile semnaleză că: *„părintele poate chiar dorește să-și vadă copilul, dar când eu știu că până să intre în pușcărie își ducea copiii sub 2 ani în intersecție să cerșească...ar trebui să mențină relația cu copiii?”* (PE; SE, 2015)

În cazul femeilor private de libertate, relația cu familia se numără între „urgențele” activității asistentului social; despărțirea de copil poate fi traumatizantă, prin modul în care se produce și este o sursă de anxietate, urmare a lipsei de informație sau a atacului perceput la adresa copilului. O situație excepție, când în timpul vizitei la geam managementul penitenciarului a permis aducerea copilului pentru ca mama să-l poate ține în brațe, a fost amintită de către deținute, altele decât mama în cauză, în scurta vizită făcută de echipa de cercetare cu ocazia acestui studiu, drept atitudine umanitară a managementului.

Există labilitate emoțională la ruperea relației cu copilul, dar nu există fenomene dezadaptative. Sunt interesate să păstreze relația cu copilul și apelează la oricine pentru a afla de copil. Au grad scăzut de toleranță față de celelalte deținute, mai ales dacă cealaltă a spus sau ceea ce a spus a fost perceput ca atac la copil.

Peste 20% au copii instituționalizați. Dacă e și distanța mare între Penitenciar și instituția de plasament, copiii nu ajung decât foarte rar în vizită. Lipsa de informație despre copii este cea mai apăsătoare. Vin la mine și îmi spun «Am scris de 3 luni și nu am vești, ce să fac?» sau s-a întâmplat ca la momentul arestului să-i fi fost luat copilul de la sân. A plâns o lună. Apoi sunt vizitele la geam [...] Dacă sunt mici [na:

copiii], sub 3 ani nu își dau seama, dar pe la 7 ani, când au amintirea mamei, este dramatic. (PE; SE, 2015)

Rolul stabilizator al familiei vine din relația cu aceasta, prin discuțiile avute la vizită sau la vizita conjugală, prin încurajările implicite și explicite pe care le primește pentru a trece peste perioada privării de libertate, prin informarea despre micile probleme și bucurii ale familiei, care permit ruperea de monotonia cotidiană a privațiunii de libertate și mențin contactul cu lumea exterioară penitenciarului. Rolul destabilizator apare atunci când familia trece prin evenimente pe care deținutul nu le poate controla sau contracara (despărțiri, îmbolnăviri, decese sau simpla absență de la o vizită programată). Cearta cu partenera de viață sau divorțul sunt argumente la fel de solide pentru evadarea din penitenciar sau de sub escortă ca și motivația libertății însăși. Pe cât mobilizează apropierea vizitei, pe atât dezamăgește anularea sau perturbarea ei. Vizita în sine a familiei sau prietenilor este un motivator pentru a-și îngriji igiena (Rotariu, 2014). De asemenea, în sine, vizita familiei și a prietenilor oferă persoanei private de libertate un statut și putere în mediul penitenciar.

Solicitarea pentru acordarea vizitei „la masă” a unei rude noi sau a unui prieten nou este între cele mai frecvente cereri adresate managementului penitenciarului, alături de cea pentru medicamente din exterior.³⁶

În afara familiei, a activităților lucrative în exterior, care nu sunt accesibile oricărui deținut, informațiile obținute via programe (știri, sport, muzică/manele și mai rar altceva), relația cu exteriorul se construiește prin corespondență, drepturile petiționale și consiliere. Posibilitatea corespondenței este asigurată de către penitenciare prin amplasarea cutiilor poștale în locuri ușor accesibile deținuților. Dreptul nelimitat la corespondență, dar mai ales drepturi la convorbiri telefonice zilnice (maxim 60 minute)

³⁶ Introducerea oricărui medicament în penitenciar se face numai în baza unei rețete întocmite și parafate de medic.

aduc un aport considerabil la menținerea relației cu familia și exteriorul. De asemenea, permisiunea de ieșire din penitenciar, acordată drept recompensă, permisă de Legea nr. 254/2013, ca și posibilitatea convorbirilor on-line, aflată însă în stadiu incipient, poate avea efecte benefice semnificative în menținerea relației de familie a deținuților implicați constant în muncă sau în cadrul activităților socio-educative.

Există posibilitatea apelării la un medic extern sau avocat, care poate veni la penitenciar, dar nu oricine își poate permite plata unor astfel de servicii. Probleme curente în relația cu instituții ale statului apar însă în cazul multora: *„mulți nu au acte și sunt probleme de eliberare a actelor. Trebuie să găsești pe cineva care să vrea să vină aici. Taxa este de 3-4 ori mai mare decât dacă te-ai fi dus acolo. Tot ce implică și acordul celui alt soț este o problemă”*. (PE; SE, 2015)

Timp și activități educativ-creative

Între apelul de dimineață și cel de seară timpul trebuie „umplut”. Programul unei zile în penitenciar decurge relativ omogen; trezirea (5,30-6), igiena, cafeaua, apelul (ora 7-7.30), activități educativ-creative /munca /TV, masa de prânz (11-13), activități educativ-creative /sportive /„la aer” /munca /activități culturale, TV, masa de seară și apelul de seară (ora 19), la care se adaugă consultațiile medicale la cerere sau după programarea pe camere și vizitele rudelor și prietenilor, cu o oarecare marjă de libertate, în funcție de regimul de detenție. Monotonia se poate întrerupe după cum deținutul este mutat în altă cameră/penitenciar, co-deținuții cu care împarte camera se schimbă, au rămas nelămurite o serie de probleme juridice în ceea ce-l privesc sau apar unele noi în legătură cu familia sau dacă comportamentul său pe timpul detenției determină schimbarea regimului pedepsei, progresiv sau regresiv, în acord cu prevederile legale. Contracararea deprecierii abilităților sociale și pentru piața muncii și depersonalizarea specifică vieții de detenție, ca și demontarea tarelor infracționale reclamă o serie de

activități, generic denumite educative, care să dezvolte sau măcar să prezeve capacitatea individului de a fi parte a societății.

În perioada de carantină are loc evaluarea individuală a persoanelor custodiate și din perspectivă educativă, psihologică și socială, pe baza acesteia întocmindu-se *Planul individualizat de evaluare și intervenție educativă și terapeutică* (DRS). Acesta cuprinde pe lângă monitorizarea aspectelor vulnerabile ale persoanei private de libertate, orientarea pentru diferite tipuri de activități menite să răspundă nevoii sale de dezvoltare personală, să descopere și să dezvolte abilități sociale și profesionale. În cazul tinerilor, recenta modificare legislativă pune un accent deosebit pe activitatea educativ-școlară, devenită obligatorie, similar vieții non-privative de libertate, și sancționată sever în caz de neparticipare.

Implicarea deținutului în orice activitate dintre cele propuse este benevolă. Reducerea monotoniei penitenciare motivează atitudinea participativă față de programul penitenciar, dar cea mai mare parte a deținuților văd în ea calea către ținta pe care o au odată ajunși în penitenciar: succesul prezentării la Comisia de eliberare pentru eliberarea la fracție (3/4 din durata pedepsei, respectiv 1/2 pentru minori).

Câte un singur participant dintre cei care au completat chestionarul a indicat că nu a fost implicat în nicio activitate, respectiv că a participat la muncă în afara lui³⁷. Activitățile menționate indică predominat activități de socializare primară, cu alți deținuți sau familia și activități care nu necesită un efort prelungit din perspectiva învățării și planificării pe termen mediu-lung (hobby, sport, joc de cărți/remy în cazul bărbaților, respectiv discuțiile spontane; cca. 8 din 10 respondenți), în defavoarea celor care necesită un efort și deprinderea unor abilități (lucrative, tehnologice, educative-formative etc.). În cazul tinerilor, hobby-urile (și nu relația familială) sunt surclasare de participarea la educația formală, rezultat al accentului care se pune în cazul lor

³⁷ Revenim asupra precizării că cei care munceau în afara penitenciarului erau la momentul vizitei echipei de cercetare la muncă, motiv pentru care această categorie de deținuți nu este prezentă, decât cu titlu de excepție, în studiul de față.

prin prevederi legislative pe intervenția educativ-formativă. Tot în cazul lor apare și accesul la computer.

Unanim, personalul educativ recunoaște că ceea ce produce deschiderea pentru participarea la activități este mobilul obținerii de credite. Odată antrenați în activități, șansa de a continua, de a deveni participativi și interesați crește, dar rămâne sensibil legată de recompensa creditelor. În același timp personalul educativ semnalează schimbările pozitive ale persoanelor private de libertate în raport cu scopul acestora, și chiar respondenții la chestionar apreciază, în cca. 8 din 10 cazuri că, pe timpul detenției „am învățat să fiu mai calm/ă, mai diplomat/ă, mai înțelegător/oare față de ceilalți”.

Dacă trec prin școală se prinde ceva de ei și comportamentul lor se schimbă.

Activitățile pe care le desfășoară ajută pentru starea lor psiho-emoțională. Unele vin pentru credite, recompense, nu din interes deosebit. [...] Poate nu-și dau seama că le ajută și contribuie la dezvoltarea personală. Pentru ele e ca o oază, se detașează de atmosfera de penitenciar.

Prin simplul fapt că aleg dintre niște opțiuni de cursuri, că aleg să facă, e un semn bun. Cei mai mulți sunt cei care vor doar credite. Cu timpul însă, la unii, se poate vedea un progres, devine un comportament dobândit, «vreau să ies din cameră, să am o ocupație» [...] Învăță în timp să lucreze în grup. Discutăm în grup. Poate primesc un sfat. (PE; SE, 2015)

Pe lângă activități școlare propriu zise, activitățile educative cuprind o serie de programe de cultură generală și educativ-recreative; alfabetizare, educație civică, pentru sănătate și igienă, educație prin sport, educație religioasă, acțiuni cu familia în penitenciar etc. Profilarea acestora se face în funcție de nivelul intelectual și cultural al populației penitenciare, dar și de obiectivul ajustării comportamentale, al însușirii unui comportament prosocial. Deși greu de imaginat pentru cetățeanul obișnuit, care respectă norma socială, în multe situații acesta nu a fost niciodată

cunoscut; abuzul și violența începând din perioada copilăriei, apelul la mijloace ilicite ca mod de viață pentru dobândirea resurselor necesare supraviețuirii familiei, lipsa educației formale, consumul de alcool până la abrutizare, neglijența/ dezinteresul părinților față de copii/ adolescenți, la care s-ar adăuga (eventual) brutalitatea mediului penitenciar care ar consolida instinctul agresiv, rudimentar de apărare fac necesare intervenții de educație civică, elementară.

În ultimii 5 ani participarea școlară a fost în creștere (ANP, 2014). Conform legislației, educația în penitenciar este similară celei de masă, urmărind asigurarea învățământului general obligatoriu (10 clase) și este organizată în colaborare cu Ministerul Educației și Cercetării Științifice. Personalul didactic este repartizat de către Inspectoratele școlare, acestea desemnând și unitățile de învățământ care școlarizează persoane aflate în detenție. Pentru adulți există posibilitatea educației de tip „a 2-a șansă”, cu manuale adaptate, dar cu materii și baremuri de evaluare ca în sistemul public, la finalizarea cărora primesc diplome pe care nu este specificat faptul că sunt dobândite în penitenciar. Pentru promovarea unui an școlar se primesc 30 de zile considerate ca executate din pedeapsă.³⁸ Pentru studii universitate și chiar postliceale există posibilitatea învățământului la distanță sau colaborări cu profesori/ licee din localități învecinate. Ieșirea din penitenciar în scopul școlarizării este posibilă (mai puțin pentru regimul de maximă siguranță), dar ar necesita personal de supraveghere suplimentar, cu excepția regimului deschis. Înscrierea într-o anumită clasă se face pe baza foii matricole, pentru cei care nu sunt în arest preventiv, și dacă aceasta se obține până la începerea anului școlar. La clasa I înscrierea se face pe baza unei declarații pe proprie răspundere, cum că persoana nu a fost școlarizată niciodată.

Dacă pentru educația de bază, motivatorul este comunicarea privată, cu familia sau instanțele, asemeni și altor grupuri

³⁸ <http://www.ziare.com/miercurea-ciuc/elevi/detnutii-de-la-penitenciarul-miercurea-ciuc-au-inceput-scoala-3268450>; <https://www.ziuaconstanta.ro/stiri/eveniment/detnutii-din-tara-viseaza-la-un-loc-in-penitenciarul-din-tulcea-47535.html>

vulnerabile, motivatorul pentru învățământul gimnazial este posibilitatea de a obține carnet de conducere.

Numărul de elevi pe clasă este în general mic și poate varia sensibil între începutul și sfârșitul anului, datorită în principal ieșirilor din sistem (eliberărilor). Între problemele semnalate în legătură cu sistemul educațional regăsim și dificultăți în a asigura colaborarea unor profesori de specializări școlare studiate în ciclul secundar inferior, dar mai ales superior, ca și întârzieri în trimiterea foilor matricole care atestă nivelul educațional deja dobândit față de momentul de debut al anului școlar.

În clasele 1-4 sunt motivați pentru că vor să știe să scrie acasă. La ciclul gimnazial vin că altfel «nu pot să dau de carnet». În general sunt interesați, pentru că este un timp pentru altceva, este o formă de legătură cu exteriorul, îi rupe de atmosfera penitenciarului [...] mai este și socializarea (n.a: înscrierea la școală nu este în funcție de repartiția pe camere). Acesta nu e un spațiu de agresivitate, aici nu reglează conturi.

Le dai să coloreze și sunt încântați [...] Ei au sărit etapele astea de viață.

Plângeri fac oriunde, fără nicio problemă. Este o motivație pentru a învăța să scrie. Nu la fel de puternică ca aceea de a menține relația cu copilul sau de a nu rămâne în urmă. «Copilul e în clasa a 5-a și eu în clasa a 3-a?» (PE; SE, 2015)

Cursurile educației non-formale pentru minori și pentru adulți, vizează educația de bază, diferite domenii de cultură generală, dar și activități menite să valorifice sau să descopere abilități individuale. Și în acest caz provocarea personalului socio-educativ este să alcătuiască o grupă, care să aibă o oarecare omogenitate (nivel educațional, înțelegere, interes) și continuitate. O „temă” de efectuat la cameră (de regulă introspectivă, dar sistematizată în scris) are puține șanse să se realizeze dacă deținutul este luat în derâdere de către co-deținuți; nevoia de adaptare la atmosfera generală va determina deținutul să renunțe

sau, cazul fericit, să se ascundă. În absența unei experiențe de muncă (formală) pre-existente, regimul penitenciar este primul mediu ordonat în care individul a trăit vreodată, de la care se așteaptă să construiască această minimă abilitate necesară integrării profesionale.

Între cursurile de interes, regăsim informatică și educație fizică (minori), istorie, geografie, cultură generală/universul cunoașterii, ateliere de creație, educație pentru sănătate/ alimentație, religie, familie/copil, sesiunile de dezvoltare personală și discuțiile libere, concursuri pe teme de cultură.

La atelierele de creativitate se realizează sub îndrumare produse și obiecte decorative manufacturate din hârtie sau textile, de o diversitate și calitate surprinzător de bună, care au făcut și obiectul unor expoziții: felicitări și tablouri prin tehnica *quilling*, tablouri și semne de carte din materiale textile, obiecte decorative prin tehnica *origami*, suporturi de birotică, portmonee și curele de ceas din hârtie și scotch. Realizarea acestora are un accentuat rol terapeutic presupunând răbdare, migală, fiind și o terapie prin culoare, o modalitate de detensionare a nervozității și anxietății acumulate urmare a stării de detenție, independent de existența unei probleme personale. În baza acestorași argumente, atelierele de creație sunt o cale de „evadare” din atmosfera carcerală și reprezintă o ofertă de interes inclusiv pentru persoanele cu educație superioară, al căror nivel de instrucție le exclude practic de la programele de cultură generală. Grupurile de lucru pot varia, de la 8-10 persoane (în discuțiile de grup cu psihologul) până la 20 de persoane la programele educative.

Programele de consiliere ținesc și controlul agresivității, impulsivității, dependențelor, ajustarea comportamentului iresponsabil, formare responsabilităților parentale și sociale, a abilităților decizionale în situații de risc etc.

Informatică, educație fizică. O solicită. E un compromis pedagogic, să faci loc lucrurilor de interes. Am solicitat spre exemplu să fie scoși la noaptea de Înviere. Au vrut. 90% au solicitat ora de religie.

Pentru ele e ca o oază, se detașează de atmosfera de penitenciar. Cele cu studii superioare sunt interesate mai ales de ateliere, de altceva mai puțin. E și normal. Programele sunt scrise pentru un nivel scăzut și nu au cum să fie interesante pentru ele.

În fiecare zi au un alt program. Miercuri și joi vin 2 voluntari [...] Concursurile de cultură generală au succes, învață poezii ... Sunt uimită că se supără dacă au primit o notă mai mică. Primesc diplome. [...] solicită continuarea. Îmi ziceau: «nu ați mai făcut cursuri cu noi» și mi-am modificat programul să fiu după ora 15 cu ei [na: când se întorc de la muncă]. (PE; SE, 2015)

Activitățile culturale pot consta în lectura cărților primite de acasă sau luate de la biblioteca unității, concursuri sau seri de poezie și creație literară (cu concursul Uniunii scriitorilor din România, dar nu neapărat - Rahova, Târgșor), trupa de teatru, pictura/desen (Rahova, Jilava), vizionarea de filme (la Clubul Central – Rahova), spectacolul unei trupe de muzică (Târgșor). La acestea se adaugă vizite în comunitate (cămine de bătrâni, muzee, expoziții în grupuri de câte 10-12 deținuți).

Activitățile cultural-educative respectă cerințe-cadru impuse de ANP, dar pot apărea și la inițiativa unităților penitenciare, funcție de nevoile identificate; cursul de pescuit „Fir întins” a fost propus pentru CD Tichilești de către personalul educativ de aici, pictura încăperii-capelă din comunitatea terapeutică de la Rahova, ca și cea a unui zid din incinta Penitenciarului Jilava au fost realizate la propunerea și de către foști deținuți, în timp ce mozaicul exterior al troiței din incinta Penitenciarului Târgșor s-a realizat de către deținute la inițiativa preotului și sub îndrumarea unui artist plastic.

Timp și formare profesională

Un tip distinct de activități este cel al cursurilor vocaționale: croitorie, legumicultură, peisagist-floricultor, frizer, bucătar, tâmplar (lemn și PVC), lăcătuș, strungar, sudor, electrician, croitorie-încălțăminte, zidar, web-designer, morar etc. Acestea se realizează pentru a putea antrena deținuții în activități lucrative pe durata detenției și a asigura o minimă instruire în activitatea prestată, respectiv o minimă bază pentru incluziunea pe piața muncii.

Gama cursurilor de pregătire este totuși limitată, nu atât de abilitățile și interesul deținuților, cât de posibilitățile efective de supraveghere și asigurare a unei baze de practică, adecvate unei meserii anume. Datorită costurilor de supraveghere curente mai mici și securității mai ridicate, este preferată calificarea în interiorul penitenciarului, baza de instruire depinzând de cât de costisitoare, potențial neriscontă și posibilă ar fi crearea ei în penitenciar. În ultimii 6-7 ani, ONG-uri (Tichilești) sau proiecte POSDRU (de anvergură, în care ANP a fost partener) au contribuit la dezvoltarea unor ateliere/cursuri în penitenciare, parte dintre ele făcând și legătura cu ocuparea post-detenție.

Spre finalul perioadei de detenție se intensifică oferta de curs, ca și conlucrarea cu AJOFM, cu familia sau comunitatea (preoți/Bacău sau ONG-uri/Rahova, care să medieze integrarea socială, agenți economici/Rahova, Tichilești) pentru găsirea unui loc de muncă post-detenție, dar și activitățile de informare și consiliere pentru reintegrarea în societate și piața muncii. Perspectiva unui loc de muncă la ieșirea din penitenciar este un punct pozitiv în evaluarea Comisiei de eliberare, ceea ce motivează deopotrivă interesul deținutului și al familiei în găsirea unui loc de muncă în perioada premergătoare eliberării (PE; SE, 2015).

Bursele locurilor de muncă dedicate sunt o astfel de ocazie, folosită și de către penitenciare și de către AJOFM (foștii deținuți fiind ținte explicate în Planurile Naționale de Ocupare post-aderare), urmare a orientării politicilor sociale pe direcția incluziunii sociale a grupurilor vulnerabile. Acestea, serviciile de probațiune și cele de asistență socială sunt esențiale pentru a depăși barierele de

integrare post-detenție. Asemeni și altor grupuri vulnerabile, este nevoie de monitorizarea constantă, și post inserție pe piața muncii, pentru depășirea handicapului social, profesional, cultural, a barierelor psihologice ale persoanelor vizate și creșterea gradului de cunoaștere a angajatorului cu privire la specificul grupului vulnerabil din care face parte noul angajat.

În ultimii 4-5 ani, la tinerii de la Tichilești, Bursele locurilor de muncă au fost organizate cu frecvență bianuală (câteva numai cu rol de simulare), efectul lor nefiind doar medierea relației dintre potențialii angajați și angajatori, deși au fost încheiate și precontracte, ci și faptul că „s-au simțit liberi, în rândul lumii” (PE; SE, 2015), au venit în contact cu cerințele vieții în libertate.

Până nu demult munca în penitenciar era considerată principala formă de reabilitare; în plus, asigura deținuților o calificare.

Existau 4-5 fabrici pe vremea comunismului: Fabrica de confecții textile (Târgșor), confecții metalice (Aiud), mobilă (Gherla, Mărgineni), împletituri de răchită (Poarta Albă). Erau administrate de către penitenciare și deci nu existau comisioane la acceptarea/ încheierea unor angajamente de muncă care implicau deținuți. Aveau de asemenea și gospodării zootehnice și legumicole, pentru care exista personal specializat angajat (preluat în corpul ofițerilor). Se asigurau astfel și locuri de muncă/ activități lucrative pentru deținuți și alimente. După 89, direcțiile economice au început să producă profit, s-au transformat în regii autonome, apoi în regii în subordine și a urmat ruperea totală de Minister. La plecarea din penitenciar aveau o meserie. Erau create cu scopul de a crea o activitate deținuților și de a produce pentru penitenciar cele necesare: alimente, prin gospodăriile agro-zootehnice, uniforme etc. (M; SE, 2015)

Chiar și în prezent, impactul ei benefic asupra rolului activității penitenciare este amintit în declarațiile personalului intervievat.

Există o diferență între cei care muncesc și cei care nu. Cei care au muncit, când se eliberează, se integrează mai ușor.

E mai liniștit. [...] Munca le dă sentimentul utilității, te menține în contact cu societatea, îți consumă energia. (PE; SE, 2015)

Mi-ar conveni să pot să asigur mai multă muncă, căci blochează relația infracțională. Aș prefera să plece în grup. Aș putea închide camera. Să o încui, să nu am consum deloc, apă și electricitate, pe cameră. (M; SE, 2015)

Munca, mai mult decât orice altceva [na: previne conflictele]. Când vin sunt obosite, se spală, mănâncă și se culcă că a 2-a zi se duc din nou la muncă. Nu au timp să se gândească la rele și se și comportă corect, ca să nu piardă locul de muncă. Le și motivează, pentru că în afară de bani primesc și zile de reducere a pedepsei. Activitățile sunt mai puțin eficiente pentru că nu dau și zile câștig, doar recompense – o vizită în plus, un pachet. Ceea ce urmăresc este să plece mai repede. Chiar și cele care recidivează. (PS; SE, 2015)

Reglementările internaționale și naționale actuale condiționează desfășurarea ei de acordarea unei zile libere pe săptămână, timp suficient pentru activități educative, timp minim pentru exerciții fizice și activități în aer liber, interdicția de a fi un element punitiv în regulamentul penitenciar și desfășurarea ei în condiții de securitate a muncii, conform reglementărilor în vigoare pe piața generală a muncii, urmărind să permită pe cât posibil „menținerea și creșterea capacității deținutului de a-și câștiga existența după liberare”. Se precizează de asemenea (REC(2006)2; 26.9), că activitățile productive trebuie să fie asigurate de penitenciar, cu sau fără ajutorul agenților economici, în interiorul sau exteriorul penitenciarului. Înțelegem că în accepțiunea acestei recomandări participarea la activități productive fie nu este văzută exclusiv pe baze benevole, fie că singurul impediment al participării deținuților la viața economică este condiția de deținut. Am arătat la începutul acestui studiu că, deși poate să fi existat experiența obținerii de venituri, constant, pentru existența cotidiană în viața pre-detenție, aceasta nu a fost neapărat legală (cerșit, furt, proxenetism, prostituție, trafic de droguri, cămătărie), motivat prin aceea că fie piața formală a muncii

nu era accesibilă, fie condițiile de pe piața formală a muncii nu erau atractive din perspectiva recompensei sau a efortului presupus, fie nu au văzut vreodată o altă strategie de câștig. În aceste condiții oferta benevolă pentru activități lucrative este puțin probabilă.

Alții nu au muncit niciodată, nu le place munca, ei se descurcă. [...] În general cei care muncesc aici, au muncit și pe afară, înainte de penitenciar.

Unii au muncit și își vor găsi și în continuare de muncă, dacă vor să-și găsească. (PE; SE, 2015)

Activitățile productive oferite de penitenciare pot fi nere-munerate – administrative, de interior (curățenie în spațiul curții și incinte, deservirea sau prepararea mesei) sau remunerate - în exteriorul sau interiorul penitenciarului (dacă producția poate fi valorificată; stupi, tâmplărie, confecții încălțăminte și orice activitate pe care un agent economic extern o poate transla în penitenciar). Penitenciarele au în proprietate terenuri pe care le folosesc în acest sens, dar volumul acestor activități este în scădere, datorită lipsei de competențe specifice în raport cu normele europene asumate de România (de creștere a animalelor, pentru tratamentul animalelor). „Rezistența” lor este dată de utilizarea acestor resurse pentru furnizarea de produse alimentare bucătăriei penitenciarului. Parte a acestor terenuri sunt subînchiriate, activitatea productivă continuând cu participarea deținuților sau nu, caz în care devine doar o sursă de venituri proprii. Planurile de reluare sau de intensificare a utilizării acestor proprietăți nu sunt abandonate, dar demersul este timid și dificil, dat fiind cumulul de competențe și timp pe care îl presupune.

Avem o gospodărie anexă zootehnică. Avem vaci. Porci nu mai avem. Aici lucrează deținuți care au făcut cursuri pentru munca în zootehnie. Sau pentru legumicultură.

Am avut (animale), dar era dificil cu personalul de specialitate și toate tratamentele pentru animale. Am dat în arendă la ferma Bragadiru. (PA; SE, 2015)

Este greu cu lucrutul lor, pentru că totul trebuie negociat/licitat și este greu și cu deficitul de personal. Toate ieșirile din penitenciar presupun supraveghere și mai multe locuri presupun mai mult personal.

Eu nu pot să îi scot la muncă. Erau la câmp, la GAZ, când au evadat 3. Au fugit în 3 direcții diferite. La regimul deschis erau păziți de un singur supraveghetor. [...] Nu mă pot duce cu 50 de minori de 20 de ani. La adulți e mai mic riscul [n.a: de fugă de la postul de lucru]. Majorii își știu interesul. Mai bine munca aici, în interior. Muncă în folosul unității. (M; SE, 2015)

În activitățile productive prin intermediul agenților economici s-a resimțit impactul recente crize economice. Parteneriatele cu agenți economici sunt motivate de interesul economic al agenților (costuri mai mici cu forța de muncă, regularitatea fluxului productiv în munca cu adulții) și condiționate de existența agenților economici pe o distanță rezonabilă față de locul de detenție, cunoștințele lor cu privire la această posibilitate (deși ea nu este de dată recentă), calificări posibil de dobândit de către deținuți și posibilitatea divizării muncii, astfel încât să se poată asigura supravegherea deținuților. Agenții economici sunt de regulă contactați de către serviciul administrativ al penitenciarelor, dar se pot și recomanda unii altora. Oferta este surprinzător de diversă, semn că direcția este teoretic posibilă și de interes pentru ambele părți: confecții textile, curățenie (Aerodrom, Primărie, Remat), fabrică de vopsele, fabrici de pâine, zootehnie, țesătorie, finisări în construcții (chiar și pentru femei) sau voluntariat la cămine de bătrâni, copii, școli. Studiul a identificat și o situație în care în urma unei activități de tip voluntariat la o casă de bătrâni a unor tineri deținuți, impresionați de condițiile deficitare de acolo, aceștia au revenit cu donații. Participarea la muncă a deținuților a fost în creștere după anul 2010; în anul 2014, procentul celor care participau la activități lucrative era cca. un sfert din efectivul deținuților, doar aproximativ 10% fiind implicați în activități/remunerate/în afara penitenciarului (ANP, 2014).

Este atractiv voluntariatul pentru persoanele private de libertate?

Da, că le reduce pedeapsa și pentru asta se duc chiar și fără bani. (PA; SE, 2015)

Da, avem dreptul la muncă, dar omul începe să pună condiții, ca să nu facă. E vorba de lena proverbială la români. (M; SE, 2015)

II.4 Aspecte de sistem: finanțare, resurse umane, reformă, așteptări

Resorturile, formele de manifestare, riscul pe care-l reprezintă pentru societate și nivelul de agresivitate al deținuților sunt foarte diferite, mediul penitenciar cumulând exponenții unor fenomene de inadaptare și excluziune socială, pentru care educația de masă și civică nu au funcționat. Unul din scopurile principale ale detenției, declarat legislativ și așteptat de societate, care motivează cheltuiala socială în această direcție, este responsabilizarea persoanei și reabilitarea socială în cât mai mare măsură. Finanțarea sistemului a ținut și mai puțin decât reglementarea legislativă pasul cu această direcție și, mai mult, a fost în scădere „cu 10-20% de la an la an” (în ultimii ani).

O serie de cheltuieli trebuie îndreptate către destinații curente pentru dotări uzate fizic și mentenanță; pentru acestea este nevoie de o planificare adecvată. O altă serie de cheltuieli sunt investiții de anvergură, care necesită subcontractări și un flux previzibil de bani; între acestea construcția unei noi clădiri, adaptarea sistemului de supraveghere și securitate, comunicare, infrastructură. Apoi, sunt o serie de investiții pentru ajustarea infrastructurii

existente în vederea asigurării spațiului și igienei minime (transformarea unor anexe în spații de locuire), accesul la informare, mișcare și activitate fizică, vizita copiilor și vizita conjugală și perfecționarea personalului penitenciar, creșterea dimensiunii personalului pe direcția social-educativă urmare a schimbării modului de relaționare la persoana privată de libertate, creșterea numărului de personal de supraveghere, urmare a necesarului de escortă pentru multiplele ocazii în care deținuții pot să părăsească incinta penitenciarului (muncă, Instanțe, spital) și a dotării tehnice necesare în acest sens.

Problema necesității sistematizării și modernizării rețelei penitenciare este mai degrabă retorică, costurile fiind prohibitive. De principiu, obiectivul este declarat și punctual au loc intervenții, dată fiind imperativitatea investițiilor: aresturi preventive separate, rețea web pentru audierea deținuților de către magistrați prin videoconferință și, în proiect, pentru comunicarea online cu familia, modernizarea sistemului de securitate, construcția de noi penitenciare sau corpuri de clădiri și investiții locale, de mai mică amploare.

Deși reorientarea ideologică în relația cu persoanele private de libertate a ocazionat demilitarizarea cadrelor, sistemul a rămas unul puternic ierarhizat, în care *„toată lumea așteaptă să zică șeful”*, în care puține sunt cazurile în care *„iei o decizie care să te privească doar pe tine”* și în care pentru orice *„trebuie aprobare”* sau un normativ. Funcționarea unităților penitenciare în contextul economiei de piață românești și a schimbării ideologice provoacă însă personalul penitenciar la inițiative exact opuse: creativitate în identificarea de resurse financiare (dar împărțite cu Bugetul de Stat), policalificarea administrației penitenciare, buna cooperare la nivel interpersonal între personalul de supraveghere și cel educativ, conlucrare inter-instituțională pentru soluționarea problemelor deținuților. Scurtarea timpului de răspuns la solicitări și o mai mare libertate de decizie în utilizarea fondurilor a conturat tendința unor manageri intervievați de a considera potrivit pentru unitățile penitenciare rolul ordonatorului secundar de credite, deși nu există unanimitate în această privință.

Asemeni altor structuri de economie socială românești (Ilie, 2013), penitenciarele sunt deficitare în aspectele de business, deși cunosc în detaliu limitele și atu-urile grupului vulnerabil cu care lucrează și sunt excelenți administratori. Actualul context este neprietenos în privința dezvoltării și integrării pe verticală a producției realizate de penitenciare (agro-zootehnice, mică meșteșugărie) și inhibă contribuția ei la asigurarea normei de hrană a deținuților, ca și cel mai direct canal de responsabilizare socială a deținuților.

Ne-am asumat unele transformări care trebuiau să se întâmple [...] Trebuie să facem multe, dar cum putem pune în aplicare, nimeni nu întreabă.

În fiecare an te descurci cu mai puțini bani, cu mai puțini oameni. Înseamnă că faci un management eficient, dacă reușești. (M; SE, 2015)

Între **probleme ale sistemului** se conturează vulnerabilități ocazionate atât de bugetul și personalul insuficient, cât și de scăpări legislative, sau efecte neprevăzute, costisitoare sau adverse din perspectiva administrării, semnalate de personalul penitenciar participant la studiu:

Cheltuieli curente

- Insuficiența bugetului pentru cheltuielile curente, zugrăveli, reparații instalații sanitare, roviniete, cauciucuri. Aprobări târzii ale solicitărilor de bani/investiții: „cheltuielile zilnice te omoară. Cele mai multe sume sunt alocate pentru trimestrele 3 și 4. Și până atunci...?”
- Există și reversul: „Am avut odată 2 mld. în cont și nu i-am putut folosi că nu aveam prevedere bugetară.”
- Prejudiciile recuperate se duc la Bugetul de Stat și nu se întorc la penitenciar, decât dacă se recuperează în anul în curs; „jumătate se duce la Bugetul de Stat”.
- Deținutul fără venit primește bani de transport, după ce el a cheltuit tot ce avea în cont: „El a avut bani în cont, dar i-a cheltuit toți pe țiğări. Dacă a făcut pagubă de 10 milioane și

are un milion în cont, i-l iei. Va primi bani în continuare prin terți, deci alți bani nu mai vezi, pentru că nu mai primește în cont alții. El are debite către penitenciar, dar eu îi dau bani de drum [na: pentru întors acasă].“

- „Cum să asiguri radiografii dentare gratuite [na: conform legii] într-un oraș în care toate laboratoarele de radiologie dentară sunt private?”

Prezentarea la instanțe

- Un minor în arest preventiv: „Îl cheamă instanța, îl ducem până acolo. Instanța îi dă eliberare condiționată și el de abia a sosit. Îl urcăm iar în mașină să meargă la Botoșani [na: conform domiciliului din buletin]. Ar trebui să stea acolo până la decizia Instanței. Cheltuim motorină de 2 ori.”
- „Parcul auto este la pământ și ne trebuie, că trebuie să ducem oamenii la instanțe. Chiar și când deținutele se dau în judecată între ele, ele aflându-se în penitenciare diferite. Le duci acolo unde au instanța.”

Sănătate

- Expertiza IML pentru agresiuni: „o plătesc eu, de la buget, și apoi ei se împacă”.
- „A fost o modă până acum vreo 5 ani: auto-agresiunea. Procedurile s-au schimbat. Înainte, dacă se tăia îl cosea asistenta aici. Acum costă totul: îl duci în afară cu mașina, 3 paznici, adu-l înapoi... medicii [n.a: din sistemul civil] s-au acrit de noi, ne țin la coadă.”
- Lipsa de reglementare în ceea ce privește efectuarea investigațiilor din cadrul expertizelor medico-legale, în ce privește valabilitatea analizelor face ca acestea să nu fie transferabile de la un dosar la altul al deținutului în intervale relativ similare de timp: „Dacă se cere expertiză medico-legală, instanța dispune. Sunt unii care fac expertize la 3 luni. Nu se ține cont de referatul medicului de familie. Unii vor să își actualizeze analizele. La fiecare

dosar, chiar dacă ai unul după altul, se cere expertiză. Nu țin cont că aveai analizele acum 3 luni făcute. Începe expertiza, deținutul întrerupe și apoi cere din nou. Dacă nu a vrut să continue, înseamnă că nu e bolnav. Comisia ar trebui să îl evalueze doar dacă nu are una recentă, nu mai trebuie încă una. Este un abuz pe care deținuții îl fac.“

- Decontările cu Casa de sănătate: „Consultațiile pe care le face medicul, ca orice medic de familie, ajung la Rahova [na: penitenciar spital] de unde îi recuperăm cu țârâita, deși medicul este aici, ăsta e punctul lui de lucru.“
- Este necesară modificarea achiziționărilor din fondul de asistență primară/ stomatologică prin intermediul spitalelor-penitenciar unde personalul din sectorul de achiziții și așa insuficient trebuie să facă selecții de oferte și achiziții pentru toate unitățile penitenciar arondate. De cele mai multe sunt achiziționate doar acele poziții care se regăsesc în toate referatele de necesitate ale penitenciarelor arondate.
- Contractul medicului stomatolog cu Casa de asigurări „e pe cabinetul lui din afară și nu poate încheia contract și cu cabinetul din penitenciar. Nu au voie”.
- Lipsa unei registraturi pune în sarcina personalului medical și cel educativ-școlar foarte multe scripte: Nu există un om care să facă scriptele, sunt mai multe decât în sistemul civil, deci încărcătura de volum de muncă este mare.”

Intrări și ieșiri din sistem

- Starea de arest preventiv ar trebui să nu fie posibil de confundat cu cea a detenției la regim închis; durata și/sau condițiile de detenție se impun ajustate. Atmosfera camerei de deținere a arestatelor preventiv de la Târgșor era mai apăsătoare decât cea din camera celor cu sentință definitivă, din cauza provizoratului situației (3 într-o cameră de 16 paturi, neatrăgerea în activități educativ-productive, fără relaționare cu alte deținute)

- Punerea în libertate *imediată*, ceea ce poate antrena costuri suplimentare, directe sau indirecte, prin acumularea de ore suplimentare (la momentul studiului, multe fiind neplătite)
„Sistemul de probațiune nu a fost informat de către instanță că el este pus în libertate. Eu sunt obligat să îl pun în libertate imediat, dar nu am obligația să anunț probațiunea. Asistentul social ia legătura cu familia și este eliberat. Dacă nu îl preia nimeni de la poartă... e minor, trebuie dus, că probațiunea nu ți-l ia din poartă. Ar trebui în mod normal să vină probațiunea să îl ducă în mijlocul familiei. Pentru cei ajunși majori sistemul dă bani de drum. Îl duci până la gară, îl sui în tren. Nu pot să îl las în mijlocul câmpului. El este rupt de realitate.”
„Citează și sâmbăta. Îi pune în libertate și la 1 noaptea. Trebuie să vină personalul de la Evidență, de la Financiar. Pentru un transfer trebuie să chemi jumătate de personal de pușcărie.”

Reglementări

- Lipsa normelor de aplicare la un an și jumătate de la intrarea în vigoare a legii (L254/2013) reprezintă o problemă
- Revizuirea și respectarea normei de muncă a personalului medical, dar și a celui de executare a pedepsei
- Este apreciată negativ schimbarea legislativă care a interzis tratarea personalului penitenciarului de către medicul de familie din penitenciar: *„Gardianul, după o tură obositoare, trebuie să fugă după medicul de familie a doua zi, apoi probabil este trimis abia în următoarea zi la analize și el nu mai poate merge pentru că intră iar în tură. E mai bine să fie tratat de către medicul din penitenciar și să i se recolteze analize în penitenciar, pentru că e mai la îndemână, mai facil pentru personal să fie tratat așa.”*
- Permitearea accesului la medicamente OTS similar reglementărilor civile; în prezent un număr mare de consultații sunt în realitate solicitări pentru eliberarea de medicamente OTS, fapt care încarcă nejustificat activitatea medicală,

scade calitatea serviciilor oferite și în final afectează calitatea vieții persoanelor private de libertate³⁹.

- Revizuirea sistemului de creditare, inclusiv supra-creditarea producțiilor științifice/ beletristice, fără a fi fost avizate de un for științific, care să le ateste plus-valoarea adusă cunoașterii și deci motivația recompensei: *„Sunt o serie de reguli interne care nu-și găsesc rostul. Se joacă pe calculator, la sălile de calculator și primesc credite. Ca orice tânăr, știu să umble la calculator, deși au nivel de pregătire mic, 5 clase. [...] Mergi la capelă – credite, la sala de sport, vizionare de film – credite. La un anumit nivel i se schimbă regimul... dar el nu este adaptat, învățat, pentru nevoia de a munci.”*
- *„L500 ne omoară. Mă tratează ca pe un SRL, dar nu am voie să am profit. La un moment dat plăteam și TVA... Că de ce am costul / kg de roșie mai mare decât pe piață? Că am toate cheltuielile acolo. După părerea mea penitenciarul ar trebui să fie ordonator secundar, nu terțiar, de credite. Veniturile proprii ar trebui lăsate pentru dezvoltare. Electricitatea, apa, hrana ar trebui să fie subvenție, nu să fie plătite din venituri proprii.”*
- Executarea de operațiuni financiare la solicitarea și în numele deținutului: *„Că pot avea afaceri afară care le merg între timp. Eu nu am control asupra sursei acelor bani, nu știu de unde vin și aici ar putea apărea problema că gestionăm transferul unor sume din surse ilegale. Dar nu am posibilitatea și nici sarcina să verific”...* cu resurse de personal insuficiente pentru a face un serviciu care în viața liberă s-ar plăti.
- Reglementarea bruiajului telefoniei mobile în incinta penitenciarului *„cea mai eficientă metodă de combatere, pentru cazul în care îți intră telefoane mobile ilegal în închisoare [...] Se opun marile probleme de telefonie mobilă, care au interese economice”.*

³⁹ Lista medicamentelor pasibile spre eliberare din farmacii fără rețetă reevaluată și aprobată în cadrul Comisiei Medicamentului (26.06.2014).

- Controlul intrărilor în sistem (de altfel și recomandare explicită a CTP, susținută prin L254); dezvoltarea/perfecționarea sistemului de probațiune (cărui i se datorează scăderea cu cca 3.000 persoane a efectivului persoanelor private de libertate în anul 2014), dar și a detenției la domiciliu.
- Mai mare flexibilitate în transferul deținuților între unități, pentru a evita fenomenul de supraaglomerare în unele penitenciare sau pentru a servi mai bine principiilor ne-discriminatorii (de ex: asigurarea unui regim alimentar în acord cu convingerile religioase), chiar dacă acestea nu mai răspund criteriului de a fi cel mai aproape de localitatea de reședință. Deținuți cu diferite afecțiuni, ar putea fi de asemenea repartizați în anumite zone, după cum în acestea se poate asigura asistența medicală de o anumită specialitate, eventual prin facilități acordate medicilor pe aceste specializări. În felul acesta ar putea fi garantate condiții mai bune de trai, dar și reducerea de costuri pentru sistemul penitenciar.
- Actualizarea tuturor normativelor de consum, materiale de curățenie, DDD, igienă, normativelor pe hrănire, etc.

Relația cu agenții economici

- Se înscriu la licitații în SEAP, *„declară un preț la licitație și nu se țin de el.”*
- *„Le dai forță de muncă, dar ei nu-ți dau banii. Și te judeci cu ei cu lunile sau intră în insolvență și ce să le mai faci? Când semnezi câte un contract tremuri până vezi că au intrat banii în cont”.*
- Reglementarea privind prețurile produselor comercializate prin chioșcul din incintă, la cel mult nivelul maximal al comunității învecinate este puțin probabil să fie operantă, deoarece este practic imposibilă identificarea prețului maximal, la toată gama de produse, în orice moment, dar se impune obligativitatea afișării prețurilor și eliberarea bonului fiscal. Nivelul chiriei percepute de penitenciar poate fi de asemenea limitat maximal, în raport cu prețurile zonei.

Problemele de personal sunt cronicizate la nivel de sistem, din motive conjugate: schimbarea de generație, bugetare și salarizare, insuficiența cantitativă. Deficitul de personal afectează întreg sistemul. În cazul personalului de pază și supraveghere, deficitul efectivului este de cca 20%, în timp ce pentru personalul medical este de cca. 52%, respectiv 48% pentru personalul educativ (medie, cfm. rapoartelor APADOR-CH).

Pe fondul schimbărilor amintite anterior, sarcina personalului de supraveghere și pază s-a amplificat. Creșterea necesarului de cadre și suspendarea angajărilor câțiva ani a ocazionat apariția unui decalaj în schimbul de generații. Ca în orice alt domeniu al pieței muncii, se face simțită diferența între generații, în unele aspecte fiind de preferat tinerii, mai receptivi, în altele din contră; din școală vin mai pregătiți pentru noua abordare, dar sunt mai puțin dispuși să aștepte condiții mai bune de muncă și viață.

Cele mai noi se gândesc să plece, să caute altceva, dar cele cu vechime nu, n-am pleca. Ne place munca cu omul. Dar este tot mai greu. Nimeni nu ne întreabă și pe noi ce probleme avem. Oare pentru noi este ușor să anunți o deținută că i-a murit cineva din familie, că copilul ei are o problemă sau că a rămas pe drumuri? (PS; SE, 2015)

Nu sunt dispuși să stea peste program sau sâmbăta, duminica. Se uită la ceas și cum se face ora de plecare, rup ușa. La noi treaba s-a făcut cu ore suplimentare pentru că nu era personal destul, dar noua generație nu e dispusă. Cel de o vârstă, și care toată viața a lucrat în penitenciar, se teme să nu își piardă locul de muncă, pentru că nu știe să facă altceva și greu ar găsi în alt domeniu și atunci acceptă, din cauza acestei frici, și lucruri care nu îi plac. Cei tineri au o ușurință în a spune: ce dacă îmi pierd locul de muncă, merg în altă parte. [...] Personalul înghite multe. Instanțele de judecată citează când vor ele. E plecat de la 7 dimineața în misiune și când se întoarce, mort de foame și oboseală, la ora 3 îl trimiți în altă misiune, pentru că trebuie să îl scoți pe deținut la Instanță și nu ai cu cine.

Gradul de acoperire este de 40% medici și de 65% personal medical pe ansamblu.

Deficitul este foarte mare. [...] Majoritatea personalului medical este din generația 1967-69. La 55 de ani ies la pensie. Asta înseamnă că vor părăsi sistemul în bloc, până în 10 ani. (M; SE, 2015)

În cazul personalului educativ se poate considera că accentul recent pus pe abordarea psihologic-educativă nu a permis încă asocierea acestui domeniu cu un potențial loc de muncă pentru forța de muncă cu aceste calificări. Argumente contra aduc interlocutorii participanți la studiu, care indică alte motive ale neocupării locurilor vacante de penitenciare. Situația este cu atât mai dificilă în cazul personalului medical, cu deosebire stomatologi, dar și alte specializări, pe care particularitățile investigației medicale (lucrările protetice) și lipsa de stimulente financiare îi fac să fie atrași de sistemul civil. Personalul educativ școlar semnalează o situație similară, odată cu revizuirea sporurilor în ce-i privește. Asistența medicală stomatologică este cu deosebire o problemă: 18 unități (aprox. jumătate din cele existente) nu au medic dentist angajat, câteva dintre unitățile dentare existente ar necesita finanțare pentru modernizarea lor și complementar este nevoie de o mai bună bugetare a materialelor (ANP, 2015).

Avem 2 medici de boli infecțioase din care una pensionabilă - Jilava, Poarta Albă. Un singur oftalmolog, Dej. Un singur ORL-ist la Dej. Nu avem neurologi, diabetologi. Un singur endocrinolog, la Colibași. Mare lipsă pe psihiatrii, specialiști ATI [n.a: terapia intensivă].

Agenți și ofițeri transferați pe ultima sută de metri, până la pensionare. [...] Structura este mai bună față de ce a fost în trecut, dar mai rău decât în Europa. Este greu de atras specialiști. Psihologii se atrag mai ușor, pentru că nu sunt atâtea posturi [na: pe piața muncii]. Medicii sunt mai reținuți în a veni. Ei intră mai ușor în societatea civilă. (M; SE, 2015)

Dacă ai o depresie, foarte greu ajungi la un psiholog, pentru că sunt puțini față de numărul deținuților de care se ocupă. (deținut, CTp Rahova)

Orele suplimentare sunt prin urmare frecvente, prin lege posibil de recuperat sau remunerat. În sistemul penitenciar se întâmplă acest lucru „dacă ai buget”, ceea ce a dus la nivel de sistem la cumulara a „mii de ore” de recuperat, iar concediile personalului ajung perturbatori de activitate.

Apoi sunt probleme cu escorta la spital, la tribunal, urgențele. Orice te încarcă, din lipsa de personal. Nu cred că s-a respectat vreodată planificarea de concediu. Apar misiuni la care nu poți să nu te duci pentru că ai programare de concediu; se îmbolnăvește un coleg... [...]

Aveți oferte de curs, pentru a vă ajuta să vă adaptați la schimbările din penitenciar?

(zâmbește). Da. Prima reacție e să te bucuri, dar după aia te întrebi „N-o fi și [ăsta] la vară?” Cam astea sunt discuțiile dintre noi pe această temă. Suntem supra-aglomerați. (PS; SE, 2015)

Când pleacă un medic în concediul e jale. (PM; SE, 2015)

Din păcate, educatori sunt puțini, iar când intră în concediu medical sau de odihnă e foarte greu. Ajung să fie 60 de deținuți la un educator (de caz) sau peste 60. Încărcătura este foarte mare. De asemenea, resimțim lipsa psihologilor. Pe perioada concediului, ajungi să te ocupi și de 100 de cazuri, trebuie să le știi starea de spirit și problemele. Avem locuri vacante [...]. Avem un număr mic de personal, față de necesarul pentru activitățile pe care le facem. (M; SE, 2015)

Problema orelor suplimentare este doar vârful aisberg-ului, salarizarea fiind frecvent amintită ca demotivantă, și nu doar prin comparație cu perioada pre-criză. Absența recompensei, nevalorizarea efortului, face neatractiv mediul penitenciar ca loc de muncă, cu deosebire pentru personalul educativ și medical. Problema

personalului este relevantă din perspectiva temei de studiu prin aceea că insuficiența lui generează potențiale probleme, „evenimente”, relația cu deținutul și supravegherea fiind principalele aspecte expuse.

- pe sectorul administrativ: *„De abia l-am învățat ce și cum se face, că pleacă. La 2-3 ani vine altcineva. Nu vine cu un bagaj de cunoștințe ca să facă singur treaba”.*
- personalul angajat pe contract individual cu ora este reticent în a veni pentru că nu se decontează naveta și deși are doar câteva ore stă program întreg, după autobuzul de transport al penitenciarului.
- stomatologul nu vine pentru că poate câștiga mai bine „afară”; vin doar cei tineri *„să își facă mâna”.*
- suplimentarea personalului pentru asigurarea concediilor și a repausurilor săptămânale.

Spor de stres nu avem. Nu e corect că unii angajați ai Ministerului Justiției, precum judecătorii, au. Sunt judecătorii mai stresați decât noi? Apoi, sunt sporurile de la Ministerul Sănătății, care la noi nu sunt preluate: psihiatrie, ATI (terapie intensivă). Sunt unii colegi care au deschis procese. Interpretare legislativă pe finanțarea spitalelor. (PM; SE, 2015) Exista cândva salariul de merit pentru cadre. Există și între noi oameni și oameni. Care fac, se implică rezolvă situații și oameni care fac totul la minimul efort. Cum să-i motivezi? Un bănuț cât de puțin, face diferența. Că așa, cu «mulțumesc» și «bravo»... tot ăla care face va face. Dar până când? Le dai și celorlalți, dar dacă trebuie să reiei munca lor, să verifici tot timpul, mai bine nu le mai ceri. (PS; SE, 2015)

Perspectiva reintegrării sociale

Efortul de rehabilitare socială și integrare economică este uriaș, iar serviciile educative din penitenciare realizează cel mult baza acestora, din motive detaliate anterior: insuficiența personalului și diversitatea profilurilor persoanelor private de libertate, a mecanismelor care îi conduc către acest statut. În plus, colaborarea

inter-sistemică, din interiorul și din afara penitenciarului este decisivă. Sistemul probațiunii a avut un impact imediat pozitiv, dar dezvoltarea sa, ca și monitorizarea efectelor pe care le generează este încă necesară.

Noi facem, dar tot efortul nostru se oprește la poarta închisorii. Dincolo de poartă nu le așteaptă nimeni. Niciun suport. Poate probațiunea sau asistența socială în localitatea de domiciliu. Ei ar trebui să se intereseze când iese, ce am făcut cu ei, probleme și ce pot să facă mai departe.

Este vorba de reeducare. Familia și școala nu au reușit să facă mare lucru și vine în pușcărie la 17 ani și tu vrei în 2 ani să iasă cu chef de muncă, imaculat, fără porniri violente? În nicio pușcărie din lume nu se poate realiza asta. E ușor să zici «Penitenciarul trebuie să facă». Cu 2 medici, 3 asistenți sociali, 4 psihologi ... să facă. Avem și noi limitele noastre. (M; SE, 2015)

Suntem însă limitați [na: în oferirea de cursuri de formare] pentru că nu avem acreditare pe așa ceva și nu putem accesa fonduri în calitate de furnizor de servicii sociale. (PE; SE, 2015)

Efortul educativ este doar în mică măsură menit să faciliteze accesul la un loc de muncă, forma directă de reinserție socială, printr-o educație generală și profesională minimală. Covârșitoarea lui majoritate este direcționată către educarea pentru respectarea normei sociale, a câștigului sistematic pe baze acumulatorii și demontarea astfel a mecanismelor care au dus la infracționalitate. În acest context, un feed-back de tipul celui de mai jos, marcant chiar și pentru personalul educativ, este un caz de succes.

Mi-a spus odată un deținut «Domnișoară, știți ceva? Eu până să vă cunosc pe dvs. eram mai fericit. Nu-mi puneam atâtea probleme. Dar dvs., cu întrebările dvs., ați tot săpat în mintea mea. Eu când ies tot aia o să fac, dar după ce am vorbit cu dvs., nu mai am liniște, nu mai dorm noaptea; până acum nu mă gândisem la atâtea». (PE; SE, 2015)

Asertivi, tinerii vor să-și trăiască viața *acum* și anturajul îi încurajează în acest sens. „Reușita” unui câștig rapid, dacă „te descurci”, lasă convingerea că se poate repeta. La limită, în viața adultă aceasta devine un mod de viață, menținut fie de adrenalina „succesului”, fie de „obligațiile” acumulate față de cei care te-au ajutat. Puterea legăturilor astfel construite îi determină să nu abandoneze opțiunea pentru un mod de viață care, fie și temporar, le satisface dorința de confort financiar. Sensibili la relația profesională și respectul care li se arată, dezvoltă la rândul lor respect pentru personalul educativ sau cel de supraveghere; conformarea la un mod de viață dezirabil este doar temporară, strict asociată perioadei de detenție.

Mă respectă, nu îmi râd în nas, dar rămâne o distanță.

«Tata a fost deștept și i-a mers mintea. Ceilalți au fost proști și de asta trăiesc rău». Astfel de indivizi ne consideră și pe noi, personalul, proști, că venim zilnic să muncim atâtea ore pe bani puțini. Mă respectă ca persoană, fiindcă știu să fiu om cu el, dar nu ca angajat al penitenciarului. Dacă el câștiga din droguri sau proxenetism într-o zi cât mine în câteva luni, cum să se întoarcă acasă și să se angajeze cu salariul minim pe economie? El va reveni la vechiul lui comportament. De acum declară: «o să fac tot ce am făcut înainte, cât îmi ține și nu mă prinde și trăiesc bine. Am fost obișnuit cu un anumit standard.». Integrarea lor socială nu e practic posibilă. (PE; SE, 2015)

Dacă în cazul tinerilor, înregistrăm un oarecare optimism în relație cu reinsertia socială, în cazul adulților neîncrederea lor în șansele de reintegrare, în a rezista prin propriul efort, de a se rupe de „anturajul” care i-a condus aici și a fi acceptat de către societate este greu de demontat.

Legat de locul de muncă pot spune că au șanse mici și apoi ei înșiși nu cred în șansa lor de a face acest lucru. Cu deosebire recidiviștii nu cred în șansa lor de ocupare. Li se cere cazierul și când se duc cu el îi mulțumesc frumos. Recidiviștii știu că

instituțiile nu îi sprijină, că sunt marginalizați, că nu sunt agreeți la locul de muncă. (PE; SE, 2015)

II.5 Posibile direcții privind sistemul penitenciar românesc

Problematica penitenciară a reținut atenția publică urmare a sumelor în creștere impuse României drept despăgubiri pentru situațiile reclamate la CEDO de către deținuți. Mereu la sfârșitul listei de priorități, intervențiile în mediul penitenciar au fost mai degrabă reactive, eventual răspuns la crize sau la o problemă punctuală. Modificări de infrastructură sau de reglementare penală au avut loc constant în perioada post-comunistă, dar punctul de cotitură l-a constituit demilitarizarea instituției în 2004, ca și ajustarea Codului Penal (2014), la aproape 25 de ani după schimbarea de regim.

Opinia publică/presa, organizații ale drepturilor omului și autorități centrale s-au sesizat în legătură cu mediul penitenciar din perspective diametral opuse; fie în raport cu nivelul alocației pentru copii sau starea precară a spitalelor și căminelor de bătrâni, fie în raport cu condițiile degradante ale vieții deținuților într-un stat civilizat și democratic. Parțial juste sunt ambele. Spre deosebire de spitale, școli, cămine sau servicii destinate vârstnicilor și copiilor, pentru sistemul penitenciar românesc nu există alternativa investiției private (de-altfel puțin extinse în lume), aici piața nu poate reglementa favorabil nimic. Din contră: vezi reculul economiei locale, prețurile ca de monopol la chioșcul din incintă, sincope în interacțiunea cu unitățile sanitare civile și suspiciunea care planează asupra oricărei investiții private în domenii tradițional

publice. Pe de altă parte, există uriașe eforturi de funcționare subordonat respectului pentru condiția umană; emergența perspectivei drepturilor omului din ultimii ani nu este decât consecința faptului că dimensiuni ale calității vieții, legitim de așteptat în zilele noastre și în mediul penitenciar, au fost grosier încălcate în unele aspecte, pe fondul insuficienței constante a fondurilor, în raport cu ritmul de apariție a cerințelor de schimbare (nivel și profil al infrastructuralității, schimbarea organizării economiei și deci a modului de interacțiune cu mediul extern, dezvoltare tehnologică).

Viața în mediul penitenciar are un impact distructiv asupra ființei umane chiar și în condiții decente de viață, prin limitarea relaționării, a comunicării, a libertății de acțiune, a mobilității (dificultăți de înțelegere și abilitatea de a gândi, afectarea memoriei, infantilism, apariția unor obsesii, temeri etc. sau afecțiuni datorate lipsei de igienă). Așa cum am urmărit să documentăm în fiecare dintre secțiunile studiului de față, individul se adaptează implacabil la acest mediu, fără însă a abandona încercările de a i se opune, prin toate căile de care poate dispune. Alături de cele explicite - neacceptarea vinovăției, posesia de bunuri ilicite, agresivitatea, dominarea celui alt, suicidul sau tentativa de evadare - regăsim și forme subtile, mai mult sau mai puțin acceptabile. Între acestea, participarea la cursuri și ateliere de creație, muncă, TV, lectură, vizite familiale sau conjugale, exprimarea personalității prin vestimentație /lenjerie de pat, varii solicitări de relaxare a privațiunii sau - ceea ce de-a lungul studiului exploratoriu am numit - *abuzul de servicii penitenciare*.

Pe de altă parte lipsa resurselor financiare nu poate fi acceptată drept motivație pentru încălcarea drepturilor omului în relație cu drepturi elementare într-o societate democratică și civilizată - integritate corporală și psihică, tratament corect și decent față de persoana privată de libertate. Drepturile derivate din calitatea de cetățean trebuie însă susținute și promovate în relație cu obligațiile pe care le presupune această calitate. Între direcțiile oportune de intervenție pe diferite dimensiuni ale calității vieții persoanelor private de libertate credem că se regăsesc cele de mai jos.

Condițiile de locuire sunt între cele mai deficitare aspecte ale calității vieții în penitenciarele românești. Suprafața de locuire insuficientă și insalubră reprezintă, așa cum am semnalat riscuri pentru sănătatea fizică și mentală a locatarilor. Ameliorarea lor este o provocare financiară și logistică, motiv pentru care probabil intervenția din ultimele două decenii a fost punctuală. Au fost investiții pentru construcția unor noi penitenciare, dar mai frecvent acestea au vizat renovări ale clădirilor de deținere și spațiilor anexă sau îmbunătățiri ale infrastructurii de securitate, menite să răspundă intrărilor în creștere în sistem, uzurii datorate vechimii clădirilor, schimbării de ideologie pe care se bazează interacțiunea cu persoanele private de libertate, precum și evoluției tehnologice. Problemele curente pentru reparații, deratizări, cazarmament rămân, în acest context, în mare măsură în sarcina veniturilor proprii ale penitenciarelor, care depind de abilitățile economice ale administrației penitenciare și, nu de neglijat, de posibilitățile economiei locale. Legislația financiară poate ușura sau bloca aceste inițiative. Investiții în infrastructura de locuire și dotarea aferentă se impun cu necesitate.

Contribuția persoanelor private la îmbunătățirea dotării spațiului de locuit este foarte limitată, dat fiind tranzitul, probabilitatea de transfer între camere sau penitenciare și nu e de așteptat și nici de dorit, decât accidental. Responsabilizarea pentru plata pagubelor produse prin agresivitate și vandalism ar trebui generalizată și accentuată și pe considerente educative și pentru că distrugerile cresc costurile de administrare și reduc gradul de confort și igienă.

Spațiile de vizită necesită încă o atenție specială, dat fiind rolul de echilibru pe care îl au vizitele familiei/prietenilor în viața persoanelor private de libertate pe perioada detenției, dar și ca scop social. Spații mai largi și mai confortabile, pe principiul spațiilor de vizită pentru minori, acordate de asemenea ca stimulent, monitorizate video (nu și audio), ar putea utiliza mai larg input-ul pozitiv al vizitelor în negocierea comportamentului dezirat pe durata privării de libertate.

Spațiile „la aer” sunt insuficiente ca suprafață și mai ales dotare. Dotarea și modul lor de utilizare, alături de sălile de sport, alternativa pe timp nefavorabil a primelor, și terenurile de sport trebuie să urmărească menținerea motricității și elemente cardio, mai puțin elemente de forță, și o adaptare adecvată după gen și vârstă (minori). Aparată de tipul celor din parcuri, de utilizare publică, ar putea fi o soluție atât pentru spațiile „la aer”, cât și pentru sălile de sport, în timp ce existența a cel puțin unui spațiu „la aer” (și accesul aferent) asfaltat este un minim pentru orice curte penitenciară.

Cu multe eforturi din partea serviciului de aprovizionare și a personalului de bucătărie, alimentația deținuților este conformă standardelor de consum caloric și unei diete echilibrate. Severa limitare a meniului, urmare a constrângerilor bugetare, este sesizată și de către deținuți. Securitatea alimentației (publice), strict reglementată, face puțin probabilă asumarea riscului achiziției de produse alimentare de pe piața țărănească, chiar la prețuri mai mici, așa încât în condițiile persistenței limitărilor financiare este oportună, măcar ocazional, suplimentarea alocăției de hrană pentru a permite diversificarea meniului. Oportună ar fi de asemenea creșterea consumului minim de carne normat, dată fiind procedura achiziționării de carne în echivalent greutate carcasă (probabil garantul prețului minim/kg și deci inevitabilă). Un mai mare accent pe utilizarea terenurilor din proprietatea penitenciarelor pentru culturi agricole și zootehnie, inclusiv integrarea pe verticală a producției acestor produse, și valorificarea cu prioritate în rețeaua penitenciarelor sau trocul inter-penitenciar ar fi de asemenea o direcție salutară. Aspecte de soluționat în acest sens nu sunt atât disponibilitatea managementului penitenciar (unii dintre aceștia dispunând de teren), cât permisivitatea legislativă (nu doar cu titlul de excepție) și personal de specialitate (conform normelor UE).

Chioșcul din incinta penitenciarului permite detensionarea în raport cu hrana, atât în cazul deținuților cât și al managementului penitenciarelor. Prețurile ridicate reclamate de deținuți, răspund

„pieței”; în absența unei fronde din partea deținuților (încetarea cumpărăturilor sau petiții adresate directorului de penitenciar), intervenția unității penitenciare în acest sens nu este o prioritate. Se impune însă obligativitatea afișării prețurilor și respectarea lor. Preventiv, ar putea fi avută în vedere revizuirea condițiilor contractuale prezentate în termenii de referință ai licitației pe baza cărora se închiriază spațiul, dar situația prețurilor mari este pentru deținuți de preferat suspendării chioșcului; posibilitatea cumpărăturilor la chioșc face parte dintre nișele iluzive, care rup de realitatea vieții privative de libertate. Credem că poate fi luată în considerare administrarea magazinului din incintă de către penitenciar, care să asigure aprovizionarea și personal în acest sens; cu mici excepții produsele comercializate prin magazin sunt din gama celor cu care penitenciarul oricum se aprovizionează (produse alimentare, sanogene, birotică); aceasta presupune suplimentarea personalului administrativ. Eventuala suspiciune a conflictului de interese poate fi combătută prin existența normativelor de consum pentru aceste produse, pe care penitenciarul le asigură gratuit.

Sănătatea deținutului ține de un complex de factori, nu numai de asistarea medicală, iar unii dintre aceștia încă nu sunt asigurați la nivelul minim; utilități sanitare insuficiente sau deteriorate, lipsa apei calde non-stop, cu impact direct asupra igienei, aglomerare, un consum minim de fructe și legume proaspete. Supraaglomerarea colectivităților de deținuți are impact negativ asupra sănătății, prin creșterea potențialul de îmbolnăvire, are influență asupra stării psihice, a agresivității și împietăază menținerea unei stări corespunzătoare de igienă. La acestea se adaugă impactul psihologic pe care îl are penitenciarul asupra deținutului, în relație directă cu posibilitatea de scădere a imunității și de a dezvolta boli latente.

În termen de drepturi asigurate, serviciile medicale penitenciare sunt generoase, dar garantarea lor reclamă resurse financiare consistente. Serviciile medicale din penitenciar sunt un sistem în sistem, teoretic cu autonomie și libertate de intervenție totală, practic constrânse de dotarea și resursele insuficiente, procedura de

licitație a medicamentelor greoaie, personal insuficient pe anumite specializări, ca și pe ansamblu serviciului medical. Relația cu unitățile sanitare din afara sistemului penitenciar, firească din perspectiva raționalizării resurselor (echipament, specialiști), este dificilă pe fondul unor sincope în decontarea serviciilor de către CNAS și costisitoare, prin efortul financiar și de personal pe care îl presupune furnizarea consultației/intervenției medicale sub escortă.

Abuzul de servicii medicale, frecvent invocat de personalul medical, nu este decât un comportament rațional de apel la o facilitate altfel inaccesibilă multor deținuți, din cauza neplății asigurării de sănătate. Statutul de deținut oferă dreptul de asigurat și astfel penitenciarul preia sarcina serviciului public de sănătate, similar celor aflați în asistență socială. Controlul abuzului de servicii medicale este necesar. Este necesară armonizarea prevederilor legale în vigoare, respectiv Ordinul 429/2012, cu prevederile CO-Ca, orice deținut fiind un asigurat din punct de vedere al stării de sănătate și al accesului la serviciile de sănătate publică, cu aceleași drepturi, dar și obligații (de plată) ca orice alt asigurat, ceea ce ar conduce la utilizarea mai eficientă a resurselor și aducerea în atenție a principiilor de justiție socială. În plus, se poate fixa un număr maximal de consultații anuale gratuite/ deținut, funcție de intervalul în care natural pot apărea probleme de sănătate, în plus față de asigurarea intervenției medicale în urma situațiilor de agresiune și conflict, a consultului periodic/monitorizării în cazul bolilor cronice și a examenului general ocazionat de perioada de carantină, în condițiile respectării drepturilor pacienților. Apelul la serviciile medicale în afara acestor situații ar putea fi plătit de către deținut, din veniturile disponibile pe card/în contul personal; s-ar elimina credem în felul acesta solicitările speculative, nefondate, de servicii medicale (a căror gratuitate este implicit superfluă) și nu s-ar ajunge la actul medical condiționat. Există de altfel țări în care există co-plata a serviciului medical. Un argument în plus în acest sens este uzanța din afara sistemului penitenciar, care dă cetățenilor dreptul la medicamente și analize medicale compensate sau gratuite, *în limita fondurilor lunare disponibile*.

Educația pentru sănătate, programele de control a unor boli cu potențial epidemic și investițiile în dotarea spațiilor medicale cu materiale și echipament sunt o necesitate.

Activitatea educativă are un rol major, deși în pași mici și greu monitorizabil, în raport cu scopul reabilitării sociale a deținuților. Investiția în acest sens este în principal în personal, și în mai mică măsură ca bază materială, pentru a permite diversificarea programei, în acord cu efectivul și mai ales cu profilul deținuților. Principalele direcții care au suscitât interesul acestora sunt cele care au ecou în viața cotidiană imediată și cele creative. Este necesară suplimentarea efectivului de personal pe toate cele trei profiluri ale intervenției educative: consiliere și monitorizare psihologică, școlar-creativă și de asistență socială. Învățământul la distanță ar trebui încurajat, fiind principală formă de acces la educație pentru nivel mediu și superior. Este de asemenea oportună orientarea către o pregătire școlară axată pe dobândirea unor competențe profesionale, cu accent pe educația non-formală, în sprijinul inserției profesionale post-detenție; în cazul tinerilor și minorilor deținuți această direcție poate fi explicit inserată în procesul de învățământ. Prin metode specifice educației adulților, orientarea profesională de acest tip poate fi urmărită și în cazul altor categorii de deținuți, fiind chiar o cale pentru cunoașterea de sine. Consilierea psihologică are un rol major în procesul educativ penitenciar, care - în ansamblul său - trebuie să surmonteze, la vârste adulte, eșecul educativ anterior detenției.

Legislație și abordare sistemică. Procesul de reformă a fost deopotrivă dorit și rezultat al tendințelor internaționale pe care România și le-a asumat prin aderarea la spațiul UE. Experiența altor state este fără îndoială utilă, dar ea trebuie adaptată specificului infracțional românesc (dimensiune și profil al fenomenului).

Obiectivul resistematisării rețelei penitenciare, deși o provocare financiară în prezent, trebuie menținut în atenție, pentru că

- ajustarea punctuală pentru asigurarea condițiilor minimale de locuit se poate dovedi costisitoare și ineficientă pe termen lung,

- este necesară preluarea dezvoltării tehnologice (de monitorizare, control și comunicare) în practica curentă de penitenciar - ca mijloc de eficientizare a activității de supraveghere a executării pedepsei, dar și a activității de reabilitare socială - și
- trebuie ținut pasul cu provocările sistematizării teritoriale și mobilității populației (aglomerări urbane, migrație).

Un mai intens control al sumelor de bani circulate de către deținuți, prin obligativitatea tranzacțiilor financiare electronice, limitat la sumele dobândite prin activitatea lucrativă din penitenciar, plus o sumă forfetară posibil de primit din exterior (în quantum maxim lunar similar salarizării minime din economie sau chiar venitului minim garantat) și beneficiile sociale la care au dreptul (alocația pentru persoane infectate HIV, indemnizația pe caz de boală); operațiunile financiare către exterior limitate la cele cu familia pentru susținerea financiară (alte operațiuni financiare în numele persoanei private de libertate – avocat, medic, afaceri personale pot rămâne în sarcina familiei/partenerilor de afaceri pe care deținutul le poate reglementa telefonic sau la vizite); s-ar putea în felul acesta stimula participarea la munca plătită, încadrarea în rigorile muncii productive din spațiul românesc, s-ar putea accentua responsabilizarea pentru distrugerile provocate și limita activitatea „săgeților” și s-ar controla un vector al stratificării din penitenciar.

Recompensă și statut profesional reclamă ajustări de salarizare care să țină cont de condițiile de stres, diferențiere funcție de interacțiunea directă sau nu cu deținuții (care expune sau nu unui comportament și vocabular suburban sau riscurilor potențiale ale supra-aglomerării) și volumul de activitate (pentru a garanta dreptul elementar, de refacere a capacității fizice și psihice a persoanei, timp de odihnă și concediu); pensionarea timpurie sau pensia specială nu anulează efectul coroziv al condițiilor de muncă în penitenciar. Pe de altă parte, sunt necesare investiții care să protejeze și să faciliteze exercitarea profesiei în mediul penitenciar (dotare, medicamente, investiții materiale pe diferite servicii și

activități, după caz). Externalizarea unor servicii administrative, logistice sau alte categorii de personal care nu interferează direct cu deținuții, ca spațiu și salarizare merită fi avută în vedere, România având între cele mai ridicate ponderi ale acestor categorii în total personal penitenciar.

Reconsiderarea sistemul de recompense, printr-o mai accentuată relație a acestora cu progresul educativ și participarea la activități productive. Rolul acestora nu este de a motiva scurtarea detenției, ci deschiderea către un mod de viață social acceptat, începând cu o gestiune eficientă a timpului petrecut în penitenciar. Amploarea nevoilor penitenciare (consum, utilizarea forței de muncă disponibile, rolul educativ al procesului productiv) motivează o atenție deosebită acordată valorificării terenurilor aflate în proprietatea penitenciară. Dezvoltarea de întreprinderi de tipul celor sociale este o posibilă soluție, care poate antrena și alte grupuri vulnerabile. O posibilă direcție este și acordarea unui număr semnificativ de credite participării la procesul productiv remunerat astfel încât să-l facă de interes fie și pe perioade de câteva luni într-un an; s-ar atinge în felul acesta un considerent educativ, unul de sănătate și unul economic.

Marea majoritate a populației în libertate muncește pentru că aceasta este soluția supraviețuirii și doar o foarte mică parte pentru că vrea, ce vrea, când vrea și cum vrea întreaga viață. Sigur că posibilitățile de alegere sunt mai multe în libertate, că există o perioadă de alegere și formare în direcția cea mai potrivită personalității și abilităților individuale, așa încât munca pe care urmează o prestezi (uneori o viață întreagă) să fie cât mai comod de realizat și să aducă satisfacții cât mai mari. Decizia de a accepta munca sau nu apare explicit în penitenciar, de regulă pentru persoane care au refuzat și în viața pre-detenție să se conformeze unor rigori productive: ritm, normă, condiții, recompense în limite legale. Mediul penitenciar poate fi o bună ocazie pentru a reseta acest comportament, deși pentru anume tipuri de infracțiuni este probabil că îl va menține. Chiar și în aceste condiții, antrenarea într-un proces productiv este de natură a crea/dezvolta sentimentul

responsabilității și este prin urmare un câștig din perspectiva eforturilor educative. Aceasta presupune însă, ca mediul penitenciar să poată oferi o paletă fie și minimal diversificată de oportunități de muncă (prin valorificarea spațiilor din proprietate, dezvoltarea de colaborări cu firme/ferme private sau comercializarea produselor realizate de către deținuți în atelierele de producție sau cele creative din penitenciar), pentru a da deținuților posibilitatea alegerii între diferite activități în raport cu competențele sau limitele personale. Pe de altă parte reduce riscul asupra sănătății psihice a deținuților prin reducerea monotoniei penitenciare și atenuarea unor vectori de inegalitate (relații de putere, resurse economice) și prin acestea riscul de securitate și agresivitate în penitenciar. Doar în secundar, se conturează avantajul suplimentării veniturilor proprii ale penitenciarului, dar pe ansamblu poate crește contribuția financiară a deținuților la întreținerea lor. De asemenea, alternativ participarea deținuților prin rotație la muncile administrative neplătite în penitenciar; igiena și ordinea spațiului cotidian sunt căi de reducere a structurilor de putere în rândul populației penitenciare.

Temerea abuzului prin muncă „munca forțată” se referă la exploatarea prin muncă, care fără îndoială nu își are locul într-o societate civilizată și democratică. Aceste precauții sunt luate în legislație, participarea la muncă făcându-se în acord cu limitele fizice și psihice ale persoanei, pe durate și în condiții care să nu afecteze sănătatea persoanei, cu respectarea normelor de protecție a muncii, care bineînțeles trebuie să se aplice și persoanei private de libertate antrenate în orice proces productiv și în plus cu timp acordat procesului educativ și terapeutic. Poate că participarea la munca (plătită) nu va schimba părerea despre participarea pe piața formală a muncii post-detenție, poate va continua să fie privită ca prost plătită (comparativ cu deranjul) sau fără scop, dar poate fi valorizată de către deținuți prin rolul său psiho-social, în diferite feluri funcție de caracteristicile personale:

În cazul asistenței sociale este necesar un mai eficient suport și monitorizare post-detenție, datorită vulnerabilității ridicate la recidivă (prin lipsa resurselor financiare, expunere la același mediu

care a favorizat infracțiunea, pierderea abilităților social-profesionale); în acest sens serviciile ONG-urilor ar fi binevenite în completarea activității DGASPC-urilor și Serviciilor de probațiune, și ele caracterizate de insuficiență a personalului

La nivelul opiniei publice, a instituțiilor și a autorităților centrale și locale, creșterea notorietății și informarea corectă cu privire la problemele mediului penitenciar pentru limitarea atitudinii de respingere de către societate a persoanelor private de libertate și a abordării stereotipe, care să dubleze efortul burselor locurilor de muncă și a activității educative realizate în penitenciar: emisiuni, informații în presa locală despre acțiuni ale personalului penitenciar și deținuților.

Considerații concluzive

Penitenciarul este o lume în sine, un mediu complex și dinamic, rezonant schimbărilor din societate.

Perspectiva asupra detenției s-a modificat de-a lungul timpului. După cel de-al Doilea Război Mondial, și accentuat în zilele noastre, prevalează perspectiva drepturilor omului, care plasează respectul pentru viața și demnitatea umană pivotal în reglementarea oricărei forme de deținere. Pregătirea pentru reintegrarea socială și chiar pentru resocializare sunt larg acceptate în prezent ca obiective ale detenției. Aceasta implică accent pe intervenția educativă, formativ-terapeutică și apropierea, pe cât posibil, de normalitatea vieții libere privind locuirea, rutina și relaționarea în penitenciar. Asumarea acestei abordări, cu rădăcini în anii '70 ai secolului XX, adresează și problematica mai largă a celor mai adecvate forme de sancțiune penală. Sunt evidente în implementarea ei orientarea spre individ, nevoia sa de formare, ca și necesitatea unor schimbări de infrastructură și mentalitate, alături de voință politică și legislativă, de unde și caracterul anevoios și de durată al procesului de reformă.

Într-un context de schimbare socială profundă, cum este și cazul României, acest proces este cu deosebire dificil, iar recomandările de ajustare a sistemului penitenciar, noile reguli de urmat pot surprinde opinia publică. Despre viața în detenție, ca de altfel despre problematica oricărui grup cu risc de marginalizare socială, opinia publică știe puțin și, de regulă, mediat de mass-media. Riscul este ca, în lipsa timpului sau interesului dedicat informării, cunoașterea în domeniu să fie modelată de senzational

sau de temeri inflatate conjunctural. Prin comparație cu alte grupuri vulnerabile domeniul penitenciar are dezavantajul de a interesa nu atât din considerente de solidaritate, poate cel mai puțin din acestea, cât din cele de securitate – a vieții, proprietății sau comunității. Opoziția opiniei publice poate influența decizia legislativă, aflată în căutare de suport politic, și poate bloca astfel deschiderea față de investiția în reforma de sistem.

Lucrări de specialitate, semnalate de-a lungul acestui volum, au formulat ipoteza penitenciarului ca răspuns la probleme sociale, odată ce a fost identificată relația pozitivă dintre nivelul infracționalității și nivelul de trai, inegalitate, respectiv negativă cu nivelul cheltuielilor pentru educație, sănătate sau ocupare, ca și amprenta etnică a mediului penitenciar în lume. O scurtă observație a populației penitenciare surprinde caracteristici specifice sărăciei – nivel de educație general scăzut, contact inconstant cu piața muncii anterior detenției, situație familială nefavorabilă dezvoltării personale. Pe de altă parte, tinde să se contureze ideea că generozitatea în protecția socială națională se regăsește și în generozitatea cu care este abordat procesul penalizării și resocializării celor care încalcă legea.

Studii clasice arată că mediul penitenciar este unul al deprinderii multiple, distructiv prin natura lui. Observația traversează timpul, spațiul și regimuri de detenție de diferite severități, regăsind-o și în spațiul românesc, dar și în sisteme cu mulți pași înainte României în ce privește reforma mediului penitenciar. Această transcendentalitate este un argument al necesității reformei.

Mai severe decât deprivarea de bunuri și servicii, lipsa autonomiei de mișcare, limitarea severă a deciziei personale, perimarea abilităților de relaționare socială, chiar primară, constituie vectorul potențialului distructiv al detenției. Condiții locative insalubre, lipsa luminii naturale, a aerisirii, a unor dotări și confort elementare, subdimensionarea spațiului fizic în raport cu numărul de deținuți, lipsa prelungită a intimității vizuale sau acustice amprentează în plus echilibrul psihic al deținuților.

Aparent închis, minimalist și egalitar, mediul penitenciar preia inegalitatea existentă în societate și o amplifică. Accesul la

resurse - financiare, materiale, informaționale - sunt căi poate mai puternice de stratificare a populației penitenciare decât forța fizică. De altfel, agresivitatea în forma brutalității fizice este puțin prezentă. Există însă agresivitate latentă, urmare a îngrădirilor inerente locului dar neobișnuite ființei umane, cu atât mai mult în condițiile modernității. Ea este potențată de aglomerare și de orice dram de justificare.

În general în forme instabile și anterior detenției și dificil de menținut în mediul penitenciar, relația cu familia rămâne importantă pe durata întregii detenții, ca și din perspectiva șanselor de eliberare condiționată. Participarea la activități educativ recreative și activități productive sunt esențiale în resetarea atitudinii față de societate ulterior detenției, contribuind semnificativ la prevenirea atemporalizării și infantilizării pe durata detenției. Prin cotidianul său puternic reglementat penitenciarul poate oferi pentru mulți un mediu mai echilibrat și mai structurat decât cel anterior detenției, ceea ce, teoretic, poate pune bazele unui comportament ulterior conformat normei sociale. Acesta depinde de calitatea și adecvabilitatea programelor educațional-formative oferite, a personalului penitenciar (ca specializare și număr), a gradului de atingere a *normalității* vizate de recomandările internaționale, de efectul descurajant al regulamentului asupra ierarhiei în rândul populației penitenciare, de gradul în care acesta reușește să inducă și alte motivații pentru participarea deținutului la activități în afara celei de grăbire a eliberării și, nu în ultimul rând, a asistenței disponibile imediat post detenție.

Multiplele mecanisme care pot funcționa opus așteptărilor pe durata detenției motivează atenția pentru evaluarea sistemului. Organisme care militează pentru drepturile omului, pentru sănătatea publică, cele preocupate de modul de utilizare a resursei financiare sau de fenomenul social care este penitenciarul au fost inițiatoarele unor proceduri de evaluare a calității mediului penitenciar. Ele sunt convergente în a supune observației elemente care pot afecta starea de sănătate și în a sublinia importanța specificului relaționării în evaluarea de ansamblu a calității vieții. La rândul ei,

relaționarea este influențată de gradul de aglomerare și de natura regulamentului penitenciar - corectitudinea, transparența și respectarea sa. Diferite evaluări ale mediului penitenciar semnalează pierderea (de multe ori) din vedere a problematicii personalului penitenciar, cu multiplele sale aspecte: nevoia de formare specifică, necesitatea unei arii lărgite de specializări, natura relaționării pe scara ierarhică sau între colegi, satisfacția muncii. Supra-aglomerarea este o problemă cu care se confruntă multe administrații penitenciare naționale. Ea prezintă un risc și prin supraîncărcarea personalului penitenciar și reducerea calității activităților educativ-formative, a mediului penitenciar pe ansamblu.

Direcția de reformă urmată în prezent de România, rezonantă cu cea a spațiului european și principiile fundamentale ale drepturilor omului, este calea de urmat. Implementarea sa nu se rezumă la prevederea de a asigura 4 mp/ deținut, minim o oră la aer, acces la și confidențialitatea comunicării deținuților cu exteriorul, servicii medicale și eliminarea forței excesive sau insultei în relația cu deținuții. Preluarea simplistă, ad litteram, a recomandărilor acestei abordări poate crea semnificativ de multe probleme la nivel administrativ și societal.

Așa cum a arătat studiul exploratoriu, mediul penitenciar se dovedește unul dificil din perspectivă administrativă; peste problemele structurale ale gestionării vieții privative de libertate se suprapun problemele sistemelor cu care acesta interferează (locativ, familie, educație, sănătate, piața muncii și protecție socială, juridic). În sens invers lor acționează instinctul de prezervare a ființei umane, deținuții opunându-se restrictivității, speculând orice le poate aduce o relaxare a privațiunii.

Asemeni și altor țări, spațiile de detenție sunt de calități diferite; construcții de peste 200 de ani coexistă cu spații nu mai vechi de două decenii. În multe penitenciare românești există o infrastructură greu compatibilă cu cerințe minimal decente de locuire sau cu intervenția educativ-formativă adaptată. Ca structură a formelor de executare a sentinței penale, România este mai accentuat orientată spre forme clasice de detenție comparativ cu

țările Europei vestice (și nu numai), care au optat mai mult pentru facilități corecționale de mai mici dimensiuni, au extins formele alternative de sancțiune sau au externalizat diferite forme de terapie. Toate acestea permit o mai mare omogenizare a intervenției reabilitative, o mai bună focalizare a resurselor sau evitarea *învrăirii*, a expunerii deținuților care nu prezintă un risc social major la sub-cultura penitenciară. Prima preluare în penitenciar este un șoc, chiar dacă în condiții locative bune și fără impact imediat cu sub-cultura penitenciară. Poate că, valorizând impactul acesteia asupra persoanei, este oportună extinderea cumulului unei sentințe cu detenția pe durată scurtă cu forme alternative ulterioare, în locul unui sistem de recompense care pot reduce substanțial durata pedepsei, dar după ce persoana se va fi *învrăit* sub-culturii penitenciare.

Reducerea supra-aglomerării nu rezidă doar în controlul factorilor care favorizează larg infraționalitatea (excluziunea socială, lipsa educației civice), ci și în politica de personal, în ritmul cu care investiția în infrastructură ține pasul cu cerințele de custodie și în deschiderea sistemului penal față de forme alternative de sancționare. Similar nivelului infraționalității, decizia legislativă poate crește sau scădea brusc dimensiunea populației aflate sub sancțiune penală. Este importantă, în această situație, posibilitatea difuzării presiunii sancțiunilor în forme diverse de executare a sentinței sau de infrastructură și/sau dotare (în funcție de gravitatea și natura faptei), care ar putea eficientiza penalizarea în ansamblul, accentuând rolul său educativ-formativ, cu respectarea drepturilor deținuților și a personalului antrenat în aplicarea ei.

Politica de personal trebuie să țină pasul cu diversificarea cerută de extinderea perspectivei educativ-formative și să diferențieze remunerația funcție de expunerea la riscuri (privațiunii cotidiene care li se aplică și celor aflați în contact direct cu deținuții, expunere la violență potențială și comportament inadecvat din partea deținuților, riscuri ale supra-aglomerării - supra-solicitare, sacrificarea timpului de refacere prin ore suplimentare excesive sau amânarea concediilor). Aceasta poate fi completată prin considerarea posi-

bilității externalizării unor servicii, care ar ajusta cheltuielile/activitatea la fluctuația numărului de deținuți. Am spune, în contextul supra-aglomerării, că o îmbunătățire a parității deținuți/personal de supraveghere (și socio-educativ) și un mai mare recurs la măsuri alternative detenției sunt mai importante decât o salarizarea sporită a personalului.

În actuala abordare, penitenciarul preia, la limită, rolul altor sisteme publice (educație, sănătate, servicii sociale) și, chiar dacă nu își asumă obiectivele acestora, trebuie intensificată relația cu acestea. Educația rămâne în principal la nivel primar, cea care se poate realiza în penitenciar, dar în mai largă măsură este rezonabil de așteptat și necesară educația pentru cultură elementară (de comportament și relaționare, medicală, civică), deficitară dar minim necesară integrării sociale ulterior detenției. Suport în proiectarea unor programe, cu accent pe abordarea educației non-formale pentru adulți din partea ministerului de resort ar fi binevenite. Educația vocațională rămâne strâns legată de oferta de muncă pe durata detenției și de gradul în care regulamentul reușește antrenarea în muncă a deținuților. Suport pentru educația la distanță pentru forme superioare de educație sau la niveluri care pot menține contactul cu piața muncii calificate, orientarea profesională pot fi dezvoltate printr-un mai intens dialog interinstituțional.

Serviciile medicale ridică o problemă chiar mai acută. Prezenta abordare recomandă examene medicale la preluare, după situații de agresivitate, pentru controlul epidemiilor sau la solicitarea deținutului. Pentru o parte a deținuților aceste examinări sunt primele pe care le-au făcut vreodată (din dezinteres, necunoaștere sau inaces la serviciul medical în viața liberă) după cum acestea au condus (așa cum admit respondenți ai studiului exploratoriu) la identificarea unor probleme de sănătate pe care nu știau că le au; devine evident rolul penitenciarului în prezervarea sănătății publice, obiectiv al sistemului de sănătate. Aceasta se adaugă problematicii complexe a persoanelor cu dizabilități psihice (dar și fizice), în raport cu care penitenciarul *nu este un mediu OK*,

așa cum puncta un membru al personalului socio-educativ în studiul exploratoriu. Desigur, serviciile medicale sunt motivate de considerația față de ființa umană, față de deținuți, dar nu mai puțin de considerația față de societate, pentru a evita ca penitenciarul să devină o sursă de probleme pentru societate.

Un dialog cu serviciile de asistență socială, oficii ale forței de muncă, cu ONG-uri este cu deosebire de încurajat pentru multiplele probleme de integrare post-detenție ale deținuților (menținerea relației cu familia, probleme locative, continuarea unor terapii, de ocupare), care să niveleze asperitățile revenirii în societate, acolo unde această tranziție e de așteptat să se întâmple, adică pentru cea mai mare parte a populației penitenciare.

Bibliografie

- Aebi M.F., Tiago M.M., Berger-Kolopp L., Burkhardt C. (2017), *Penal Statistics: Prison Populations*, SPACE I – Council of Europe Annual Survey 2016, Strasbourg: Council of Europe, <http://wp.unil.ch/space>;
- Aebi, M.F., Tiago, M.M. & Burkhardt, C. (2016), *SPACE I Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations*. Survey 2015. Strasbourg: Council of Europe. Raport disponibil la adresa: <http://wp.unil.ch/space>;
- Aebi, M.F., Tiago, M.M. (2018), *SPACE I – 2018, Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations*. Strasbourg: Council of Europe
- Allen R. (2008), *Crime and Social Policy*, ICPSA/ Norwegian Prison Service Conference on High Risk Offenders Under 18, Oslo, June 2008, <http://www.prisonstudies.org/reports-speeches?page=3>pune;
- Allen R. (2012), Reducing the use of imprisonment. What can we learn from Europe?, Criminal Justice Alliance, London http://criminaljusticealliance.org/wp-content/uploads/2015/02/CJA_ReducingImprisonment_Europe.pdf;
- Alzúa M.L., Rodriguez C., Villa E. (2009), *The Quality of Life in Prisons: Do Educational Programs Reduce In-prison Conicts?*, Centro de Estudios Distributivos, Laborales y Sociales, Documento de Trabajo Nro. 91 Diciembre, 2009, www.depdeco.econo.unlp.edu.ar/cedlas;
- Andronescu D. (2018), *Reeducarea de la Aiud*, Editura Manuscris;
- AP_MNP (2015) Raport special privind condițiile de detenție din penitenciare și centre de reținere și arestare preventivă, factori determinanți în respectarea demnității umane și a drepturilor persoanelor private de libertate, Avocatul Poporului - Domeniul privind prevenirea torturii, București http://www.avp.ro/rapoarte-speciale/raport_special_mnp_decembrie2015.pdf;
- AP_UNICEF (2014) Raport special privind respectarea drepturilor copiilor privați de libertate în România, Avocatul Poporului cu sprijinul UNICEF, autori Szabo A., Tarlion L., Dobrică P., Mălăescu M, Petrescu L., București http://www.avp.ro/rapoarte-speciale/raportspecial_iulie2014.pdf;

- APADOR_CH (2005) Sistemul penitenciar în România 1995-2004, București
http://www.apador.org/publicatii/10%20ani_ro-2005.pdf;
- Arbach-Lucioni K., Martinez-García M., Andrés-Pueyo A. (2012), Risk Factors For Violent Behavior In Prison Inmates. A Cross-Cultural Contribution, *Criminal Justice And Behavior*, Vol. 39 (9), pp. 1219-1239;
- Banciu D. (2010), Agresivitatea în mediul penitenciar ca efect al deculturației, *Sociologie Românească*, vol. VIII, nr. 3, 2010, pp. 71-81;
- Bobo L.D., Thompson V. (2010), Racialized Mass Incarceration Poverty, Prejudice, and Punishment in Doing race: 21 essays for the 21st century, Markus H., Moya P., New, York, W.W. Norton & Co, pp. 322-35;
- Boone M. (2010), Only for Minor Offences: Community Service in the Netherlands, *European Journal of Probation* University of Bucharest, Vol. 2, No. 1, pp 22-40;
- Botonogu F. (coordonator) Stănescu S.M., Nicolăescu V., Predasa F., Berescu C., Nicolae V., Iancu A.M., Oancea G., Faur A.S.M., Șerban D., Nicolescu D. (2011), *Comunități ascunse. Ferentari*, Policy Center for Roma and Minorities, Editura Expert, București;
- Boutellier H. (2001), The Convergence Of Social Policy And Criminal Justice, Kluwer Academic Publishers, the Netherlands, *European Journal on Criminal Policy and Research* 9, pp. 361-380;
- Brunton-Smith I., McCarthy D. (2017), The Effects Of Prisoner Attachment To Family On Re-Entry Outcomes: A Longitudinal Assessment, *The British Journal Of Criminology*, vol. 57 (2), 1 March 2017, pp. 463-482;
- BSDJCP (2015), The Prison system in Berlin, The Berlin Senate Department for Justice and Consumer Protection, Berlin, October 2015;
- Bultena, C.; Whatcott, R.B. (2008), Bushwhacked at Work: A Comparative Analysis of Mobbing and Bullying at Work, *Proceedings of ASBBS* (American Society of Business and Behavioral Sciences) 15;
- Buntman F. (2009), Prison and Democracy: Lessons Learned and Not Learned, from 1989 to 2009, *International Journal Political Culture and Society*, 22. 401-418;
- Butler M. (2008), What are you looking at? Prisoner Confrontations and the Search for Respect, *Britain Journal of Criminology*, nr. 48, pp. 856- 873;
- Cabral S., Saussier S. (2012), Organizing prisons through public private partnership: a Cross Country Investigation, *Brasilian Administration Review*, [www/anpad.org.br/bar](http://www.anpad.org.br/bar);
- Cace S., Preoteasa A.M., Tomescu C., Stănescu S.M. (coordonatori) Ilie S., Gheondea-Eladi A., Neagu G., Neguț A., Petrescu C., Popescu R., Preotesi M., Șerban M., Tufă L., Stănescu I., Stănilă G., Mihăilescu A., Duminiță G. (2010), *Legal și egal pe piața muncii pentru comunitățile de romi. Diagnoza factorilor de influență ai nivelului de ocupare al populației de romi din România*, București,

- Editura Expert <http://old.iccv.ro/sites/default/files/Legal%20si%20egal%20pe%20piata%20muncii.pdf>;
- Cace S., Preotesi M., Tomescu C., Stănescu I., Anghel I., Mihalache F. (2018), *Implementarea unui sistem de elaborare de politici publice în domeniul incluziunii sociale la nivelul Ministerului Muncii și Justiției Sociale (MMJS)*, proiect INCE/MMJS (raport nepublicat);
- Chihai G.N. (2018), Liberarea Condiționată Din Pedepsa Închisorii – Considerații Asupra Condițiilor De Acordare Din Perspectiva Evoluției Acestora, în *Dreptul românesc la 100 de ani de la Marea Unire*. Dimensiuni și tendințe, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. A. Rădulescu”/ Academia Română, pp. 485-491 <http://www.icj.ro/Volum-2018.pdf>;
- Clemmer D. (1938), Leadership Phenomena in a Prison Community, 28 *Am. Inst. Crim. L. & Criminology*, pp. 861-872 (1937-1938);
- Clemmer D. (1951), Observations on Imprisonment as a Source of Criminality, 41 *J. Crim. L. & Criminology* 311 (1950-1951);
- Coyle A. (2002), *Managing prisons in a time of change*, International Centre for Prison Studies, London;
- Coyle A. (2008), *Managing prison overcrowding: An european perspective*, *Rencontre Européenne des Directeurs d'Administration Pénitentiaire*, Ministère de Justice, Paris, 11 July (2008, <http://www.prisonstudies.org/reports-speeches?page=3>;
- Crétenot M., Liaras B. (2013), *Prison Conditions In France*, Antigone Edizioni Rome, September 2013;
- Crewe B. (2007), Power, Adaptation and Resistance in a Late-Modern Men's Prison, *British Journal of Criminology*, vol. 47, March 2007, p. 256-275;
- Crewe B., Liebling A. (2015), Staff culture, authority and prison violence, HMP Leyhill, *Prison Service Journal*, no. 221, September pp. 9-14;
- Crewe B., Liebling A., Hulley S. (2011), Staff culture, use of authority and prisoner quality of life in public and private sector prisons, *Australian & New Zealand Journal of Criminology* 44(1) 94–115;
- Crewe B., Liebling A., Hulley S. (2015), Staff-Prisoner Relationships, Staff Professionalism, and the Use of Authority in Public- and Private-Sector Prisons, *Law and Social Inquiry*, vol. 40 (2), pp. 309-344;
- CTP, 2002/2015: Council of Europe, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT/Inf E 2002, Rev. 2015), CTP Standards;
- da Cunha M.I. (2008), Closed circuits Kinship, neighborhood and incarceration in urban Portugal, Sage Publication, *Ethnography*, Vol. 9(3), pp. 325–350;
- Dâmboeanu C. (2015), Prisons in Romania: Effects on Offenders Lives. Tritonic;

- Dâmboeanu C. (2018), Human rights behind bars: Legal considerations and societal reflections. *Romanian Journal of Sociological Studies* 1, pp. 3-7;
- Dâmboeanu C., Nieuwbeerta P. (2016), Importation and deprivation correlates of misconduct among Romanian inmates, *European Journal of Criminology* 13(3), pp. 332-351;
- Dhami M.K., Ayton P., Loewenstein G. (2007), Adaptation To Imprisonment Indigenous Or Imported? American Association for Correctional and Forensic Psychology, *Criminal Justice And Behaviour*, Vol. 34 No. 8 (2007), pp. 1085-1100;
- Długash M. (2013), Rethinking Prison Reform: Using Decision Science to Improve Prison Effectiveness, *The Michigan Journal of Public Affairs* – Volume 10, Spring 2013, Gerald R. Ford School of Public Policy, University of Michigan, mjpa.umich.edu;
- Dobrică, P. (2010), Viața cotidiană în închisoare. Putere, ierarhii sociale, sexualitate, *Sociologie Românească*, vol. VIII, nr. 3, p. 24-38;
- Durnescu I. (2008), O istorie a probațiunii în România în Schiaucu V., Canton R. (coordonatori) *Manual de probațiune*, București: Editura EuroStandard, pp. 8-25;
- Durnescu I., Istrate A., Teoroc C., Pitui E., Rotariu L. (2016), Routes to Freedom: Romanian and Roma Prisoners Finding their Way Back into the Romanian Society. In: Armstrong R., Durnescu I. (eds) *Parole and Beyond*. Palgrave Studies in Prisons and Penology, London: Palgrave Macmillan;
- Dyb, E. (2009), Imprisonment: A Major Gateway to Homelessness, *Housing Studies*, 24:6, pp. 809-824;
- ECHR (2002), Detention conditions and treatment of prisoners, Kalashnikov vs. Russia/2002, <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-587422-591161>;
- ECHR (2015), Hungary must take measures to improve the problem of widespread overcrowding in prisons (Varga and other vs. Hungary) ECHR 077 (2015), 10.03.2015;
- ECHR (2019), Factsheet – Pilot judgments, January 2019, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_ENG.pdf;
- Ekunwe I. (2007), Gentle Justice. Analysis of Open Prison Systems in Finland. A Way to the Future?, Academic Dissertation, University of Tampere, Acta Universitatis Tamperensis 1254, Acta Electronica Universitatis Tamperensis 647, <http://acta.uta.fi>;
- Esping-Andersen G. (1999), *Social Foundations of Postindustrial Economies*, Oxford University Press;

- FMJ (2016), Correctional Services In Austria, The Federal Ministry of Justice, Vienna;https://www.justiz.gv.at/file/2c9484853e44f8f9013ef9d9e2b928dd.de.0/correctional_services_2016_download.pdf;
- Garland D. (1991), *Sociological Perspectives on Punishment*, Crime and Justice, The University of Chicago Press, vol. 14 (1991), pp. 115-165;
- Gasparyan A., Slade G., van Poecke J., Zaharia V. (2018), *Baseline Study into Criminal Subculture in Prisons in the Republic of Moldova*, Council of Europe, Government of Denmark <https://rm.coe.int/criminal-subculture-md-en-/1680796111>;
- Gheorghe Fl. (2001), *Psihologie penitenciară. Studii și Cercetări*, ed. 2, București, Editura Oscar Print;
- Goffman, E. [1961] (2004), *Aziluri. Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate*, Editura Polirom, Iași;
- Goma P. (2004), *Patimile după Pitești*, ed. A 4-a (pregătită pentru internet), http://paulgoma.free.fr/paulgoma_pdf/pdf/LRP_PITESTI.pdf;
- Grant E. (2013), *Approaches To The Design And Provision Of Prison Accommodation And Facilities For Australian Indigenous Prisoners After The Royal Commission Into Aboriginal Deaths In Custody*, *Australian Indigenous Law Review*, Vol. 17(1), pp. 47-55;
- Guilbaud F. (2010), *Working in Prison: Time as Experienced by Inmate-Workers*, *La Revue Française de Sociologie*, vol. 51, p. 41-68 (Database ProQuest Central);
- Hairston, C.F. (1991), *Family Ties During Imprisonment: Important to Whom and For What?*, *The Journal of Sociology & Social Welfare*: Vol. 18: Iss. 1, Article 6. at:<https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol18/iss1/6>;
- Harper, A., Power, M., & WHOQOL Group, X. (1998), *Development of the World Health Organization WHOQOL- Bref quality of life assessment*. *Psychological Medicine*, (28), pp. 551-558;
- HR (2015), *International Human Rights Law on Solitary Confinement*, <https://www.prisonlegalnews.org/media/publications/International%20Human%20Rights%20Law%20on%20Solitary%20Confinement%2C%20HRF%2C%202015.pdf>;
- Ianolide I. (2006), *Intoarcerea la Hristos. Document pentru o lume nouă*, Editura Christiana;
- ICPS, (2002), „We don't waste prisoners' time and we don't waste bicycles” the impact of restorative work in prisons, International Centre for Prison Studies King's College London;
- Ilie S. (2013), *Employing people with disabilities: the Romanian protected units system*, *Journal of Community Positive Practices*, nr. 1/2013, pp. 61-91;

- Ilie S. (2017), Ocupare nesalarială ca eșec al politicii de ocupare, RIS 2/2017 <http://www.inovatiiasociala.ro/ro/ocuparea-nesalariala-ca-esec-pe-piata-muncii/>;
- Ilie S. (2018), Bugetul și nivelul de trai în gospodărie, în Zamfir E., Precupețu I. (coordonatori) *Calitatea Vieții un proiect pentru România*, București, Editura Academiei Române, pp. 219-239;
- Ilie, S., Naghi D., Iordache M. (2014), *Raport de cercetare privind Oportunități și bariere în ocuparea tinerilor din centrele de plasament pe piața muncii*, realizat la solicitarea Fundației Scheherazade cu finanțarea Fundației Konrad Adenauer Stiftung, București (nepublicat);
- Ionescu-Gură N. (2014), *Internările administrative din timpul regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej*. I. Internarea în unitățile de muncă (1950-1952), *Caietele CNSAS*, anul VII, nr. 2 (14) p. 7-52;
- Iorgulescu N. (1938), *Regimul penitenciarelor* în Gusti D. (coordonator) *Enciclopedia României*, vol. 1, București, 1938;
- Jacobs, J.B. (1975), Stratification and Conflict among Prison Inmates, 66 *J. Crim. L. & Criminology*, pp. 476-482;
- Johnsen, B., Granheim, P.K., & Helgesen, J. (2011), Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons. *European Journal of Criminology*, 8(6), 515-529. <https://doi.org/10.1177/1477370811413819>;
- Junger-Tas J. (1994), Alternatives to prison sentences. Experience and developments, RDC- Ministry of Justice, Kugler publications, Amsterdam/ New-York;
- Kalonji M.P.G., Ngongo L.O., Ilunga F., Albert A., Giet D. (2017), Quality of Life Perception by Inmates in the Central Prison of Mbuji-Mayi, Democratic Republic of Congo, *International Journal of Medical Research & Health Sciences*, 6(12): 42-48;
- KF (2009), Information on serving a prison sentence, Direktoratet for Kriminalforsorgen, Copenhagen <https://www.europpris.org/wp-content/uploads/Denmark-EN-prisoner-information-sheet.pdf>;
- Kładoczny P., Wolny M. (2013), Prison Conditions In Poland, Antigone Edizioni Rome, September 2013 http://www.prisonobservatory.org/upload/Prison_Poland.pdf;
- Kupers T.A. (2008), Prison and the Decimation of Pro-social Life Skills, In ODeja A. (ed) *The Trauma of Psychological Torture*, Volume 5 of *Trauma and Disaster Psychology*, Series Editor Gilbert Reyes, Praeger;
- Kupers T.A. (2009), Mutual Respect and Effective Prison Management, in Polizzi D., Braswell M. (eds) *Transforming Corrections: Humanistic Approaches to Corrections and Offender Treatment*, Durham: Carolina Academic Press, pp. 121-134;

- Kupers T.A. (2010), Role of Misogyny and Homophobia in Prison Sexual Abuse, California Digital Library University of California, <https://escholarship.org/uc/item/6p54x5qm>;
- Kutateladze, B. (2009), *Is America Really So Punitive?* Exploring a Continuum of U.S. State Criminal Justice Policies. El Paso, TX: LFB Scholarly Publishing Lay;
- Lappi-Seppälä T. (2009), Imprisonment and Penal Policy in Finland, *Scandinavian Studies in Law Volume 54. Criminal Law*. Vol. 54. pp. 333-379;
- Lay C.J. (2014), Criminal Justice Policy and Public safety in the American States (ch. 28), in Niemi R.G., Dyck J.J. (coordonatori) *Guide to state politics and policy* CQPress an imprint of SAGE Publications, Inc., USA, p. 355-366;
- Liebling A. (2011), Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain, *Punishment & Society* 13(5), pp. 530-550;
- Liebling A. (2014), Prison quality, moral performance and outcomes, 19th Council of Europe Conference of the Directors of Prison and Probation Services, Helsinki, 17-18 June 2014, <https://rm.coe.int/16806f4613>
- Liebling A., Arnold H. (2002), *Measuring the quality of prison life*, Findings 174, Research, Development, and Statistics Directorate (C. Byron ed.), Home Office/TABS, London;
- Liebling A., Arnold H., Straub C. (2011), An exploration of staff – prisoner relationships at HMP Whitemoor: 12 years on, Cambridge Institute of Criminology, November;
- Liebling A., Elliott C, Arnold H. (2001), Transforming the prison. Romantic Optimism or appreciative realism?, *Criminal Justice*, vol. 1(2), pp. 161-180;
- Maculan A., Ronco D., Vlanello F. (2013), Prison in Europe: overview and trends, European Prison Observatory. Detention conditions in the European Union, Antigone Edizioni/ the Criminal Justice Programme of European Union <http://www.prisonobservatory.org/upload/PrisoninEuropeOverviewandtrends.pdf>;
- Maruna S., Wilson L., Curran K. (2006), Why God Is Often Found Behind Bars: Prison Conversions and the Crisis of Self-Narrative, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., *Research In Human Development*, 3(2&3), 161-184;
- Mason C. (2013), *International Growth Trends in Prison Privatization*, The Sentencing Project, Washington;
- Mărginean I. Precupețu I. (coordonatori) (2008), *Calitatea vieții și dezvoltarea durabilă. Politici de întărire a coeziunii sociale*, București, Editura Expert;

- McCain G., Cox V., Paulus P. (1976), The Relationship between illness complaints and degree of crowding in a prison environment, *Environment and Behaviour*. Vol. 8 no. 2, June, Saga Publication Inc, pp. 283-290;
- Meithe T., Lu H. (2005), *Punishment: A comparative Historical Perspective*, Cambridge University Press;
- Molleman T., Leeuw F.L. (2011), The Influence of Prison Staff on Inmate Conditions: A Multilevel Approach to Staff and Inmate Surveys, *Eur J Crim Policy Res* (2012) 18, pp. 217-233;
- Mooney, M., Barry, M., Friel, S., Kelleher, C.C. (2002), Perceived quality of life and mental health status of female prisoners, *Irish Medical Journal*, 95(8), 241-243;
- Mumola Ch. (2000), Incarcerated parents and their children, Bureau of Justice Statistics, U.S. Department of Justice, august, 2000 <https://www.bjs.gov/content/pub/pdf/iptc.pdf>;
- Negulescu P., Alexianu G. (coordonatori), Sava A. (1944), *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, vol. 1 Colectiunea vechilor legiuri administrative, nr. 1., textele Regulamentelor din 1831, respectiv 1832, București, <https://statuldacia.files.wordpress.com/2016/02/regulamentele-organice-ale-valahiei-si-moldovei-1831-1832.pdf>;
- NOMS (2015), Measuring the Quality of Prison Life (MQPL) and the Harris Review. Self-inflicted death in custody among 18-24 olds (versiune trimisă Revistei Februarie, 2015), National Offender Management System, Internal Audit and Assurance, 36 p, <http://iapdeathsincustody.independent.gov.uk/wp-content/uploads/2015/09/Measuring-the-Quality-of-Prison-Life-MQPL-and-the-Harris-Review-%E2%80%93-February-2015.pdf>;
- O'Donnell I. (2007), Crime and its Consequences în Fahey T., Russell H., Whelan Ch.T., *Quality of Life in Ireland: Social Impact of Economic Boom*, IPA Dublin, pp. 245-264;
- OIP (2016), Notice 2016. Pour le droit à la dignité des personnes détenues, Observatoire International des Prisons Section Belge, <http://www.oipbelgique.be>;
- Oliver P. (2001), Racial disparities in Imprisonment: some basic information, *Focus* vol. 21, no. 3, Institute for Research on Poverty, University fo Wisconsin-Madison, pp. 28-31;
- Park A. (2018), *The quality of prison life at the Lledoner penitentiary system: a comparative analysis*, Master Thesis Paper, Tilburg University & Universitat Pompeu Fabra, <http://aeno.uvt.nl/show.cgi?fid=144765>;
- Pérez I.R., Soto Blanco J.M., Olry De Labry Lima A., Castro Recio J. M., Girela López E., Anton Basanta J.J., Plazaola Castaño J. (2006), *Factors*

- that affect the Quality of Life of prison inmates on antiretroviral treatment, Routledge, *AIDS Care*, July 2006; 18(5): 433-440;
- Phillips C. (2007), *Ethnicity, identity and community cohesion in prison*, LSE Research Online, <http://eprints.lse.ac.uk/3174>;
- Pratt J. (2007), *Penal populism: key ideas in criminology*, Routledge Taylor & Francis Group;
- Pratt J. (2008a), Scandinavian Exceptionalism In An Era Of Penal Excess Part I : The Nature And Roots Of Scandinavian Exceptionalism, *Brit. J. Criminol.* 48, Pp. 119 – 137;
- Pratt J. (2008b), *Scandinavian Exceptionalism In An Era Of Penal Excess*, Part II: Does Scandinavian Exceptionalism Have a Future? *Brit. J. Criminol.* 48, pp. 275 – 292;
- Pratt T.C., Godsey T.W. (2002), Social support and homicide: a cross-national test of an emerging criminological theory, *Journal of Criminal Justice* 30 (2002), pp. 589–601;
- PRT (1991), The Woolf Reort. A summary of the main findings and recommendations of the inquiry into prison disturbances, Prison Reform Trust, London <http://www.prisonreformtrust.org.uk/Portals/0/Documents/Woolf%20report.pdf>;
- Rădulescu S.M., Banciu D., Dâmboeanu C. (2006), *Justiția restaurativă. Tendințe și perspective în lumea contemporană*, București, Editura Lumina Lex;
- REC(2006)2, Consiliul Europei/Comitetul de Miniștri: Recomandarea Comitetului de Miniștri ai Statelor Membre referitoare la regulile penitenciare europene, adoptată de Comitetul de Miniștri, la data de 11 ianuarie 2006, în timpul celei de-a 952-a reuniuni a Miniștrilor Delegați (traducere, Inspector Mariana Iarim, 21.02.2006);
- Roberts J.V., Hough M. (2005), The State of the Prisons: exploring Public Knowledge and Opinion, *The Howard Journal* Vol. 44, no. 3, pp. 286-306;
- Roberts, J.V. (2005), Literature Review on Public Opinion and Correction: Recent Findings in Canada, Report for the Correctional Service Canada https://www.csc-scc.gc.ca/text/pa/ev-pblc-op/public_opinion-eng.shtml;
- Robertson O., Sharratt K., Pascaru Gh., Bieganski J., Kearney H., Sommerland N., Jones A., Raikes B., Urban M., Cheung R. (2012), Stakeholder Perspectives On The Needs Of Children Of Prisoners In Europe, *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Sociologie și Asistență socială*, Tom V, nr. 2/2012;
- Ronco D., Torrente G., Miravalle M. (2014), Space, Time And Interactions In The Daily Life Of The Italian Prisons, *US-CHINA Law Review*, vol 11, pp. 1149-1168;

- Rotariu L. (2016), *JILAVA. O radiografie socială a unui penitenciar*, Editura Ars Docendi; Universitatea București;
- Rotariu, L. (2017), Experiența închisorii din perspectiva persoanei private de libertate. *Punctul Critic* 1 (19), pp. 125-137;
- Saloppé X., Hayoit A., Marghem B., Pham T.H. (2014), Perception de la qualité de vie en fonction de la période d'incarcération, *Acta psychiatrica Belgica*, January, pp. 19-30;
- Scarce R. (2002), *Doing time as an act of Survival*, Symbolic Interaction, august, vol. 25, no. 3, pp. 303-321;
- SGIP (2011), The Spanish Prison System, Secretaría General de Instituciones Penitenciarias, Madrid <http://www.interior.gob.es/documents/642317/1201664/The+Spanish+prison+system+%28NIPO+126-11-087-X%29.pdf/e928c00b-6006-4b07-847c-5f01c9c993f3>
- Smith P.S. (2012), A critical look at Scandinavian exceptionalism. Welfare state theories, penal populism, and prison conditions in Denmark and Scandinavia in Ugelvik T., Dullum J. (eds) *Penal Exceptionalism? Nordic Prison Policy and Practice*, London: Routledge, pp. 50-69;
- SocEx (2002), Reducing re-offending by ex-prisoners, report by Social Exclusion Unit, Office of the Deputy Prime Minister, London <https://www.bristol.ac.uk/poverty/downloads/keyofficialdocuments/Reducing%20Reoffending.pdf>;
- Stănculescu M.S., Berevoescu I. (coordoantori) (2004), *Sărac lipit, caut altă viață! Fenomenul sărăciei extreme și al zonelor sărace în România 2001*, București, Editura Nemira;
- Subramanian R., Shames A. (2013), Sentencing and Prison Practices in Germany and the Netherlands: Implications for the United States, VERA Institute of Justice, New York <https://www.prisonpolicy.org/scans/vera/european-american-prison-report-v3.pdf>;
- Swinkels R. (coordonator) Stănculescu M.S., Anton S., Koo B., Man T., Moldovan C. (2014), *Atlasul Zonelor Urbane Marginalizate din România. Elaborarea strategiilor de integrare a comunităților urbane marginalizate*, POR Regio, București;
- Sykes B., Geller A. (2017), *Mass Incarceration and the Underground Economy in America*, Fragile Families Working Paper: 17-03-FF, <https://fragilefamilies.princeton.edu/sites/fragilefamilies/files/wp17-03-ff.pdf>;
- Sykes M.G., Messinger S.L. (1960), The inmate social system, în Cloward R.A., Cressey D.R., Grosser G.H., McCleery R., Ohlin L.E., Sykes G.M., Messinger S.L. *Theoretical studies in social organization of the prison*. USA: Social Science Research Council, pp. 5-19;

- Sykes M.G. (1958/2007), *The pain of Imprisonment in The society of captives. A study of a maximum security prison*. New Jersey: Princeton University Press, pp. 63-83;
- Szabo A. (2009), *Ateliere de muncă în folosul comunității în România, plecând de la experiență elvețiană* [Community Workshops in Romania Starting from Swiss Experience]. 11. 167-171. http://old.mpublic.ro/jurisprudenta/publicatii/ateliere_de_munca.pdf;
- Szabo A. (2010c), De la justiție restaurativă la practici restaurative: aplicabilitate în sfera asistenței sociale, *Revista de asistență socială* nr. 1, pp. 124-147;
- Szabo A., (2010b), Patronagiul infractorilor și alte măsuri de asistare: 1874-1936. Începuturile probațiunii în România, *Revista de Asistență Socială*, anul IX, nr. 3/2010, 7-20;
- Szabo, A. (2010a), Implicațiile prizonizării asupra procesului de resocializare a deținuților, *Sociologie Românească*, vol. VIII, Nr. 3, 2010, pp. 39-51;
- Ștefan B. (2005), Structura ritualurilor carcerale, *Revista Română de Sociologie*, s.n., XVI, nr. 5-6, pp. 535-564, București;
- Ștefan B. (2006), Istoria și reforma închisorilor românești, *Revista Română de Sociologie*, s.n., XVII, nr. 5-6, pp. 485-512, București;
- Teșliuc E., Grigoraș V., Stănculescu M.S. (coordonatori) Sandu D., Corad B., Iamandi-Chioinaru C. și alții (2016), *Atlasul Zonelor Rurale Marginalizate și al Dezvoltării Umane Locale din România*, Banca Mondială, București;
- Tomiță M. (2014), Probation in the European Landscape of Criminal Justice, *Journal of Community Positive Practices*, XIV(2) pp. 3-10;
- Transcena (2010), Manual pentru profesioniști specialiști în incluziune social, în cadrul proiectului POSDRU *Participarea grupurilor vulnerabile în economia socială*, Asociația Transcena, București, octombrie 2010;
- Travis J., Western B., Redburn S. (eds) (2014), 6. *The Experience of Imprisonment*, National Research Council, The Growth Of Incarceration In The United States. Exploring Causes And Consequences, Washington, D.C: The National Academies Press, pp. 158-201, https://johnjay.jjay.cuny.edu/nrc/NAS_report_on_incarceration.pdf;
- van Ginneken E., Palmen H., Bosma A., Nieuwbeerta P., Berghuis M. (2018), The Life in Custody Study: the quality of prison life in Dutch prison regimes, *Journal of Criminological Research, Policy and Practice* vol. 4, pp. 253-268;
- Vincze E. (coordonator), Baciuc L., Harbula H., Kozak I., Luckacs G., Magyari N., Magyari N., Moraru C. (2011), *Accesul Femeilor și bărbaților de*

- etnie romă la muncă decentă. *Viață cotidiană, politici și proiecte*, Cluj-Napoca, Editura Fundației Desire;
- Walmsley R. (2018), World Prison Population List, twelfth edition, World Prison Brief/ Institute for Criminal Policy Research, London http://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/wppl_12.pdf;
- Ward D.A. (1972), Inmate Rights and Prison Reform in Sweden and Denmark, 63 *J. Crim. L. Criminology & Police Sci.* 240-255;
- Western B. (2001), Incarceration, unemployment, and Inequality, *Focus*, vol. 21, no. 3, Institute for Research on Poverty, University of Wisconsin-Madison, pp. 32-35;
- WHO (1996), WHOQOL-BREF, Introduction, Administration, Scoring And Generic Version Of The Assessment, Field Trial Version, Programme on Mental Health, Geneva, December 1996 https://www.who.int/mental_health/media/en/76.pdf;
- WHO (1997), WHOQOL. Measuring Quality of Life, Programme on Mental Health;
- Wilson, W.J. (1987/2012), *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*. Chicago and London, University of Chicago Press (2nd edition);
- Zamfir C., Stănescu I., Ilie S. (coordonatori) (2010), *Raportul social ICCV. După 20 de ani: Opțiuni pentru România*, București, ICCV;
- Zamfir E., Zamfir C. (coordonatori), Burtea V., Gheorghe V., Mărginean I., Potolea D., Preda M., Voinea M. (1993), *Țiganii între ignorare și îngrijorare*, Editura Alternative, București;
- ANP (2009), Bilanț 2009, Ministerul Justiției, Administrația Națională a Penitenciarelor, București;
- ANP (2011), ANP (2012), ANP (2013), ANP (2014), ANP (2015), ANP (2017), ANP (2018), Raport anual de activitate, Ministerul Justiției/ Administrația Națională a Penitenciarelor, București <http://anp.gov.ro/despre-anp/rapoarte-si-studii/>;
- ANP (2011a), Document de politică publică privind îmbunătățirea condițiilor de detenție (anexă nr. 2), București;
- ANP (2018a), Raport anual de activitate, 2018, Ministerul Justiției/ Administrația Națională a Penitenciarelor, București;
- DNP, Rapoarte statistice anuale 2010-2017 <http://www.just.ro/directia-nationala-de-probatiune/> (accesat decembrie 2018);
- HUDOC, 2017, Violations by Article and by State https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2017_ENG.pdf (accesat dec. 2018);
- INS-TEMPO, Date statistice ale Institutului Național de Statistica, <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>;

Rapoarte APADOR-CH, 2014 și 2015, realizate în urma vizitelor în sistemul penitenciar <http://www.apador.org/monitorizarea-conditiilor-de-detentie-aresturi/>:

- Raport asupra vizitei în Penitenciarul Botoșani, 27.01.2015;
- Raport asupra vizitei în Penitenciarul Craiova, 09.09.2014;
- Raport asupra vizitei în Penitenciarul Iași, 28.07.2014;
- Raport asupra vizitei în Penitenciarul Jilava, 10.12.2014;
- Raport asupra vizitei în Penitenciarul Satu Mare, 09.09.2014;
- Raport asupra vizitei la Penitenciarul Baia Mare, 03.09.2014;
- Raport asupra vizitei la Penitenciarul Brăila, 23.05.2014;
- Raport privind vizita în Penitenciarul Găești, 17.04.2014;

www.just.ro/wp-content/uploads/2016/07/20160726-document-dezbatere-publica-FINAL.pdf MJ 2017;

www.snlp.ro/stiri-si-noutati/articole-publicate/877-puscaria-nu-este-hotel-sp-1499482091.html (accesat iunie 2015);

www.snlp.ro/stiri-si-noutati/articole-publicate/911-condamnare-cedo.html (accesat iunie 2015);

<http://legislatie.just.ro/Public>.